

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ) ANABİLİM DALI

**İLKÖĞRETİM DİN DERSİ KİTAPLARINDA DİĞER DİNLERİN
ÖĞRETİMİ (ZORUNLU DİN ÖĞRETİMİ ÖNCESİ VE SONRASI
DÖNEMLERE AİT DERS KİTAPLARI ÜZERİNDE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA)**

Yüksek Lisans Tezi

Hatice Gündüz

Ankara–2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ) ANABİLİM DALI

**İLKÖĞRETİM DİN DERSİ KİTAPLARINDA DİĞER DİNLERİN
ÖĞRETİMİ (ZORUNLU DİN ÖĞRETİMİ ÖNCESİ VE SONRASI
DÖNEMLERE AİT DERS KİTAPLARI ÜZERİNDE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA)**

Yüksek Lisans Tezi

Hatice Gündüz

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemal Tosun

Ankara–2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**İLKÖĞRETİM DİN DERSİ KİTAPLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ
(ZORUNLU DİN ÖĞRETİMİ ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMLERE AİT
DERS KİTAPLARI ÜZERİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA)**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Cemal Tosun

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Cemal TOSUN (Danışman)

Doç. Dr. Nurullah ALTAŞ

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

Prof. Dr. Recai DOĞAN

Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi **13.08.2008**

ÖNSÖZ

Dinler ve kültürler arası ilişkiler çerçevesinde çoğulculuk, diyalog ve dinler arası hoşgörü gibi kavramlar günümüzün üzerinde çok durulan ve giderek önem kazanan konuları haline gelmiştir. Özellikle dinler arası diyalog ile ilgili hem dünyada hem ülkemizde yoğun bir tartışma ve arayış gözlenmektedir. Lehte ve aleyhte görüş ve açıklamalar artarak devam etmektedir. Yaygın ve örgün din eğitimi bir şekilde bu tartışmaların bir boyutunda yer almaktadır.

Okullardaki din derslerinin dini çoğulculuğu dikkate alması ve desteklemesi, üzerinde durulan önemli konulardan biridir. AB başta olmak üzere Türkiye'nin bir şekil ve düzeyde ilgili olduğu uluslar arası oluşumlar bu yönde politikalar geliştirmektedir. Programların, kitapların ve öğretme öğrenme süreçlerinin bu politikaları destekleyiciliği önemsenmeye başlanmıştır.

Din derslerinin dini çoğulculuk doğrultusundaki bu arayışa ne ölçüde cevap verdiği araştırmaya değer bir konudur. Özellikle din öğretimi programları ile ders kitapları üzerinde yapılacak araştırmaların bu hususta ortaya koyacağı tespit ve değerlendirmeler önemli katkı sağlayacaktır. Bu araştırma, Cumhuriyet dönemi örgün eğitiminde din dersi programlarında ve ders kitaplarında İslam dışındaki dinlerin öğretimi konusunda nasıl bir gelişme yaşandığını incelemeye yönelik bir çalışmadır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın problemi, amacı, önemi ve yöntemi ile temel kavramlar ve denenceler ortaya konmuştur. İkinci bölümde 1924–2000 yılları arasında çıkan din öğretimi programlarında diğer dinlerin öğretimi konusu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, 1924–2000 yılları arasında din dersi kitaplarında diğer dinlerin öğretimi ile ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Araştırma sonuç ve öneriler ile tamamlanmıştır.

Araştırma sürecinde yapmış olduğu her türlü yardım ve katkılarından dolayı öncelikle danışman hocam Prof. Dr. Cemal Tosun'a, kaynaklara ulaşmam konusunda bana yol gösteren hocam Prof. Dr. Recai Doğan'a, özellikle araştırma konusunun oluşmasındaki katkılarından dolayı hocam Doç. Dr. Nurullah Altaş'a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca araştırma sırasındaki her türlü yardımlarından dolayı Arş. Gör. Yıldız Kızılabdullah ve Dr. Halise Kader Zengin'e ve tezimi okuyarak açıklamaları ile katkıda bulunan Arş. Gör. Tuğrul Yürük'e şükranlarımı sunuyorum.

Hatice Gündüz
Ankara- 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii

I. BÖLÜM

GİRİŞ	1
A- ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	1
B- ARAŞTIRMANIN AMACI.....	3
C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	4
D- DENENCELER	6
E- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	6
1. Araştırmanın Modeli	6
2. Evren ve Örneklem	7
3. Verilerin Toplanması	9
4. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi.....	10
F- TEMEL KAVRAMLAR	11
1. Kapsayıcılık (İnklusivizm).....	11
2. Dışlayıcılık (Ekslusivizm).....	12
3. Çoğulculuk(Plüralizm).....	12

II. BÖLÜM

DİN DERSLERİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ (BULGULAR VE YORUM)

A. DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖNCESİ DÖNEMİ (1923–1982 YILLARI ARASI) DİN DERSİ MÜFREDAT PROGRAMLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ.....	14
1- 1923–39 Arası Dönem.....	14
a) 1924 İlkokul Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri Müfredat Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi	15

b) 1924 Lise Birinci Devre (Ortaokul) Din Dersleri Müfredat Programı (İman ve İbadet) ve Diğer Dinlerin Öğretimi	17
c) 1926 İlk Mektep Din Dersleri Müfredat Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi	19
d) 1930 İlk Mektep Din Dersleri Müfredat Programı (Şehir İlkokulları) ve (Köy İlkokulları) ve Diğer Dinlerin Öğretimi	22
2. 1948 Sonrası Dönem	23
a) 1948 İlkokul Din Dersleri Müfredatı ve Diğer Dinlerin Öğretimi.....	25
b) 1956 Ortaokullar ve Bunlara Muadil Diğer Okullar İçin Din Dersleri Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi	29
c) 1968 İlkokul Din Bilgisi Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi.....	33
d) 1976 Ortaokul Din Dersi Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi	36
3- 1924- 1982 Arası Din Öğretimi Programlarının Genel Değerlendirmesi.....	40
B- DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DÖNEMİ (1982 SONRASI) DİN DERSİ MÜFREDAT PROGRAMLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ.....	42
1. 1982- 2000 Arası Dönem (Dersin adı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi).....	43
a) 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi	44
2- 2000- 2006 Arası Dönem.....	50
a) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı, Temel İlkeleri ve Diğer Dinlerin Öğretimi	51
b) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı, Uygulama İle İlgili İlkeler ve Diğer Dinlerin Öğretimi	52
c) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı, Genel Amaçları ve Diğer Dinlerin Öğretimi	53
d) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı Üniteler, Özel Amaçlar ve Diğer Dinlerin Öğretimi	54
3- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dönemi (1982 sonrası) Din Öğretimi Programlarının Genel Değerlendirmesi.....	60
4- DKAB Öncesi ve DKAB Dönemi Din Öğretimi Programlarının Genel Değerlendirmesi	60

III. BÖLÜM
DİN DERSİ KİTAPLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ
(BULGULAR VE YORUM)

A- İNCELEMeye ALINAN KİTAPLARIN TANITIMI	62
1- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Öncesi Döneme (1982 Öncesi) Ait Din Dersi Kitapları	62
2- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Dönemi Din Dersi Kitapları.....	65
B- DİN DERSİ KİTAPLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ.....	70
1. 1924 Ortaokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler	70
a) 1924 Ortaokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler	71
aa) 1. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	71
ab) 2. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler.....	71
b) 1924 Ortaokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi	79
2. 1926 İlk Mektep Din Dersi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler	82
a) 1926 İlk Mektep Din Dersi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle ilgili Tespitler.....	83
aa) 3. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	83
ab) 4. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler.....	85
ac) 5. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	86
b) 1926 İlk Mektep Din Dersi Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi	86
3. 1930 İlk Mektep Din Dersleri (Şehir İlkokulları) ve (Köy İlkokulları) Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler	90
a) 1930 İlk Mektep Din Dersleri (Şehir İlkokulları) ve (Köy İlkokulları) Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ile İlgili Tespitler	90

aa) 3. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	90
b) 1930 İlk Mektep Din Dersleri (Şehir İlkokulları) ve (Köy İlkokulları) Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi	92
4. 1948 İlkokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler	93
a) 1948 İlkokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ile İlgili Tespitler	94
aa) 4. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	94
ab) 5. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	94
b) 1948 İlkokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi	96
5. 1956 Ortaokullar ve Bunlara Muadil Diğer Okullar İçin Din Dersleri Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler	97
a) 1956 Ortaokullar ve Bunlara Muadil Diğer Okullar İçin Din Dersleri Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ile İlgili Tespitler	97
aa) Ortaokul 1. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	97
ab) Ortaokul 2. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	99
b) 1956 Ortaokullar ve Bunlara Muadil Diğer Okullar İçin Din Dersleri Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi	105
6. 1968 İlkokul Din Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler	107
a) 1968 İlkokul Din Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler	107
aa) 4. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	107
ab) 5. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	109
b) 1968 İlkokul Din Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi	110
7. 1976 Ortaokul Din Dersi Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler	112

a) 1976 Ortaokul Din Dersi Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ile İlgili Tespitler	112
aa) 1. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	112
ab) 2. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	117
ac) 3. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	118
b) 1976 Ortaokul Din Dersi Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi	122
8. 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler	124
a) 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ile İlgili Tespitler	125
aa) 4. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	125
ab) 5. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	128
ac) 6. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	134
ad) 7. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	143
ae) 8. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	145
b) 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi	161
9. 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler	165
a) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler	165
aa) 4. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	165
ab) 5. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	167
ac) 6. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	168
ad) 7. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	170
ae) 8. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler	171
b) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi	172
SONUÇ VE ÖNERİLER	175
KAYNAKLAR	183
ÖZET	190
ZUSAMMENFASSUNG	191

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
s. : sayfa
MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı
DKAB : Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi
Prog. : Program
TTK : Talim Terbiye Kurulu
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
İ.Ö. : İlköğretim

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1:	İncelenmek Üzere Seçilen ve İncelenen Ders Kitaplarının Programlara ve Yıllara Göre Dağılımı	
Tablo 2-	1924 Ortaokul Din Dersi Müfredat Programına Göre Hazırlanan Ders Kitapları	62
Tablo 3-	1926 İlk Mektep Din Dersi Müfredatına Göre Hazırlanan Kitaplar	63
Tablo 4-	1930 İlk Mektep Din Dersleri Müfredat Programına Göre Hazırlanan Kitaplar	63
Tablo 5-	1948 İlkokul Din Dersleri Müfredatına Göre Hazırlanan Kitaplar	63
Tablo 6-	1956 Ortaokullar ve Bunlara Muadil Diğer Okullar İçin Din Dersleri Programına Göre Hazırlanan Kitaplar	64
Tablo 7-	1968 İlkokul Din Bilgisi Programına Göre Hazırlanan Kitaplar	64
Tablo 8-	1976 Ortaokul Din Dersi Programına Göre Hazırlanan Kitaplar	65
Tablo 9-	1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan 4. Sınıf Kitapları	65
Tablo 10-	1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan 5. Sınıf Kitapları	66
Tablo 11-	1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan 6. Sınıf Kitapları	67
Tablo 12-	1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan 7. Sınıf Kitapları	68
Tablo 13-	1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan 8. Sınıf Kitapları	69
Tablo 14-	2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan Kitaplar	70

I. BÖLÜM

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Kültürler arası etkileşimin ve buna bağlı olarak dinler arası diyalog çalışmalarının yaygınlaştığı, dini çoğulculuk ve dini hoşgörü gibi kavramların daha çok tartışılmaya başlandığı son yıllarda diğer dinleri de öğretim konusu yapma din öğretimi alanında önemle üzerinde durulan konulardan biri haline gelmiştir.

Geleneksel din eğitimlerinde sıkça rastlanabilen “başkalarının inanç ve kültürel değerlerini kötüleyerek kendi inanç ve kültürünü öğretmeye ve benimsetmeye çalışma” yaklaşımı günümüzde giderek artan bir şekilde eleştirilmektedir. Bunun yerine, “başkasının inanç ve kültürü hakkında da bilgi ve anlayış kazandırma; dinlerin ve kültürlerin dünya barışına katkıda bulunabilecek ortak yönlerini de öğretime konu etme” arayışları önem kazanmaktadır. Bu arayışlardaki temel amaç, farklı inanç ve kültürlere sahip insanların bulundukları ülkede, şehirde veya mahallede uyum içerisinde yaşayabilmelerine katkı sağlamaktır. Bu katkıyı sağlamaya yönelik arayışlar özellikle örgün eğitimde verilen din dersleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Farklı din mensuplarının birlikte yaşaması açısından zengin bir geçmişe sahip olan Türkiye ve Türk insanı, böyle bir toplumda örgün eğitimde din öğretimi konusunda da oldukça geniş ve uzun tecrübe sahibidir. Günümüz Türkiye’si de örgün eğitimde din öğretiminde dini çoğulculuk sorunu ile karşı karşıyadır. Bu sadece Türkiye’nin dini çoğulculuğa sahip olduğuna dayanmamaktadır. Çünkü küreselleşen dünyada dini çoğulculuğa sahip olmayan ülkelerin de din öğretiminde dünyadaki dini çoğulculuğu bir şekilde göz önünde bulundurmaları beklenir hale gelmiştir. Avrupa Birliği’nin bu konudaki tavsiye ilkeleri dikkat çekicidir. Bu itibarla Türk okul sisteminde din öğretimi alan bireylerin hem kendi dinlerini hem de ülkemizde ve başka ülkelerde mensubu bulunan diğer dinleri sağlam kaynaklara dayalı olarak doğru bir şekilde öğrenmeleri, yerel ve küresel dini çoğulculuğa uyum sağlama açısından önemlidir.

Örgün eğitimdeki din derslerinin dini çoğulculuk doğrultusunda gelişen bu beklentiyi karşılayıp karşılayamadıkları araştırmaya değer bir konudur. Böyle bir araştırma din öğretiminin çeşitli boyutları üzerinde gerçekleştirilebilir. Din dersi öğretim programları, ders kitapları ve hatta derslerin işlenişinde benimsenen ve kullanılan yaklaşımlar, metotlar ve teknikler araştırmaya dâhil edilebilir. Bunların hepsinin temelinde ise öğretim programları ile ders kitapları yer alır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde örgün din eğitiminde din dersleri Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öncesi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dönemleri olmak üzere iki ana dönem altında incelenebilir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öncesi dönem, 1982 yılı öncesi dönemdir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dönemi ise 1982 sonrası dönemdir. Her iki dönemi de kendi içinde dönemlere ayırarak aşağıdaki şekilde ele almak mümkündür:

1. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öncesi dönem (1923–1982 yılları arası): Bu dönem, dersin ismi, niteliği ve statüsü açısından aşağıdaki şekilde incelenebilir:

a) 1923–1939 arası dönem: Bu dönemde ders zorunlu statüdedir. İsim bakımından dönem içinde şu gelişim izlenmektedir: 1924 yılında ilkokulda dersin adı “Kuran-ı Kerim ve Din dersleri” iken, ortaokulda yalnızca “Din dersleri”dir. 1926- 1948 arası dönemde ilkokulda dersin adı yine “Din dersleri”dir.¹

b) 1948- 1982 arası dönem: Ders isteğe bağlı statüdedir. Ancak isteğe bağlılığın türünde ve dersin programdaki yerinde değişiklikler mevcuttur. İsim olarak şu dönemselsel gelişim izlenmektedir: İsteğe bağlı din dersi döneminde 1948-1968 yılları arasında ilkokulda ve ortaokulda dersin adı yine “Din dersleri”dir. Ancak 1968 programıyla ilkokulda dersin adı “Din Bilgisi” olmuştur. (1956 ve 1976 ortaokul programlarında ise dersin adında değişiklik olmamıştır.)

2. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dönemi² (1982 sonrası): Bu dönem de aşağıdaki şekilde iki kısımda incelenebilir:

a) 1982 – 2000 arası dönemi

b) 2000- 2006 arası dönemi³

¹ 1939- 1948 arası dönemde Din derslerine yer verilmemiştir.

² Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öncesi ve sonrası dönem olarak ifade ettiğimiz bu iki dönemin adı, bundan sonraki ifadelerde “DKAB öncesi dönem “ ve “DKAB dönemi” olarak kısaltılacaktır.

³ Dönemlerin tezimizle ilgili temel özellikleri hakkında ikinci bölümde bilgi verilecektir.

Bu dönemde dersin adı “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” olmuştur. Ders zorunludur.

Bu araştırmanın problemini Cumhuriyet dönemi örgün eğitiminde din dersi programlarında ve ders kitaplarında İslam dışındaki dinlerin öğretimi konusunda bir farklılaşma var mıdır? sorusu oluşturmaktadır. Bu ana problem çerçevesinde araştırmanın alt problemleri şunlardır:

1. Cumhuriyet dönemi din dersi programlarında Hristiyanlık, Musevilik, Budizm, Hinduizm gibi İslam dışındaki dinlerin öğretimine programlarda yer verilmiş midir?
2. Cumhuriyet dönemi din dersi programlarında diğer dinlerin öğretimi konusunda dönemlere göre bir farklılaşma söz konusu mudur?
3. Diğer dinlerin öğretiminde dönemlere göre farklılaşmalar söz konusu ise bu farklılaşmalar ders kitaplarına nasıl yansımıştır?
4. Diğer dinlerin öğretimi konusunda, çoğulculuk, kapsayıcılık ve dışlayıcılık⁴ anlayışları açısından programlarda dönemlere göre farklılaşmalar var mıdır?
5. Programlarda diğer dinlerin öğretimi konusunda benimsenen yaklaşımlar ders kitaplarına nasıl yansımıştır?
6. Ders kitaplarında diğer dinler hakkındaki bilgilerin kaynakları ve bilgilerin sunumu ve değerlendirilmesi dönemlere göre farklılaşmakta mıdır?

B- ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, Cumhuriyet döneminde DKAB öncesi dönem (1923–1982 yılları arası) ile DKAB döneminde (1982 sonrası) ilköğretim din öğretimi/dersi programlarında ve ders kitaplarında “diğer dinlerin öğretimi” konusunda bir farklılaşma olup olmadığını tespit etmek, değerlendirmek ve öneriler geliştirmektir. Bu ana amaç altında diğer amaçlar ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Cumhuriyet döneminde kabul edilen din öğretimi/dersi programlarında ve bunlara göre hazırlanan ders kitaplarında diğer dinlerin anlatımı konusunda

⁴ Dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk kavramları hakkında temel kavramlar kısmında açıklama yapılmıştır.

kapsayıcılık, çoğulculuk, dışlayıcılık anlayışları açısından benimsenen yaklaşımları tespit ederek değerlendirmek.

2. Din dersi programlarında ve ders kitaplarında Hristiyanlık dininin anlatımında kapsayıcılık, çoğulculuk ve dışlayıcılık açısından, dönemler arasında farklılaşmalar olup olmadığını tespit ederek değerlendirmek.

3. Din dersi programlarında ve ders kitaplarında Musevilik dininin anlatımında, kapsayıcılık, dışlayıcılık ve çoğulculuk anlayışları açısından dönemler arasında farklılaşmalar olup olmadığını tespit ederek değerlendirmek.

4. Din dersi programlarında ve ders kitaplarında Yahudilik ve Hristiyanlık dışındaki dinlerin (Budizm, Hinduizm, Konfüçyanizm v.s.) anlatımında, kapsayıcılık, dışlayıcılık çoğulculuk anlayışları açısından, dönemler arasında farklılaşmalar olup olmadığını tespit ederek değerlendirmek.

5. Farklı dönemlerde hazırlanan din dersi öğretim programlarında diğer dinlerin öğretimi konusunda benimsenen yaklaşım ve ilkelerde olan farklılaşmaları ve bunların ders kitaplarına yansımalarını tespit ederek değerlendirmek.

C- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Son yıllarda kültürler arası etkileşim, çok kültürlü eğitim gibi konuların gittikçe önem kazanmasına bağlı olarak farklı dinlere ve inançlara saygı, dinler arası diyalog ve barış gibi konularda yeni çalışmalar artarak yaygınlaşmaktadır. Eğitim ve özellikle din eğitimi alanında dini ve kültürel çokluk konusunda, yeni yetişen nesillere ihtiyaç duydukları ve duyacakları yeterliklerin kazandırılması için bilimsel verilere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu da bilimsel araştırmalar ile sağlanabilir. Din öğretimi programları ve ders kitaplarındaki konu ile ilgili tecrübeleri bilmek bu konuda ileriye doğru adımlar atabilmek açısından gerekliliktir.

Türkiye’de diğer dinlerin öğretimi konusunda bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak Cumhuriyet dönemi din öğretimi/dersi programlarını ve ders kitaplarını diğer dinlerin öğretimi açısından ele alan kapsayıcı bir özgün bilimsel çalışma yapılmamıştır.

İslam dini dışındaki dinler hakkında daha önce yapılan çalışmalardan biri Abdurrahman Boran'a ait "Lise Birinci Sınıflarda Okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgili Dersinin Öğrencilerin İslâm Dini Dışındaki Dinler Hakkındaki Bilgi ve Düşüncelerine Etkisi"⁵ adlı yayınlanmamış doktora tezidir. Bu araştırma, Ortaöğretimde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin öğrencilerin İslam dini dışındaki dinlerle ilgili tutumlarına etkisini belirlemek amacıyla yapılmış ve araştırma sonucunda orta öğretim 1. sınıf öğrencilerinin, ilköğretim 8. sınıf öğrencilerine göre diğer dinlere mensup kişilerin inanç ve kültürlerine karşı daha hoşgörülü oldukları tespit edilmiştir.

İslam dışındaki dinlerin öğretimi konusunda yapılmış diğer bir çalışma da, ortaöğretim öğrencilerinin diğer dinlerin öğretimi konusunda ne düşündüklerini tespit etmeye yönelik Hüseyin Yılmaz'a ait bir alan araştırmasıdır. "AB'ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi ile ilgili Öğrencilerin Düşünceleri"⁶ adlı bu makale, ortaöğretim ders kitaplarında yer alan diğer dinlerle ilgili bilgilerin gerekli olup olmadığı konusunda öğrencilerin neler düşündükleri, ders kitaplarının içeriğini ve öğrendikleri bilgileri yeterli bulup bulmadıklarını tespit etmeye yönelik yapılmış bir çalışmadır.

Diğer dinlerin öğretimi konusunda Cumhuriyet döneminden günümüze nasıl geldiği konusundaki araştırmamız, Türkiye'de örgün eğitimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde dini çoğulculuk konusunda çalışma yapmak isteyenlere bu konunun geçmişi hakkında bir bilgi zemini oluşturacaktır. Ayrıca bu çalışmanın, din eğitiminde İslam ve diğer dinler ve çok kültürlü eğitim konusunda yeni öğretim yollarının aranması ile ilgili çalışmalara da katkı sağlaması umulmaktadır.

Yetişen neslin diğer din mensuplarına bakış açısının değişmesi konusunda, ayrıca hoşgörü ve diyalog anlayışını kazandırmada ders kitaplarının, dolayısıyla müfredat programlarının etkisi göz önünde bulundurulursa araştırmanın aynı

⁵ Abdurrahman Boran, **Lise Birinci Sınıflarda Okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersinin Öğrencilerin İslâm Dini Dışındaki Dinler Hakkındaki Bilgi ve Düşüncelerine Etkisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Eğitimi) Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1996.

⁶ Hüseyin Yılmaz, "AB'ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi ile ilgili Öğrencilerin Düşünceleri", **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: VIII / 2, Sivas Aralık-2004, s.101-127.

zamanda bundan sonra yapılacak olan program geliştirme ve ders kitabı yazma çalışmalarına faydalı olacağı düşünülmektedir.

D- DENENCELER

Araştırma boyunca araştırma problemi, aşağıdaki denenceler çerçevesinde çözümlenecektir.

- i. Cumhuriyet döneminde ilköğretimde din öğretimi programlarında ve kitaplarında diğer dinlerin öğretimi konusunda; diğer dinleri öğretmedeki amaçlar, öğretim için benimsenen yaklaşımlar ve ilkeler, bilgi kaynakları, bilgilerin verilişi ve yorumlanması dönemlere göre farklılaşmaktadır.
- ii. Cumhuriyetin başlangıcından 1982 yılına kadarki din dersi öğretim programlarında ve kitaplarında dışlayıcı yaklaşım hâkimdir. 1982 sonrası dönemde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programlarında ve ders kitaplarında çoğulculuğa daha çok önem verilmiştir.
- iii. Din dersi kitaplarında tüm dönemlerde dinlerin anlatımındaki yaklaşım, anlatılan dine göre farklılaşmaktadır.
- iv. Cumhuriyet döneminde kabul edilen din dersi programlarında, diğer dinlerin öğretimi konusunda gösterilen yaklaşım, bu dönemlere ait din dersi kitaplarına da yansımaktadır.
- v. Diğer dinlerin anlatımı konusunda tüm dönemlerde İslam bakış açısı hâkimdir.

E- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada niteliksel muhteva analizi (içerik analizi) yöntemi kullanılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan ilköğretim din dersi kitapları içerik analizi yöntemine göre incelenmiştir. Veri toplama için, ders kitaplarında İslam dışındaki dinler ile ilgili içerikten çıkarılabilecek belli sorulardan oluşan veri toplama aracı geliştirilmiştir. Veri toplama aracı ile din dersi kitaplarının ilgili üniteleri tek tek incelenmiş, buna göre hangi ders kitabında İslam dini dışındaki

dinlerden hangi açılardan ve ne şekilde bahsedildiği tespit edilerek analize tabii tutulmuştur.

2. Evren ve Örneklem

Bu araştırma, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öncesi ve sonrası din öğretimi/dersi programlarında ve ders kitaplarında diğer dinlerin öğretimi* konusunu ele almaktadır. Araştırmanın evrenini Cumhuriyet döneminde hazırlanan din öğretimi programları ve ders kitapları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise tüm dönemlere ait öğretim programları ile bu programlara göre yazılmış ders kitapları arasından dönemlere göre seçilmiş ve tamamı MEB Talim ve Terbiye Kurulu tarafından onaylanmış 64 kitap oluşturmaktadır. 64 kitabın programlara ve yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öncesi ve sonrası dönemlere ait incelediğimiz ders kitapları ilköğretim seviyesiyle sınırlıdır. 1982 dönemi öncesi dönemde ilkokul 2, 3, 4 ve 5. sınıf ile ortaokul 1, 2 ve 3. sınıf din dersi kitapları, 1982 sonrası dönemde ise ilköğretim 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıf kitapları incelenmiştir.

Kitapların incelenmesi, sadece diğer dinlerin öğretimi boyutuyla sınırlı tutulmuştur. Bunun için kitaplarda yalnızca diğer dinlerin doğrudan ele alındığı üniteler ile diğer dinlerle doğrudan ilgili olmadığı halde dinlerin kendisi, kutsal kitapları ve peygamberlerinin ele alındığı ve bunlara atıf yapılan üniteler incelenmiştir. Ayrıca diğer inanç ve düşüncelere karşı hoşgörü, laiklik ve Türklerin başka dinden olanlara karşı tutumu gibi üniteler içerisinde de diğer din ve inançlara dolaylı olarak değinildiği için bu üniteler de değerlendirmeye alınmıştır. Kitaplar şekil bakımından incelenmemiştir.

Ders kitapları, sadece diğer dinlerle ilgili resimlerle sınırlı olmak kaydıyla görsel malzeme açısından da incelenmiştir.

Tablo-1: İncelenmek Üzere Seçilen ve İncelenen Ders Kitaplarının Programlara ve Yıllara Göre Dağılımı:

Program Yılı Sınıf	1924 K. Kerim ve Din Dersleri Prog.	1924 Ortaokul Programı	1926 İlk Mektep Programı	1930 İlk Mektep Programı	1948 İlkokul Din Dersleri Programı	1956 Ortaokul Programı	1968 İlkokul Programı	1976 Ortaokul Programı	1982 DKAB Programı	2000 DKAB Programı	Toplam
3			2	1							3
4			1		1		1		5	1	9
5			1		1		1		5	2	10
6 (Orta 1)		1				5		1	10	2	19
7 (Orta 2)		1				3		1	3	2	10
8 (Orta 3)								1	11	1	13

Seçilen ve incelenen ders kitaplarının programlara ve yıllara göre dağılımı yukarıdaki tabloda verilmiştir. Tabloda din dersleri ile ilgili program değişikliğinin olduğu 1924, 1926, 1930, 1948, 1956, 1968, 1976, 1982 ve 2000 yıllarına ait ulaşabildiğimiz ders kitaplarının sayıları sınıflara göre verilmiştir.

1926 yılında çıkarılan ortaokul müfredat programına göre hazırlanan kitaplardan; biri lise 1. devre 1. sınıf (Ortaokul 1), diğeri lise 1. devre 2. sınıfa ait olmak üzere 2 kitap incelenmiştir.⁷

1926 ilk mektep din dersleri müfredat programına göre; 3. sınıflar için 2, 4. sınıflar için 1, 5. sınıflar için de 1 ders kitabı tespit edilmiş, bunların tamamı incelemeye alınmıştır. 1930 ilk mektep programına göre hazırlanan kitaplardan köy ilkokulları 3. sınıfa ait 1 adet kitap incelenmiştir. 1948 ilkokul din dersleri müfredat programına göre 4. sınıflar için 1, 5. sınıflar için 1 kitap incelenmiştir.

1956 yılında çıkarılan ortaokullar ve dengi okullar için din dersi müfredat programına göre hazırlanan kitaplardan; orta 1. sınıfa ait 5 kitap, orta 2. sınıfa ait 3 kitap olmak üzere toplam 8 kitap incelenmiştir. 1968 ilkokul müfredatında ise; 4. ve 5. sınıflar için, 4. sınıfa ait 1, 5. sınıfa ait 1 adet kitap bulunmaktadır. Bu kitapların her ikisine de ulaşılmış ve kitaplar incelenmiştir. 1976 ortaokullar müfredat

⁷ 1924 yılı İlkokul Kuran-ı Kerim ve Din dersleri müfredatına göre hazırlanmış kitap bulunamamıştır.

programına uygun olarak hazırlanan kitaplardan; ortaokul 1, 2 ve 3. sınıflara ait birer ders kitabı incelemeye tabi tutulmuştur. Din derslerinin zorunlu hale geldiği 1982 yılı müfredat programına göre hazırlanan kitaplardan; 4. sınıfa ait 5, 5. sınıfa ait 5, 6. sınıfa ait 10, 7. sınıfa ait 3, 8. sınıfa ait 11 kitap bulunmuş ve incelenmiştir.

2000 yılı ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programına göre; 4. sınıflar için kabul edilerek yayınlanan kitaplardan 1, 5. sınıflar için kabul edilen kitaplardan 2, 6. sınıftan 2, 7. sınıftan 2, 8. sınıftan da 1 olmak üzere 8 kitap incelemeye alınmıştır.

2006 yılı müfredat programına göre hazırlanan kitaplar çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Tez konusunun ve zamanın sınırlılığı dolayısıyla, 2006 dönemine kadarki Din dersi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programları ve kitapları göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca tez konusu alındığında 2006 değişikliği henüz öngörülmemiştir. Buna göre çalışmamızda Cumhuriyet döneminden 2006 yılına kadar yazılan Din dersi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kitaplarından 64 adet ders kitabına ulaşılmış ve bunlar incelenmiştir.

3. Verilerin Toplanması

Programlarda diğer dinlerin öğretimi ile ilgili yaklaşım ve ilkeleri tespit için öncelikle her programın genel özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra programda konu ile ilgili doğrudan veya dolaylı ifade ve mesajlar tespite çalışılmıştır. Program içerisinde yer alan doğrudan veya dolaylı ifadeler belirlendikten sonra her döneme ait programda diğer dinlerin öğretimi konusuylla ilgili ünite başlıkları ve alt konular tespit edilmiştir.

Programların incelenmesi aşamasından sonra dönemlere ait ders kitaplarında İslam dışındaki dinler konusuylla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan ünite başlıkları ve konular çıkarılmıştır. Daha sonra bu üniteler önceden hazırlanan veri toplama aracı ile tek tek incelemeye tabii tutulmuştur. Veri toplama için, ders kitaplarında İslam dışındaki dinler ile ilgili içerikten çıkarılabilecek belli sorulardan oluşan veri toplama aracı geliştirilmiştir. Veri toplama aracı ile din dersi kitaplarının ilgili üniteleri tek tek incelenmiş, buna göre hangi ders kitabında İslam dini dışındaki

dinlerden hangi açılardan ve ne şekilde bahsedildiği tespit edilerek analize tabii tutulmuştur.

Ders kitaplarının incelenmesi için aşağıdaki sorulardan oluşun bir araç geliştirilmiştir:

Ders Kitabı İnceleme Formu:

1. Kitabın Adı:
2. Yayınevi:
3. Yer ve Yılı:
4. Yazarları:
5. Diğer dinlerin anlatımı ile ilgili üniteler:
6. Diğer dinlerle ilgili kullanılan üslup: (Kapsayıcılık, dışlayıcılık ve çoğulculuk açısından değerlendirme)
7. Hristiyanlık ve Yahudiliğin kendi kaynaklarına atıf var mıdır?:
8. Hristiyanlık ve Yahudilik dışındaki dinlere yer verilmiş midir?: (Budizm, Taoizm, Konfüçyanizm v.s.)
9. İlahi din – beşeri din ayrımı yapılmış mıdır?: (İslam- Hristiyanlık-Yahudilik/ Budizm, Konfüçyanizm)
10. Diğer dinlerle ilgili ayetler ve hadisler var mıdır?:
11. Diğer dinlere ait kutsal kitaplardan alıntılar var mıdır?:
12. Kitaplarda diğer dinlerle ilgili ünitelerdeki resimler ne kadar ve ne şekilde yer almaktadır?:
13. Bibliyografya: (diğer dinlerin mensuplarınca kaleme alınmış kaynaklar kullanılmış mıdır?)

Ders kitapları; program üzerinde diğer dinler ile ilgili tespitler, inceleme aracı göz önünde bulundurularak baştan sona incelenmiş, diğer dinlere ait üniteler ise ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

4. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Ders kitaplarının veri inceleme aracı ile incelenmesi sonucu elde edilen bulgular, “Din Dersi Kitaplarında Diğer Dinlerin Öğretimi” adlı bölümde ortaya

konmuştur. Bu bölüm, iki ayrı başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlık, ders kitaplarının tanıtımına ayrılmıştır. Burada, incelemiş olduğumuz bütün ders kitaplarının adları, yazarları, basım yeri ve yılları tablolar halinde verilmiştir. İkinci başlık, ders kitabı inceleme formuna göre incelemeye tabii tutulan ders kitapları ile ilgili bulgu ve yorumlara ayrılmıştır. Bu bölümde ders kitapları, din dersi programlarına göre kendi dönemi içerisinde sınıflara göre ayrılmıştır. Sınıflara göre tasnif edilmiş olan ders kitaplarının içeriğinde tespit edilen diğer dinlerle ilgili muhteva “Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ile ilgili Tespitler” alt başlığı altında ortaya konmuştur. Bir döneme ait ders kitaplarının içeriği bu şekilde ortaya konduktan sonra, “Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi” başlığı altında bu dönemin kitapları hakkında genel değerlendirme yapılmıştır. Genel değerlendirme kısmında, o dönemin ders kitapları yaklaşım, kullanılan kaynaklar ve görsel materyaller ile programa uyum açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

F- TEMEL KAVRAMLAR

1. Kapsayıcılık (İnkusivizm)

Dinler arası ilişkilerde dinlerin ve (ilgili konularda söz söyleyen) mensuplarının birbirlerine karşı tutumları konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Hakikati ve kurtuluşu temsil merkezli bu tartışmaların üç ana yaklaşımla nitelendirilerek tasnif edildiği görülmektedir. Bunlar kapsayıcılık, çoğulculuk ve dışlayıcılık yaklaşımlarıdır.

Bunlardan İnkusivizm (kapsayıcılık ya da inhisarcılık); herhangi bir din veya inanç sistemini kurtarıcı hakikat olarak kabul etmekte, bunun yanında bu hakikati gerçekleştirebildiği oranda diğer dinlerin veya inanç sistemlerinin de insanın kurtuluşu açısından olumlu bir yere sahip olduklarını savunmaktadır.⁸ “İnkusivist teori, hakikat ya da gerçeğin yalnızca bir dinsel geleneğe has olduğunu ve ancak bu dine/inanç sistemine bağlanmakla kişinin kurtulabileceğini savunan ve diğer dinlerin insanların kurtuluşu açısından olumlu bir anlam ifade etmediğini ya da bunların

⁸ Şinasi Gündüz, “Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Ötekinin İnkusivist Yorumu”, **Tezkire Dergisi**, yıl: 10, sayı: 20, Nisan- Mayıs 2001, s. 92.

kesinlikle insanı kurtaramayacağını ileri süren ekslusivist, partikularist veya dışlamacı/kurtuluşa tekелci görüşten ayrılır. İnkusivist teori, bütün dinlerin hakikate veya gerçeğe yönelik insanın cevapları olduğunu, her dinin bağlılarını hakikate ulaştırabileceğini ve kurtuluşa ulaştırma açısından bir dinsel geleneğin bir diğerine ya da diğerlerine üstünlüğünden, önceliğinden veya daha mükemmelliğinden söz edilemeyeceğini savunan plüralist /çoğulcu yaklaşımdan da ayrılır.”⁹

2. Dışlayıcılık (Ekslusivizm)

Dinlerin doğruluğu ve kurtarıcılığı konusundaki görüşlerden biri de dışlayıcılıktır. “Dışlayıcılara göre her dinin ayırt edici çeşitli özellikleri vardır. Burada önemli olan farklılıklara saygı duymak, ancak hepsi de ‘aslında aynı kurtuluşu sunuyor’ şeklindeki bir inançtan kaçınmaktır.”¹⁰ Dışlayıcılara göre doğru olan, dünya dinlerinin kendi inanç alanlarında diğerleriyle farklılıklar içinde olabileceği gerçeğinin tanınmasıdır.

“Dışlayıcılar dini çoğulculuk hakkındaki tartışmalardan kaçınılmaması gerektiğini, ancak onlar tarafından ileri sürülen ‘hakikatte hepimiz aynı şeyleri söylüyoruz’ şeklindeki bir düşüncenin de yanlış olduğunu ileri sürmektedirler. Dışlayıcılar, daha çok çoğulcular tarafından ileri sürülen dinler arasında ortak noktalar bulma ya da aslında farklı dünya dinlerinin gerçekte aynı şeyi söylediklerini söylemenin siyasi bir amacı ve önemi olduğunu vurgularlar.”¹¹

3. Çoğulculuk(Plüralizm)

Çoğulculuk anlayışı, tek bir mutlak doğru din üzerinde vurgu yapan dışlayıcılık ile bu mutlak doğru dini, diğer dinlerin taraftarlarını da içine alacak şekilde kapsayıcı hale getirmeyi amaçlayan kapsayıcılık anlayışından ayrılmaktadır. Çoğulculuk, her dinsel geleneğin kendi başına diğerlerinden bağımsız olarak taraftarlarını kurtuluşa götürebileceği düşüncesini ileri sürmektedir.¹² Çoğulculuğa göre, “büyük dünya

⁹ Gündüz, a.g.m., s. 92-93.

¹⁰ Mustafa Köylü, “Dinsel Dışlayıcılık”, **İslam ve Öteki Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir arada Yaşama Sorunu**, Editör Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, Nisan 2001, İstanbul, s.38

¹¹ Köylü, a.g.m., s.33.

¹² Mahmut Aydın, “Dini Çoğulculuk Üzerine Bir Mülâhaza”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, 14/2 (2001) s. 291–292.

dinleri, bizim insanî melekelerimizin ötesindeki aynı Nihai Aşkın Varlığa ilişkin farklı cevaplar sunan vasıtalarlardır. Bu şu demektir: Farklı dünya dinleri, her biri kendi kutsal kitapları, manevi uygulamaları, dinsel tecrübe formları, inanç sistemleri, kurucuları, hayat tarzlarını ifade eden kültürel tarzlarıyla beraber karmaşık (komplex) tarihi yapılar olarak her birinin farklı şekillerde tanıklık ettiği Nihai Aşkın Varlığa farklı cevap teşkil ederler.”¹³

¹³ Aydın, **a.g.m.**, s. 292.

II. BÖLÜM

DİN DERSLERİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ (BULGULAR VE YORUM)

A. DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖNCESİ DÖNEMİ (1923– 1982 YILLARI ARASI) DİN DERSİ MÜFREDAT PROGRAMLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ

Cumhuriyet döneminin bir bütün olarak incelenmesi yerine, Cumhuriyet dönemi din öğretimi ve programlarının, yapılan program değişikliği anlayışlarına göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öncesi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dönemi olarak iki ana dönemde incelenmesi yerinde olacaktır. DKAB öncesi dönemini kendi içerisinde 1923- 1939 arası dönem ve 1948–1982 arası dönem olarak; DKAB dönemini ise, 1982- 2000 arası ve 2000- 2006 arası dönem olmak üzere ayırmak ve incelemek mümkündür.

1- 1923–39 Arası Dönem

Osmanlı'nın son dönemlerinde her alanda olduğu gibi, eğitim alanında da yenilikler yapılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim alanında yapılan en önemli yenilik 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunudur. Bu kanun ile bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığının kontrolüne verilmiştir.

Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulünden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ilkokul programı “1924 İlkokul Programı”dır. Bu programdan önceki programda din dersinin adı ‘Kuran-ı Kerim’ ve ‘Malumat-ı Diniye’ iken, 1924 programında ‘Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri’ olarak birleştirilmiştir.”¹⁴ 1924 programında “Kuran-ı Kerim ve Din dersleri” 2. sınıflardan itibaren haftada ikişer saat olarak yer almaktadır. 1926 yılında ülkenin o zamanki ihtiyaçlarına, çocukların özelliklerine ve dünyadaki ileri eğitim ve öğretim anlayışına dayanarak “1926 İlk Mektep Müfredat

¹⁴ Recai Doğan, “1980’e kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924- 1980)”, **Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları**, Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, s. 613.

Programı” hazırlanmıştır.¹⁵ Bu programda dersin adı değişmiş ve “Din Dersi” olmuştur. 1924 programında din dersi 2. sınıftan itibaren başlamakta iken, 1926 yılında bu ders 3. sınıftan itibaren haftada birer saat olarak okutulmaya başlanmıştır.¹⁶

1930 programında din dersi, şehir ilkokullarında yalnızca beşinci sınıf öğrencilerine, ebeveynleri isterse, haftada yarım saat verilen bir ders olmuştur.¹⁷ Köy ilkokullarında din dersinin her Perşembe öğleden sonra haftada yarım saat olarak 3. sınıfta verilmesi kararlaştırılmıştır. Köy ilkokullarında bu ders isteğe bağlı değildir.¹⁸ Şehir ilkokullarında isteğe bağlı olan bu ders 1933 yılından itibaren müfredattan tamamen kaldırılmıştır. Din dersi, 1939’da köy ilkokullarından, 1930’da liselerden, 1931’den sonra öğretmen okullarından kaldırılmıştır. Böylece 1939 yılından itibaren din öğretimi tamamen örgün eğitimin dışında bırakılmıştır.¹⁹

1939 yılından itibaren tamamen kaldırılan din dersleri, 1948 yılından sonra tekrar örgün eğitim içine alınmıştır.²⁰ 1939- 1946 yıllarında okullarda din dersi hiç yer almamıştır.²¹

1923–39 arası dönem hakkında verdiğimiz genel bilgidен sonra bu dönem, din dersi müfredatlarının geliştirildiği ve uygulandığı yıllara göre ayrılarak diğer dinlerin öğretimi konusu açısından ayrıntılı olarak incelenecektir.

a) 1924 İlkokul Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri Müfredat Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi

1924 programında “Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri” olarak yer alan din dersi, ikinci sınıftan itibaren (2. 3. 4. ve 5. sınıflarda) haftada ikişer saat okutulmak üzere programdaki yerini almıştır. Bu dönemde ders zorunludur.

¹⁵ F. Dilek Gözütok, “Türkiye’de Program Geliştirme Çalışmaları”, **Milli Eğitim Dergisi**, sayı: 160, güz 2003, s. 46.

¹⁶ Nurullah Altaş, “Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924–1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)”, **Marife**, yıl 2, sayı 1, bahar 2002, s. 220.

¹⁷ Recai Doğan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, **Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999, s. 273.

¹⁸ **a.g.m.**, s. 273.

¹⁹ **a.g.m.**, s. 273.

²⁰ Altaş, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**, Nobel Yay., Ankara eylül 2001, s. 3.

²¹ Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Gün Yay., Ağustos 2001, Ankara, s. 59.

1924 programında 2, 3, 4 ve 5. sınıflar için din dersinin içeriği, her sınıf düzeyi için ayrı ayrı verilmiştir. Burada dikkat çeken husus, programda, ayrı olarak din dersinin amaçlarına yer verilmemiş olmasıdır. Zaten 1924 ilkokul programında hiç bir ders için amaçlara yer verilmemiştir. Ancak programda din dersi ile ilgili olarak her sınıf düzeyi için verilmiş olan program içerikleri, aynı zamanda o sınıf seviyesi için, dersin amacı olarak da nitelendirilebilir.

1924 programında ikinci sınıflar için, din dersinin içeriği ve uygulanması şu şekilde belirlenmiştir: “Kur’an-ı Kerim Elifbası gösterildikten sonra Kur’an-ı Kerim tedrisine başlanacak ve Amme cüzüne devam olunacaktır. Muallim bu derslerde, münasebet düştükçe Hz. Peygamberin menakıbı seniyesini izah ederek İslam muhabbetini çocukların kalbinde yaşatacaktır.”²² Görüldüğü gibi bu ifadede derste hangi konuların işleneceği belirtilmiş, ardından da İslam muhabbetinin çocuklara kazandırılması hedef olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla 1924 programında ayrı bir başlık altında dersin hedeflerine yer verilmemiş olsa da programın içeriğinde bu durum dile getirilmiştir.

3. sınıf için dersin içeriği şu şekildedir: “Bu sınıftaki din dersleri de Kuran-ı Kerim’e tahsis olunacak ve bu esnada muallim münasebet düştükçe Hazreti Peygamberin ve ashab-ı kiramın ulvi menkıbelerini izah edecektir.”²³

4. sınıf için belirlenen program içeriğinde: “Bu sınıfta da Kuran-ı Kerim tilavetine devam olunacak ve muallim münasebet düştükçe İslam’ın Şartlarını ve iman edilmesi farz olan dini meseleleri izah edecek ve Hz. Fahri âlem ile diğer peygamberlerin menkıbelerini anlatacaktır. Bu sınıfta namaz surelerinden bazıları ezberletilir ve ameli olarak nasıl abdest alınacağı ve nasıl namaz kılınacağı öğretilir”²⁴ ifadeleri yer almaktadır.

5. sınıf düzeyi için belirlenmiş amaç ve konular ise şunlardır: “Bu sınıfta da Kuran-ı Kerim tilavetine devam olunacak ve talebenin abdest ve namaz hakkındaki malumatı takviye edilecektir. Oruç nasıl tutulur, hacca nasıl gidilir (mücmelen) izah edilecektir.”²⁵

²² **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340 (1924), s. 13.

²³ **İlk Mekteplerin Müfredat Programı** (1340/ 1924), s. 13.

²⁴ **İlk Mekteplerin Müfredat Programı** (1340/ 1924), s. 13.

²⁵ **İlk Mekteplerin Müfredat Programı** (1340/ 1924), s. 14.

1924 yılı ilkokul programında 2, 3, 4 ve 5. sınıflar için belirlenmiş olan Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri program içeriğinin hepsi temel itibariyle Kuran-ı Kerim öğretimine dayanmaktadır. Kuran-ı Kerim öğretimi aşamalı olarak 2. sınıftan 5. sınıfa kadar verilmektedir. Kuran öğretiminin yanında her sınıfta dini bilgiler bağlamında farklı konulara yer verilmiştir. 2. sınıfta Hz. Peygamberin menkıbeleri ve İslam sevgisi, 3. sınıfta Hz. Peygamberin ve ashabının menkıbeleri, 4. sınıfta Hz. Peygamberin ve ashabının menkıbeleri yanında diğer peygamberlerin menkıbeleri; ayrıca namaz, abdest gibi ibadetler, 5. sınıfta abdest ve namaz bilgisinin geliştirilmesi, oruç ve hac konusunun kısaca öğretilmesi söz konusudur. Dikkat edilirse programda daha çok somut konulara yer verilmiştir. Programda Kuran-ı Kerim öğretimi başta olmak üzere Hz. Peygamber ile ilgili konular ve bazı ibadetler yer almaktadır. 4. sınıf müfredat programındaki iman edilmesi farz olan dini meseleler dışında programda iman esasları ile ilgili konulara yer verilmemiştir. Kısacası 1924 programında din dersleri, “Kuran ve peygamber” merkezli bir öğretime dayanmaktadır.

1924 ilkokul programında din derslerinin içeriğini, diğer dinlerin öğretimi açısından incelediğimizde, herhangi bir sınıfta herhangi bir din hakkında bir bilgiye yer verilmediği, sadece 4. sınıf müfredat programında diğer müfredat programlarından farklı olarak, Hz. Muhammed’in hayatı yanında diğer peygamberlerin menkıbelerine de yer verildiğini görüyoruz. Bu durum her ne kadar İslam dışındaki dinlerin öğretimine geçiş yapılmaya başlandığı izlenimini verse de, tam olarak diğer dinler konusuna programda yer verilmemiştir. Burada müfredat programının temelini Kuran-ı Kerim merkezli bir anlayış oluşturduğu için, peygamber menkıbelerinin de Kuran merkezli olarak ele alındığı tahmin edilebilir. Dolayısıyla burada tamamen İslam dini merkezli, Kuran eğitimi esas alan, Hz. Muhammed ve onun hayatını öğrenciye örnek olarak gösteren bir çerçeve çizildiği görülmektedir.

b) 1924 Lise Birinci Devre (Ortaokul) Din Dersleri Müfredat Programı (İman ve İbadet) ve Diğer Dinlerin Öğretimi

Cumhuriyet döneminin ilk ortaokul programı 1924 yılı programıdır. Bu dönemde ortaokullar, ‘lise birinci devre’ olarak programda yer almaktadır.

Programda kız ve erkek sınıflarına din dersleri 1. ve 2. sınıflarda (Lise 1. devre 1. sınıf ve Lise 1. devre 2. sınıf)²⁶ haftada birer saattir.²⁷

1924 programında lise 1. devre 1. ve 2. sınıf için din dersi müfredat konuları içeriği her sınıf için ayrı ayrı verilmiştir. Buna göre, 1924 lise birinci devre (ortaokul) Din dersleri 1. sınıf müfredat programı (iman ve ibadet); “Mebani-i İslam, Efal-i Mükellefin, Taharet, Namaz, Oruç, Hac, Zekât, İbadetlerdeki Müşterek Faziletler” konularından oluşmaktadır.

Dikkat edilirse burada, ilköğretim müfredatı 5. sınıfta okutulan konuların sarmal bir şekilde verildiği, ilkokul programında yer almayan efal-i mükellefin ve mebani-i İslam gibi konuların buraya girdiği, konuların tafsilatına girilmeye başlandığı; zekât konusunun, ibadetlerin sadece şekil ve muhteva olarak verilmediği, kazanımlarının da verildiği görülmektedir.

1924 lise birinci devre 2. sınıf Din dersleri (Peygamberimiz) müfredat programı ise, “Peygamberimiz, Risalet ve Nübüvvet Peygamberi Mekke Devri, Medine Devri” olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır.²⁸

Bu programda ilkokuldaki Hz. Peygamber sevgisi ile ilgili konuların artık peygamberin siyeri hakkında, tarihsel bilgi ile genişletildiği görülmektedir. İlkokul programında Hz. Peygamber ile ilgili konular yalnızca onun menkıbeleri ile sınırlandırılırken, ortaokul programında Hz. Muhammed’in peygamberlik dönemi Mekke ve Medine dönemi olmak üzere ikiye ayrılarak daha tafsilatlı olarak verilmiştir.

Başlığınan da anlaşıldığı üzere 1. sınıf programı tamamen “iman ve ibadet” konuları üzerine kurulmuştur. İslam’ın şartlarından namaz, oruç, hac, zekât konuları ile taharet konusunun tek tek ele alınarak bu ibadetlerin öğrencilere ayrıntılı olarak verilmesi hedeflenmiştir. 2. sınıf müfredat programı ise sadece Hz. Peygambere hasredilmiştir. Programda Hz. Muhammed, onun hayatı, Mekke ve Medine’deki nübüvvet dönemi konularına yer verilmiştir.

²⁶ Lise ikinci devre programında Din Dersleri hiçbir sınıfta yer almamıştır. (Recai Doğan, “1980’ e kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924- 1980)”, **Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları**, s. 614)

²⁷ Doğan, **a.g.m.**, s. 614.

²⁸ Doğan, **a.g.m.**, s. 632.

1924 lise birinci devre (ortaokul) 1. sınıf din dersleri müfredat programı ve lise birinci devre ikinci sınıf müfredat programı din dersleri genel olarak İslam dini esasları, ibadetler, Hz. Muhammed'in hayatı ve Hz. Muhammed'in peygamberlik dönemi konularına yer vermektedir. Diğer dinler konusu açısından incelendiği zaman programda bununla ilgili herhangi bir amaç ve konunun yer almadığı görülmektedir.

c) 1926 İlk Mektep Din Dersleri Müfredat Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi

Cumhuriyet döneminin ikinci ilkokul programı 1926 tarihli ilk mektep programıdır. 1926 tarihli ilk mektep müfredat programında din dersi, 3. sınıftan itibaren başlamaktadır. (3, 4 ve 5. sınıflarda)²⁹ Bu programda ders zorunludur. Dersin adı “Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri” değil, “Din Dersleri” olmuştur. 1924 yılında din dersleri haftada ikişer saat iken, yeni programda haftada 1'er saate indirilmiştir.

Bu programda dersin öğretiminde dikkat edilecek hususlar ve din derslerinin hedefi yer almaktadır. Zaten 1926 ilkokul programında ilk defa derslerin özel amaçlarına yer verilmiştir.³⁰ Programda din derslerinde dikkat edilecek hususlar şu şekilde belirtilmiştir: “Din derslerinde fırsat düştükçe, dini mahiyette gösterilmek istenilen batıl fikirler, yanlış kanaatler cerh edilecektir. Çocuklara İslam dini ve İslam büyükleri sevdirecek, iyi ve güzel hareketlerin İslam dinindeki yüksek kıymeti anlatılacaktır. Fakat hiçbir veçhile taassup fikri verilmeyecektir. Çocukların mektep haricinde din hakkında aldıkları yanlış fikir ve telkinler münasip surette tashih edilecektir. Dünyayı hakir görerek yalnız ahirete teveccüh etmek kanaati sefaletle, tevekkülle, miskinlikle bir tutmak gibi hal ve hareketlerin hakiki dinde yeri olmadığı, dünyada azami refah ve saadet içinde yaşamının ve Müslümanların zengin, memleketlerinin mamur olmasının dince de matlup ve mergup olduğu fikirlerinin çocuklara telkini lazımdır.”³¹

²⁹ Doğan, a.g.m., s. 615.

³⁰ Ali Ünal, “1924- 2000 Tarihleri Arası İlköğretim Program Anlayışları İçerisinde Din Dersi Programlarının Amaçlarının Tespiti ve Değerlendirilmesi”, Doktora Semineri, Ankara, s. 26.

³¹ İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), İkinci Tab', Devlet Matbaası, İstanbul 1927, s. 45-46.

1926 ilkokul programında din derslerinin hedefi; “Çocuklarda Cenabı Hakka karşı şükran ve muhabbet hisleri uyandırmak, onlara İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faydasını bildirmektir”³² şeklinde belirtilmiştir.

1926 ilk mektep din dersleri müfredat programında 1924 programında olduğu gibi, 3, 4 ve 5. sınıflar için ayrı ayrı din dersinin içeriği verilmiştir. Programda 3. sınıf için gösterilen konular: “Cami, Bugünkü Türklerin dini, İslam dinini insanlara öğreten zat ve Allah’a İman”³³ konularıdır.

4. sınıfta işlenecek konular programda şu şekilde yer almaktadır: “İslam Dininin esasları, Hayırlı insan olmak, Çalışmak, İslam dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir, İslam dininde şükür asıldır, İslamlık hüsn-i muaşeret demektir, İslamlık taassubu meneder, Din sahtekârlığına riya namı verilir.”³⁴

5. sınıf konuları ise programda şu şekildedir: “İslam dininde akıl her şeyin fevkindedir, İslam dininde Allah ile kul arasında vasıta yoktur, Türklerden ve Araplardan başka İslam dinine salık olan milletler de vardır.”³⁵

1926 ilkokul programında din derslerinin hedefleri kısmına bakıldığında programda İslam dininin esas alındığı görülmektedir. Programın hedefleri içinde Allah sevgisinin ve İslam dininin sevdirmesi hedefleri yer almaktadır. Müfredat konularına bakıldığında da aynı sonucu görmek mümkündür.

1926 ilk mektep Din dersleri programında, 1924 ilkokul programından farklı olarak Kuran-ı Kerim derslerine yer verilmemiştir. Zaten dersin adı değişmiş, “Din Dersi” olmuştur. Din konusunda ise sadece Hz. Muhammed ve İslam’ın beş şartına değil, dinin toplumsal ve ahlaki boyutuna da yer verildiği dikkat çekmektedir. 1924 ilkokul din dersi programında namaz, abdest, oruç, hac gibi ibadetlerin ameli olarak gösterilmesine ağırlık verilirken, 1926 Din dersi programında ibadetler konusuna yer verilmemiştir. Bu bağlamda 3. sınıf programında Peygamber ve Allah’a iman konularının yanında “cami”, “bugünkü Türklerin dini” gibi, önceki programlarda yer almayan konulara yer verilmiştir. 4. sınıfta İslam dini esasları ve ahlak ile ilgili

³² İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), s. 45.

³³ İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), s. 46- 47.

³⁴ İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), s. 47- 48.

³⁵ İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), s. 48- 49.

konular yer almaktadır. 5. sınıfta “İslam- akıl ilişkisi”, “Türkler ve Müslümanlar dışındaki milletler” konularına yer verilmiştir.

Diğer dinlerin öğretimi konusu açısından programa bakıldığında, ne müfredatın konuları arasında ne de din dersinin hedefleri ve din dersinin öğretiminde dikkat edilecek hususlar konusunda diğer dinlerle ilgili bir konunun yer aldığı görülmektedir. Müfredat konuları İslam dini ve İslam sevgisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Zaten 1926 programında din derslerinin hedefi olarak “Çocuklarda Cenab-ı Hakka karşı şükran ve muhabbet hisleri uyandırmak, onlara İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faydasını bildirmektir” şeklinde bu durum ifade edilmiştir.

Programda din derslerinin öğretiminde dikkat edilecek noktalar kısmında da aynı şekilde İslam dini öğretimi ve İslam dininin sevdirmesi hedefine uygun olan bazı ilkeler yer almaktadır. Bu ilkeler arasında “Çocuklara İslam dini ve İslam büyüklerinin sevdirmek, iyi ve güzel hareketlerin İslam dinindeki yüksek kıymetinin anlatılması”³⁶, “...Müslümanların zengin ve memleketlerinin mamur olmasının dince de matlup ve merğub olduğu fikirlerinin çocuklara telkini lazımdır”³⁷ gibi hususlara değinilmektedir. Görüldüğü gibi programın esas amacı İslam sevgisini çocuklara kazandırmaktır. Programda İslam dini dışındaki dinlerle ilgili, diğer peygamberler ve kutsal kitaplarla ilgili bir konu veya hedef yer almamaktadır.

1926 programı on yıl uygulamada kalmış, bu arada 1930 yılında köy çocuklarını köyün şartlarına ve ihtiyaçlarına göre yetiştirmek için, şehir okulları müfredatının esasları temel alınarak, “Köy Mektepleri Müfredat Programı” hazırlanmıştır.³⁸ 1930 programında köy ilkokulları ve şehir ilkokullarında din dersleri hakkında ayrı bir başlık altında bilgi verilecektir.

³⁶ İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), s. 45.

³⁷ İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), s. 46.

³⁸ Gözütok, a.g.m., s. 47.

d) 1930 İlk Mektep Din Dersleri Müfredat Programı (Şehir İlkokulları), 1930 İlk Mektep Din Dersleri Müfredat Programı (Köy İlkokulları) ve Diğer Dinlerin Öğretimi

1926 programı üzerinde din dersi ile ilgili olarak 1930 yılında şehir ve köy ilkokulları bağlamında düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde din dersi, şehir ilkokullarında yalnızca beşinci sınıf öğrencilerine haftada yarım saat olarak yer almaktadır. Şehir ilkokullarında ders, isteğe bağlıdır. Köy ilkokullarında ise aynen şehir ilkokullarında olduğu gibi din dersi her Perşembe öğleden sonra yarım saat olarak 3. sınıfta verilmektedir.³⁹ Köy ilkokullarında din dersi isteğe bağlı değildir.

1930 şehir ilkokulları programında din dersinin müfredat konuları 1926 ilk mektep müfredat konuları ile benzerlik göstermektedir. 1930 şehir ilkokulları 5. sınıf din dersi müfredat konuları, 1926 yılı 4. ve 5. sınıf müfredat konularının birleştirilmiş şeklidir. 1926 ilk mektep din dersleri müfredat programının bütün konuları (4. ve 5. sınıf), 1930 şehir ilkokulları 5. sınıf müfredat programında mevcuttur. Aynı şekilde 1930 köy ilkokulları için hazırlanmış din dersi konuları da, 1926 yılı 3. sınıf din dersi konularıyla, 4. sınıftaki bazı ahlak konularını içermektedir.

Şehir ilkokullarında yalnızca beşinci sınıf öğrencilerine, haftada yarım saat verilecek olan din dersi müfredat programının konuları şunlardır: “İslam Dininin esasları, Hayırlı insan olmak, Çalışmak, İslam dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir, İslam dininde şükür asıldır, İslamlık hüsn-i muaşeret demektir, İslamlık taassubu men eder, Din sahtekârlığına riya namı verilir, İslam dininde akıl her şeyin fevkindedir, İslam dininde Allah ile kul arasında vasıta yoktur, Türklerden ve Araplardan başka İslam dinine salık olan milletler de vardır.”⁴⁰

Köy ilkokullarına haftada yarım saat sadece 3. sınıfta verilmesi kararlaştırılan din dersi müfredat programında ise “Cami, Bugünkü Türkler’ in dini, İslam dinini insanlara öğreten zat, Allah’a iman, İslam dininin esasları, Kimsenin dinine, itikadına, işine karışmamak, Hayırlı insan olmak, Çalışmak, İslam dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir, İslam dininde şükür asıldır, İslamlık iyi

³⁹ Doğan, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim- Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar, Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi, s. 273.

⁴⁰ Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924–1980)”, **Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları**, s. 633- 634.

geçinmek demektir, İslamlık taassubu men eder, Din sahtekârlığına riya namı verilir”⁴¹ konuları yer almaktadır.

1930 yılı şehir okulları 5. sınıf ve köy okulları 3. sınıf konuları genel olarak İslam dinini tanıtmaya yöneliktir ve daha çok ahlaki davranışlarla ilgilidir. Şehir ilkokulları programında İslam dini esasları ve İslam dinini tanıtan konu başlıkları, köy ilkokullarında da İslam dinini tanıtan ve ahlak ile ilgili bazı konular yer almaktadır. Her iki programda da İslam dini dışındaki dinlerle ve diğer peygamberlerle ilgili herhangi bir konu başlığı yoktur. Ancak 1926 4. sınıf ve 1930 Şehir İlkokulları 5. sınıf programının konuları içinde yer alan “İslam Dininin Esasları” konu başlığı altında “Kimsenin dinine, itikadına, işine karışmamak. İslam Dininde her şahıs kendi itikadından ve işinden sorumludur. Başkalarının imanına karışmaya kimsenin hakkı yoktur” şeklinde bir madde yer almaktadır. Müfredatın içeriği her ne kadar İslam dini ile ilgili konulardan oluşsa da, bu madde ile programda inanç özgürlüğünün vurgulanmaya başlaması, diğer dinlere yaklaşım konusunda bir gelişme olarak görülebilir. Bu ifade din özgürlüğü ve başka inançlara saygı konusunda bir başlangıç sayılabilir.

2. 1948 Sonrası Dönem

1926 yılında uygulanan ilkokul programını değiştirmek ve yeni ihtiyaçlara cevap vermek için 1936 yılında yeni ilkokul programı hazırlanmıştır.⁴² 1936 ilkokul programında ilk defa din dersi programdan ve uygulamadan kaldırılmıştır. 1939 yılından sonra okullardan tamamen kaldırılan din dersleri,⁴³ ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına 15 Şubat 1949 tarihinden itibaren yeniden konulmuştur.⁴⁴ 1.11.1949 tarihinde alınan kararla din dersleri müfredat içine alınmış,⁴⁵ 1950’de ise din dersleri yine isteğe bağlı olarak program içine alınmıştır.

⁴¹ **Köy Mektepleri Müfredat Programı (1930)**, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 74–77.

⁴² Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim**, Ankara, 1985, s. 81.

⁴³ Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924–1980)”, s. 616.

⁴⁴ Doğan, **a.g.m.**, s. 617.

⁴⁵ (Bu gelişmelere paralel olarak 1949 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı öğretim süresi on ay olan İmam- Hatip Kursları açılmıştır. İlkokullara din derslerinin konmasından sonra 25.10.1951 tarihinde alınan kararla Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okullarına da Din Bilgisi Dersleri konmuştur.) Altaş, “Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924–1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)”, s. 4.

1950 yılında alınan karara göre köy ilkokullarında okutulan tarım dersinin, şehir ilkokullarında ise Türkçe derslerinin birer saati din derslerine ayrılmaya başlanmıştır.⁴⁶

1956 yılında ortaokullara program dışı din dersleri konulmuştur. 1964 yılında ise, din derslerinin ortaokullarda da program içine alınması kararlaştırılmış ve uygulamaya böyle devam edilmiştir.⁴⁷ 1956 yılında ortaokulların 1. ve 2. sınıflarına, 1976–1977 eğitim- öğretim yılından itibaren de ortaokul 3. sınıflara din dersleri konulmuştur. Bu dönemde valiliklere gönderilen genelgede din dersi ile ilgili olarak, bu derslerde İslamlığın ibadet, iman ve ahlak ile ilgili esaslarının öğretileceği, ortaokullardaki din dersinin isteğe bağlı olduğu, resmi ortaokulların 1. ve 2. sınıflarında haftalık ders programlarındaki serbest çalışma saatlerin birisinin din dersine ayrılacağı şeklinde ilkelere yer verilmiştir. Ayrıca, çocuğunun din dersi almasını istemeyen velinin sene başında okul idaresine bildirmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁸

1974- 75 öğretim yılında din dersleri isteğe bağlı olarak okutulmaya devam edilmiştir. Bu arada “Ahlak Dersleri” zorunlu ders olarak ilk ve ortaöğretim kurumlarında haftada bir saat okutulmaya başlanmıştır. 1981- 82 öğretim yılına kadar isteğe bağlı olarak okutulan “Din Dersleri” ile zorunlu olarak okutulan “Ahlak Dersi”, haftada birer saat ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulmaya devam edilmiştir.⁴⁹

“23.9.1976 tarih ve 345 sayılı TTK kararı ile Din Bilgisi dersleri, temel eğitimin ikinci kademesi, ortaokulun üçüncü sınıfı ile lise ve dengi bütün okulların üçüncü sınıfına konulmuştur”.⁵⁰ Böylece artık ilköğretim 4. sınıftan lise son sınıflara kadar örgün eğitimde din dersleri yer almıştır.

1948 sonrası dönem olarak adlandırdığımız, din öğretiminin yeniden örgün eğitimde yer almaya başladığı ve din dersinin isteğe bağlı olduğu bu dönemde, 1948 İlkokul, 1968 İlkokul, 1956 Ortaokullar ve 1976 Ortaokul Din Dersi Programları

⁴⁶ Doğan, a.g.m., s. 618.

⁴⁷ Mustafa Tavukçuoğlu, “Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin İlkokul Programlarındaki Yeri”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:6, yıl: 1996, s. 160.

⁴⁸ Doğan, a.g.m., s. 621.

⁴⁹ Tavukçuoğlu, a.g.m., s. 161.

⁵⁰ Altaş, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**, s. 10.

incelenmiş, programların içeriği ayrı ayrı ortaya konmuş ve her programın amaç ve içerik kısımları diğer dinlerin öğretimi konusuyla ilgili olarak değerlendirilmiştir.

a) 1948 İlkokul Din Dersleri Müfredatı ve Diğer Dinlerin Öğretimi

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Heyetinin 25. 11. 1948 gün ve 232 sayılı kararı ile ilkokul 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin velilerinin de muvafakati üzerine isteyenlere genel öğretim saatleri dışında okutulacak Din dersleri programı kabul edilmiştir.

1949 yılında Din dersleri ilkokul dördüncü ve beşinci sınıflarına program dışı, isteğe bağlı ve haftada birer saat olarak ve resmi ders saatleri dışında okutulmaya başlanmıştır.⁵¹

“Bu dönemde ilk ders kitapları Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanmıştır. 1949 yılında Milli Eğitim yayınları arasında çıkan ‘Din Dersleri, 1–2’ isimli kitaplar Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanmış ve yine bu kurumda oluşturulan bir yüksek kurulca incelendikten sonra yayınlanmıştır.”⁵²

1956, 1957, 1958, 1962 ve diğer yıllarda 1948 ilkokul Din dersi programı aynen tekrar edilmiştir. Programda değişiklik olmamıştır. Program kitaplarında Din dersinin genel ve özel amaçlarına yer verilmemiş, işlenecek konuların üniteleri ve alt başlıkları belirtilmiştir.⁵³

İlkokul 4. ve 5. sınıf seviyesi için, velilerinin muvafakati ile isteyenlere genel öğretim saatleri dışında okutulacak din dersleri programının konuları arasında Besmele, İmanın şartları, İslam’ın şartları, Hz. Peygamber’in hayatı ve İslam ahlakı ile ilgili konular mevcuttur.⁵⁴

1948 ilkokul Din dersleri programında 4. sınıf konuları 3 başlıktan oluşmaktadır: 1. Sevgi 2. Müslümanlık 3. Müslümanlıkta Ahlak. Programda;

“Sevgi” başlığı altında,

- 1- Ana-baba sevgisi, millet ve yurt sevgisi, büyüğe saygı, küçüğe sevgi ve şefkat.
- 2- En Büyük sevgi: Allah Sevgisi.

⁵¹ Tavukçuoğlu, **a.g.m.**, s. 159.

⁵² Altaş, **a.g.e.**, s. 6.

⁵³ Doğan, **a.g.m.**, s. 619.

⁵⁴ **MEB Tebliğler Dergisi**, Tarih: 25 Kasım 1948, Sayı 232, s. 1-3.

“Müslümanlık” başlığı altında;

- 1- Müslümanlığın ilk temeli: La İlahe İllallah Muhammeden Rasulullah
- 2- Peygamber: Peygamber kime denir?
- 3- Peygamberimiz Hz. Muhammed
- 4- İyi olgun, insan örneği olarak Hz. Muhammed,
- 5- Peygamberimiz’ in güzel sözlerinden seçmeler konuları;

“Müslümanlıkta Ahlak” başlığı altında ise;

1. İyilik, güzellik, özü, sözü doğru olmak... gibi bazı davranışlar
2. Güzel ahlak hakkında Peygamberimiz’ in Sözleri
3. Ana; baba ile çocuğun karşılıklı hakları ve ödevleri
4. Kardeşlik ve kardeş sevgisi, kardeş, arkadaş ve komşu hakkı
5. Millete, memlekete ve insanlara karşı ödevlerimiz
6. Peygamberimiz’ in mübarek sözleri⁵⁵ konuları yer almaktadır.

4. sınıf Din dersi müfredat programında İslam dini ve Müslümanlık konuları ağırlıktadır. Programın konu başlıklarına genel olarak bakıldığında, “Müslümanlık” başlığı yalnızca Hz. Muhammed ile ilgili konulara, ahlak bölümü ise İslam ahlakı ile ilgili konulara ayrılmıştır. 4. sınıf konuları arasında diğer dinler, peygamberler ve kutsal kitaplarla ilgili bir konu yoktur. Ancak burada “Müslümanlık” başlığı altında “Peygamberimiz Hz. Muhammed” konusundan önce “Peygamber kime denir?” şeklinde, peygamberlikle ilgili daha genel bir konu başlığı yer almaktadır. Bu durum diğer peygamberler ve kutsal kitaplar konusuna geçiş için bir adım sayılabilir. Örneğin, bundan önceki programlardan 1924 Lise Birinci Devre İkinci Sınıf Müfredat programında “Peygamberimiz, Risalet ve Nübüvvet Peygamberi Mekke Devri ve Medine Devri” olmak üzere üç ana başlık verilmişti. 1930 İlk mektep Din dersi programında ise “İslam dinini insanlara öğreten zat: Hz. Muhammed, Hz. Muhammed’in Hayatı ve ahlakı” ile ilgili konulara yer verilmişti. 1948 programında Hz. Muhammed’in hayatı ve peygamberliği ile ilgili konulardan önce “Peygamber: Peygamber kime denir?” şeklinde daha genel bir başlık yer almaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, 1948 Din dersi programında peygamberlik ve diğer peygamberler konusunda önceki programlara göre bir gelişmenin olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁵ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 25 Kasım 1948, sayı 232, s.2–3.

1948 ilkokul Din dersi programındaki 5. sınıf konuları şunlardır: “İnanmak, Müslüman’ın İmandıkları (Amentüsü), Meleklerle İman, Allah’ın Kitaplarına İman, Peygambere İman, Ahiret Gününe İman, Kadere İnanma, Allah’a Karşı Kulluk Görevlerimiz (İbadet).”⁵⁶

Müfredatın ilk ünitesi olan “Besmele” ünitesinin alt konuları: “Allah’ın adı ile başlarım, İnanmak: İman nedir? Mümin kime derler? Münafık ne demektir? Peygamberimiz’ in Mübarek sözleri” konularıdır. İkinci ünite olan “Müslüman’ın inandıkları” (Amentüsü) başlığı altında ise;

- a) Allah’a
- b) Kitaplarına
- c) Peygamberlerine iman
- d) Ahiret gününe İman
- e) Kadere İnanmak⁵⁷ konuları verilmiştir.

Bu başlıklar da yine kendi içinde başlıklandırılmıştır. Örneğin “Allah’ın Kitaplarına İman” konusu içinde,

- 1- Kutsal kitap ne demektir?
- 2- Kuran-ı Kerim nelerden bahseder?
- 3- Bazı ayetlerin tercümesi konuları yer almaktadır.

“Peygamberlere iman” konusu içinde ise,

- 1- Peygamberin görevleri. Kuran’da adı geçen peygamberlerden başlıcaları.
- 2- Hz. Muhammed’in peygamberliği ve son peygamber oluşu. İlk Müslümanların din uğrunda çalışmaları.
- 3- Hz. Ömer’in Müslüman Oluşu ve Müslüman olmazdan evvelki hali. Kuran’ın ruhlar üzerindeki tesiri.
- 4- Peygamberimizin Medine’ye göçü, (Hicret)’’⁵⁸ konuları yer almaktadır.

⁵⁶ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 25 Kasım 1948, sayı 232, s.1.

⁵⁷ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 25 Kasım 1948, Sayı 232, s.1, 2.

⁵⁸ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 25 Kasım 1948, Sayı 232, s.1.

Aynı şekilde meleklerle iman, ahiret gününe iman, kadere iman konuları da kendi içerisinde alt konulara ayrılmıştır. Meleklerle iman konusunun alt başlıkları: “Melek ne demektir, meleklerle nasıl iman ederiz, içimizde bizi iyiliğe ve kötülüğe çağıran sesler”; Ahiret gününe iman konusu içerisinde “Ölüm nedir? Vatan ve millet için ölmek (şahadet), her müminin inandığı ahiret: (hesap günü), iyiliğin ve kötülüğün açığa çıkacağı gün. Dünya ahiretin tarlasıdır. Bazı ayet ve hadislerin tercümesi” konularına yer verilmiştir.

Kader konusunda “Kaderin doğru manası, İslam’da çalışmanın önemi. Herkes kendi çalışmasına ve kaderine bağlıdır. (bununla ilgili ayet ve hadisler)” konuları yer almaktadır.

1948 ilkokul 5. sınıf müfredat programının son bölümü “ibadet” konuları için ayrılmıştır. “Allah’a karşı kulluk görevlerimiz (İbadet)” ünitesi başlığı altında İslam’ın beş şartı ve başlıca ibadetlere yer verilmiştir. Burada;

1- Farz, vacip, sünnet, helal, haram.

2- İslam’ın beş şartı

- a) Kelime-i şahadet
- b) namaz
- c) zekât
- d) oruç
- e) hac

3- Namazın iç ve dış şartları, temizlik, abdest, beş vakit namaz, farz, vacip, sünnet, namazlar. Cemaatle namaz, Cuma ve bayram namazı. Namaz nasıl kılınır? İmam, Müezzin, Hatip, Hutbe. Namazda okunacak sureler ve dualar.

4- Zekât, zekât kimlere borçtur? Kimlere verilir? Hayır ve yardımseverlik. Zekâtın sosyal önemi.

5- Oruç, orucu bozan şeyler, yolculara, hastalara gösterilen kolaylıklar. Fitre, kurban, bunların sosyal önemi.

6. Hac, hac kimlere borçtur? konuları yer almaktadır.

1948 yılı 5. sınıf Din dersi müfredat konuları, iman şartları ve İslam’daki başlıca ibadetlere ayrılmıştır. Bu programda da diğer dinlerle ilgili herhangi bir konu

yoktur. Fakat ilk defa burada açık bir şekilde ayrı bir başlık altında “Peygamberler” ve “Kitaplar” konusuna yer verilmiştir. Her ne kadar kutsal kitaplar ayrı ayrı başlıklar altında ele alınmamış olsa da bu durum diğer peygamberler ve kutsal kitaplar konusu açısından bir gelişme olarak görülebilir. 1948 Din dersi programında “Kitaplara iman” konusu içinde “kutsal kitap” ifadesi zikredilmiştir. 1948 Din dersi programından önceki programlarda kutsal kitap ifadesine hiç yer verilmemiştir. “Kitaplara iman” konusu ve “kutsal kitap” kavramına bu programda yer verilmiş olması, diğer dinleri öğretim konusu yapması açısından bir adım sayılabilir. 1948 5. sınıf müfredatında peygamberlerin görevleri ve Kuran’da adı geçen peygamberlerden ilk defa bahsedilmiştir. 1948 4. sınıf programında “Peygamber kime denir?” konusu yer alırken 5. sınıf müfredat programında bu konu biraz daha genişletilmiş ve “Peygamberlerin Görevleri ve Kuran’da adı geçen diğer peygamberler” konusuna yer verilmiştir. Bu durum yine önceki programlara göre bir gelişme olarak görülebilir. Çünkü önceki yıllara ait programlarda sadece İslam Peygamberi Hz. Muhammed, onun hayatı ve peygamberliği ile ilgili konular yer alırken, burada diğer peygamberler de ele alınmıştır. Fakat Peygamberler konusunun başlığından da anlaşıldığı üzere (Kuran’ da adı geçen peygamberler), konunun Kuran-ı Kerim merkezli olarak verildiği tahmin edilmektedir. Bu durum 1948 Din dersi programında İslam dini’ni merkeze alan bir bakış açısı sergilediğini göstermektedir.

b) 1956 Ortaokullar ve Bunlara Muadil Diğer Okullar İçin Din Dersleri Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi

“13 Ağustos 1956 tarihinde Bakanlar Kurulunun 7805 sayılı kararı ve MEB Talim ve Terbiye Dairesinin 19. 9. 1956 tarih ve 4286 sayılı genelgesi ile resmi ortaokullarda ve bunlara denk diğer ortaokulların 1. ve 2. sınıflarına Din dersleri konulması kararlaştırılmıştır.”⁵⁹ Valiliklere gönderilen genelgede Din derslerinde, İslamlığın iman, ibadet ve ahlak ile ilgili esaslarının öğretileceği; derslerde özellikle Kuran-ı Kerim’in sağlığını, ahlak ve irademizi kuvvetlendirici telkinlerinden faydalanılacağı bildirilmiştir.⁶⁰

⁵⁹ Doğan, a.g.m., s. 621.

⁶⁰ Doğan, a.g.m., s. 621.

1956 yılı Ortaokul Din dersi programında yer alan 1. sınıf (Ortaokul 1) konuları; “Allah Sevgisi, Peygamberimiz; Peygamberimizin hayatı ve Müslümanlığın doğuşu, İslam’ın şartları: 1. Şehadet Kelimesi, İslam’ın Şartları: 2. Namaz, İslam’ın şartları: 3. Oruç, İslam’ın şartları: 4. Zekât, İslam’ın şartları: 5. Hac, İslam dininde ibadet kolaylıkları, İslam dininde bilgiye verilen yer ve yenilikler karşısında İslam dini, İslam ahlakı: Aile, İslam ahlakı: Vatan sevgisi ve vatan müdafaası, İslam ahlakı: başkalarının haklarına saygı göstermek, İslam ahlakı: İyilik ve yardım, İslam ahlakı: Muaşeret”⁶¹ konularıdır.

Allah sevgisi ve peygamberimiz başlığı altında, “Allah’ın bize lütufları nelerdir? Bunların karşısında vazifelerimiz nelerdir? İbadet ne demektir? Peygamberimizin bizim hakkımızdaki düşünceleri ve dilekleri nelerdir? Bunların karşısında vazifelerimiz nelerdir?” konularına yer verilmiştir. 2. ünite başlığı ise “Peygamberimizin hayatı ve Müslümanlığın doğuşu” konusudur. Bundan sonra İslam’ın şartları ayrı başlıklar halinde konulara ayrılmıştır: İslam’ın şartları (hac), İslam’ın şartları (namaz) gibi. Bunun dışındaki konular İslam ahlakı ile ilgili konulardır.⁶²

1956 Ortaokul Din dersi programı 1. sınıf konuları içerisinde İslam dini dışındaki dinlere yer verilmemiştir. Peygamberlerle ilgili ünite başlığı da Peygamberimiz Hz. Muhammed için ayrılmıştır. Burada diğer peygamberlerle ilgili konular yoktur. Programda “Hz. Peygamber’in hayatı, ona karşı görevlerimiz ve Müslümanlığın doğuşu” konuları yer almaktadır. Ayrıca “Peygamberimizin hayatı ve Müslümanlığın doğuşu” konu başlığı altında verilen parantez içindeki “öbür konular işlenirken de Peygamberimizin sözlerinden misaller alınarak, hayatıyla ilgili vakalar anlatılıp genişletilecektir” ifadesi diğer konuların da İslami bir bakış açısıyla ele alındığını göstermektedir.

1956 yılı ortaokullar 1. sınıf Din dersi müfredat programında ahlak konusu ile ilgili maddelerde bazı ahlaki davranışlar şu şekilde verilmiştir:

“İslam ahlakı: Aile

İslam ahlakı: Vatan sevgisi ve müdafaası

İslam ahlakı: Başkalarının haklarına saygı göstermek

⁶¹ **Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi**, Tarih: 17 Eylül 1956, Cilt 19, Sayı 921, s. 147–148.

⁶² **Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi**, Tarih: 17 Eylül 1956, Cilt 19, Sayı 921, s. 147–148.

İslam ahlakı: İyilik ve yardım

İslam ahlakı: Muaşeret⁶³

Programda ahlak ile ilgili konular “İslam ahlakı” başlığı altında verilmiştir. Bu da programda İslami bir bakış açısının devam ettiğinin göstergesidir.

Ortaokullar ikinci sınıf Din dersi müfredat programının konuları ise şunlardır: “Müslümanlıkta Allah İnancı, Peygamberimiz, Kuran ve Hadis, Müslümanlıkta Ahiret inancı, Türklerin tarih boyunca İslam’a hizmetleri, Türklerin meydana getirdikleri hayır müesseseleri, Din mimarisinde Türklerin hizmetleri, Zamanımızda yeryüzündeki dinler ve İslamlığın bunlar arasındaki yeri” ve “İslam Ahlakı: Sağlığımızı ve hayatımızı korumak, İslam ahlakı: İş hayatında nasıl olmalıyız, İslam ahlakı: Konuşmada nelere dikkat etmeliyiz, Müslümanlıkta ahlak temelleri”⁶³ Bu ünite başlıklarının her biri kendi içinde alt konulara ayrılmıştır. Örneğin, “Kuran ve hadis” başlığı içinde ele alınan konular: “Diğer Mukaddes kitaplar ve Kuran, Kuran’ın Tespiti, sure ve ayet, tefsir, hadis, birkaç surenin Türkçeleri, hadislerden örnekler” konularıdır. 8. ünite başlığı olan “Zamanımızda yeryüzündeki dinler ve İslamlığın bunlar arasındaki yeri” ünitesi içinde “Yeryüzündeki büyük dinler hangileridir? Müslümanlık hangi sahalara yayılmıştır? Müslümanlığın üstün vasıfları nelerdir?” konuları yer almaktadır. Ahlak ile ilgili konularda yine İslam ahlakı ön plandadır. Örneğin, “sağlığımızı ve hayatımızı korumak” başlığı içinde “Müslümanlıkta temizlik” konusu verilmiştir. Diğer ahlak konuları da İslam ahlakı başlığı altında, örneğin “İslam ahlakı: Konuşmada nelere dikkat etmeliyiz? Müslümanlıkta ahlak temelleri: izzetinefis ve iffet, nefse hâkimlik, sebat, kahramanlık, tevazu ve ağırbaşlılık” şeklinde verilmiştir.

1956 yılı Ortaokullar 2. sınıf Din dersi programında konu başlıklarına genel olarak bakıldığında konuların yine Müslümanlık, Kuran ve hadis ve Peygamberimiz Hz. Muhammed konuları çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Fakat bunun yanında programda diğer dinler ile ilgili konular da mevcuttur. “Kuran ve hadis” başlığı altında “diğer mukaddes kitaplar”, “Zamanımızda yeryüzündeki dinler” başlığında ise “yeryüzündeki büyük dinler” konusuna yer verilmiştir. Böylece ilk defa 1956 programında “Zamanımızda yeryüzündeki dinler ve İslamlığın bunlar

⁶³ **Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi**, Tarih: 17 Eylül 1956, Cilt 19, Sayı 921, s. 147–148.

arasındaki yeri” başlığı ile diğer dinlere açık bir şekilde yer verilmiştir. Bundan önceki müfredat programlarında diğer peygamber ve kitaplar konusuna yer verilirken, burada yeryüzündeki diğer dinlerle ilgili ayrı bir konu başlığı yer almaktadır. “Zamanımızda yeryüzündeki dinler ve İslamlığın bunlar arasındaki yeri” ana başlığı içindeki konular ise “Yeryüzündeki büyük dinler hangileridir? Müslümanlık hangi sahalara yayılmıştır? Müslümanlığın üstün vasıfları nelerdir?” konularıdır.

Ortaokullar 2. sınıf programının ilk ünitesi olan “Müslümanlıkta Allah İnancı, Peygamberimiz” başlığı altında ele alınan konular: “Peygamberlik nedir? İnsanların peygambere olan ihtiyacı, İslamıktan önceki dinleri tebliğ eden peygamberler. Son Peygamber” konularıdır. Dikkat edilirse “Peygamberimiz” başlığı altında önceki programlarda olduğu gibi sadece Hz. Muhammed ile ilgili konular değil, genel anlamda peygamberlik kavramı ve insanların peygamberlere olan ihtiyacı konularına yer verilmiştir. Ayrıca bu programda ilk defa peygamberler konusundan bahsedilirken “İslamıktan önceki dinler” ifadesi kullanılmış ve bu dinleri tebliğ eden peygamberlere de yer verilmiştir.

İkinci konu olan “Kuran ve Hadis” başlığı altında ise “Diğer Mukaddes kitaplar ve Kuran, Kuran’ın tespiti. Sure ve ayet. Tefsir. Hadis. Birkaç surenin Türkçeleri. Hadislerden Örnekler” konuları yer almaktadır. “Kuran ve Hadis” başlığı altında öncelikle diğer mukaddes kitaplardan bahsedilmiş, daha sonra Kuran-ı Kerim konusuna geçilmiştir. Burada diğer kutsal kitaplar konusuna yer verilmiş olması da diğer dinlere yaklaşım konusunda önemli bir gelişmedir.

Türklerin İslam dinine hizmetleri ve din mimarisinde Türklerin hizmetleri bölümünde ise İslam’daki mabetlerden camiinin bölümlerinden bahsedilirken diğer dinlerin mabet ve yapıları ile ilgili bir başlık yoktur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, 1956 programında önceki müfredat programlarına göre diğer dinler ile ilgili içerik bakımından önemli ölçüde gelişme söz konusudur. Artık açık bir şekilde “Yeryüzündeki dinler, diğer mukaddes kitaplar, İslamıktan önceki dinler” ifadeleri kullanılmakta ve programda bu konulara yer verilmektedir. Fakat zaman zaman konu başlıklarında yine İslam dininin ön planda tutulduğu göze çarpmaktadır. Örneğin “Yeryüzündeki dinler ve İslamlığın bunlar arasındaki yeri” ifadesinde İslam dininin diğer dinlerle karşılaştırmalı olarak ele alındığı,

“Müslümanlığın üstün vasıfları nelerdir?” başlığında ise diğer dinler karşısındaki üstünlüklerine yer verileceği anlaşılmaktadır.

c) 1968 İlkokul Din Bilgisi Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi

1968 ilkokul programı 1968–1969 öğretim yılında uygulamaya konmuştur.⁶⁴ Bu programda 1948 ilkokul programındaki “Din Dersleri” adı değişmiş, dersin adı “Din Bilgisi” olmuştur.

1948 ve 1968 ilkokul programındaki din derslerinin muhtevalarında önemli bir değişiklik olmamıştır.

1968 programında ilkokulun 4. ve 5. sınıflarında haftada birer saat isteğe bağlı okutulması kararlaştırılan din dersinin amaçları ve bunlarla ilgili açıklamalar yer almaktadır. Programda ilk defa din dersinin özel amaçlarından söz edilmiştir.

Programda din dersinin amaçları şu şekilde belirtilmiştir:

“1. ...Allah’ın varlığına, birliğine inanmanın İslam dininin esaslarından bulunduğunu; Hazreti Muhammed’in büyüklüğünü ve hak peygamberi olduğunu kavrar;

2. Temizlik, iyilik, doğruluk fikirlerini, insanları sevmenin, anaya babaya büyüklere saygı, küçüklere şefkat göstermenin, zayıflara, muhtaçlara yardım etmenin, çalışkanlığın, bilim, sanat ve gerçek sevgisinin İslam dininin emir ve yasaklarından olduğunu kavrar ve İslam dininin ahlak ilkelerini bilir;

3. İslam dininin, yalnız, ahiret için çalışmayı değil, aynı zamanda hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışmayı da emreden, birlik ve beraberlik, dirlik ve düzenlik içinde mutlu yaşamayı telkin eden bir din olduğunu bilir ve benimser;

4. İslam dininin, başkasının canına, malına, hakkına, inancına, fikrine saygı gösteren, taassuptan uzak, toleranslı bir din olduğunu kavrar;

5. Ailesinden, çevresinden ve okul dışındaki çeşitli kaynaklardan aldığı yanlış ve batıl fikirlerden ve inançlardan uzaklaşır”⁶⁵ şeklinde maddeler yer almaktadır.

⁶⁴ Mehmet Arslan, “Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları ve Belli Başlı Özellikleri”, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/146/aslan.htm>.

⁶⁵ İlkokul Programı (1968), MEB, İstanbul 1969, s. 107.

Programda din dersinin amaçlarına bakıldığında İslam dininin emir ve yasaklarının, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in ve İslam dininin ahlak ilkelerinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Programda gerek inanç gerekse ahlak ile ilgili kazandırılmak istenen amaçlar İslam dinine dayanmaktadır.

Diğer programlarda olduğu gibi, 1968 ilkokul Din Bilgisi programında da her sınıf için işlenecek konular ayrı ayrı verilmiştir. 1968 Din Bilgisi programında, 4. sınıf müfredat konuları şunlardır: “Besmele, Sevgi, Müslümanlık, Huy güzelliği.”

“Sevgi” başlığı altında şu konulara yer verilmiştir:

“1- Ana, baba, kardeş, aile, öğretmen, millet ve yurt sevgisi; büyüğe saygı, küçüğe sevgi ve şefkat gösterme.

2- En büyük sevgi Allah sevgisi. Bizi, yeri, göğü, her şeyi yaratan, besleyip büyüten ulu Tanrı.”⁶⁶

İlk başlık olan “Müslümanlık” altında verilen konular genel olarak bundan önceki müfredat programlarında yer alan konularla aynıdır. “Müslümanlık” başlığı içinde yer alan konular şunlardır:

“Müslümanlık:

Müslümanlığın ilk temeli: ‘La ilahe illallah Muhammedün Rasulullah’ demektir. Bu sözü söyleyen ve buna inanan Müslüman olur. Bu sözün anlamı şudur: ‘Allah’tan başka Tanrı yoktur, Muhammed Allah’ın elçisidir.’

- 1- Peygamber kime denir?
- 2- Peygamberimiz Hz. Muhammed’in doğuşu, çocukluğu, yaşayışı, hakseverliği, peygamberliği.
- 3- Hz. Muhammed’ in iyi ve olgun insan olarak incelenmesi.
- 4- Peygamberimizin güzel sözlerinden örnekler.

Huy güzelliği:

- 1- Müslümanlığın üstün insanlık olduğunu, ahlak ilkelerinin iyiliğe, doğruluğa, hoşgörüye, güzelliğe dayandığını bilmek ve benimsemek.
- 2- Peygamberimizin üstün ahlak hakkındaki sözlerinden seçmeler.

⁶⁶ İlkokul Programı (1968), s. 108.

3- İyi ahlaklı bir çocuğun anasına, babasına, kardeşlerine, akraba ve komşularına, arkadaşlarına... karşı davranışlarının ve her türlü umumi yerlerdeki hareketlerinin nasıl olması gerektiğini bilmek ve bunları uygulamak.

4- İyi ahlaklı bir çocuğun ailesine, vatanına, milletine, insanlığa karşı ödevleri”⁶⁷

Görüldüğü gibi programda yer alan konular Müslümanlık, Hz. Muhammed ve İslam ahlakı ile ilgili konulardır. Gerek Müslümanlık başlığı altında ele alınan konular gerekse ahlaki davranışlar ile ilgili konular İslam dini açısından sunulmuştur. Bununla beraber programda güzel davranışlar ile ilgili olarak yer alan “başkalarının düşüncelerine, duygularına, inançlarına saygı göstermek” ve “iyi ahlaklı bir kişinin ailesine, vatanına, milletine, insanlığa karşı görevleri” şeklindeki ifadeler ile inanç hürriyeti ve hoşgörü merkezli bir tablo çizilmiş, kişinin bütün insanlığa karşı ödevlerinin olduğu vurgulanmıştır.

1968 İlkokul Din Bilgisi programında yer verilen 5. sınıf konularının ilk konusu “Besmele”dir. Bundan sonra “İnanmak, Müslüman’ın Amentüsü (Allah’a İnanmak, Meleklerle inanmak, Kitaplara inanmak, Peygamberlere inanmak, Ahiret gününe inanmak, Kadere inanmak), Allah’a kulluk görevimiz (İbadetler)” konularına yer verilmiştir. Daha sonra bu başlıklar da kendi içinde konulara ayrılmıştır. Burada diğer dinler konusuyla ilgili olarak “Allah’ın Kitaplarına inanmak” ve “Peygamberlerine İnanmak” konuları yer almaktadır. “Kitaplara İnanmak” başlığı kendi içinde;

1. “Dört hak kitap
2. Kur’an- ı Kerim bir kitaptır, inanç ve ibadet yönünden neleri öğretir?
3. Kuran’ın özelliği ve eşsizliği, bazı ayetlerin tercümesi” şeklinde üç

ayrı bölüme ayrılmıştır.⁶⁸

4. sınıf Din Bilgisi programında olduğu gibi bu programda da İslam’da iman edilmesi gereken inanç esasları ve ibadetler konusu yer almaktadır. Programda diğer dinler ile doğrudan ilgili bir ünite başlığı yoktur. Fakat bu programda kutsal kitaplar konusu “4 hak kitap” olarak daha ayrıntılı olarak verilmiştir. Bundan önceki programlardan 1948 müfredat programının 5. sınıf konuları içerisinde “kitaplara

⁶⁷ İlkokul Programı (1968), s. 108–109.

⁶⁸ İlkokul Programı (1968), s. 110.

iman” konusu verilmiş ve bu başlık altında ilk defa kutsal kitap kavramına yer verilmiştir. 1968 ilkököl Din Bilgisi 5. sınıf programıyla da yine “kitaplara iman” konusu içinde ilk defa 4 hak kitaptan bahsedilmiştir. Bu programda “kitaplara iman” konusunun diğler başlıkları ise Kuran-ı Kerim hakkındadır.

Programda “Peygamberlere İnanmak” ana başlığı da kendi içinde alt konulara ayrılmıştır:

- 1- Peygamberlerden Başlıcaları
- 2- Hz. Muhammed’in peygamberliği ve son peygamber oluşu
- 3- Hz. Muhammed’in hayatı.⁶⁹

4. sınıf konularında olduğu gibi burada da diğler peygamberler için ayrı bir bölüme yer verilmiş, başlıca peygamberler ele alınmıştır.

Bir diğler ünite “Allah’a kulluk görevlerimiz (ibadetler)” ünitesidir. Burada farz, vacip, sünnet, İslam’ın beş şartı ve başlıca ibadetler konuları yer almaktadır. Buradaki başlıklar içinde İslam dininin gösterdiği kolaylıklara yer verilmiş, İslam dininin mümini özellikle hiçbir konuda zora koşmadığı, sağlığı bozacak bir ibadet tarzına cevaz vermediği ifade edilmiştir.⁷⁰

“Kitaplara iman” konusunda dört hak kitaptan bahsedilmiş ve “peygamberlere iman” konusunda bütün peygamberler zikredilmiş olmakla beraber, programın genel üslubuna bakıldığında peygamberler, kutsal kitaplar ve ibadetlerle ilgili konularda yine İslami bir perspektif göze çarpmaktadır. Çünkü müfredatta yer alan konu başlıkları içinde İslam dinini merkeze alan ifadeler ağırlıktadır.

d) 1976 Ortaokul Din Dersi Programı ve Diğler Dinlerin Öğretimi

“Talim ve Terbiye Kurulunun 23–9–1976 tarih ve 345 sayılı kararı ile 1976–1977 yılından itibaren Ortaokul ve liselerin bütün sınıflarında Din dersleri yaygınlaştırılmıştır. Kararda Din bilgisi dersinin Anayasanın 19. maddesi hükümlerine dayalı olarak, Milli Eğitim Temel Kanununun 12. maddesine göre isteğe bağlı olarak verileceği bildirilmiştir.”⁷¹

⁶⁹ İlkokul Programı (1968), s. 110.

⁷⁰ İlkokul Programı (1968), s. 110–111.

⁷¹ Doğan, a.g.m., s. 624.

5 Ağustos 1976 yılında Ortaokul I-II-III. sınıf için kabul edilen Din Bilgisi Müfredat Programında ilk olarak Amaçlar ve Açıklamalar kısmı yer almaktadır. Amaçlar kısmında, öğrencilere kazandırılması hedeflenen davranışlar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

- 1- “İslam Dininin iman, ibadet ve ahlak esaslarını (ilmihal) öğretmek, onların bu esasları duyup yaşamalarını sağlamaya çalışmak;
- 2- Vatan savunmasında, milli konularda Türk- İslam ruhunun tarih boyunca geliştirip kavramlaştırdığı hamaset duygusunu ve milli kişiliği kazandırmada yardımcı olmak;
- 3- Kendi iç dünyalarını düzenlemelerine, toplumla, ilim ve medeniyet âlemi ile ilişkilerini ayarlamalarına dini yönden yardımcı olmak;
- 4- Dini konularda ailelerinden, çevrelerinden ve okul dışındaki çeşitli kaynaklardan alınan muhtemel batıl inanç ve fikirlerden uzaklaşmalarını sağlamak, dini konularda daha ilmi ve saygılı bir görüş ve tutum kazandırmak;
- 5- Öğrencilere örnek bir insan olarak Hz. Muhammed’in güzel ahlakını, yaşayışını, çeşitli alanlardaki öğüt, görüş ve düşüncelerini öğretmek;
- 6- Dinlerine ve milletlerine bağlılıklarını artırmayı gerçekleştirmektir.”⁷²

Din Bilgisi dersinde hedef olarak İslam dini ile ilgili ibadet ve ahlak ilkelerinin öğretilmesi, öğrenciye Türk-İslam ruhunun kazandırılması ve dinlerine bağlılıklarının artırılması gibi amaçlar yer almaktadır. Amaçlar arasında diğer dinler, diğer inanç ve düşüncelere saygı gibi konulara yer verilmemiştir.

1976 yılı Ortaokul 1. sınıf Din Bilgisi müfredat programının başlıca konuları şunlardır:

“A- Genel Anlamda Din:

1. Din nedir?
2. Dini bize gönderen yüce varlık kimdir?
3. Allah’ın din elçileri: Peygamberler
4. En büyük ilahi dinler

B- İslam Dini:

1. İslam dini nasıl doğmuştur?

⁷² MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 5 Ağustos 1976, Sayı 325, s. 1.

2. Hz. Muhammed'in peygamber oluşu

3. Peygamberimizin hayatı

C- İslam Dininin Temel Prensipleri

1. İslam dini hangi prensiplerden oluşur?

2. Prensiplerin temel kaynakları

D- İslam Dininin Temel Prensipleri: İman

1. İman Esaslarının Formülü: Amentü ve türkçe anlamı

2. Allah'a iman

3. Meleklerle iman

4. Kitaplara iman

5. Peygamberlere iman

6. Ahiret gününe iman

7. Kadere iman”⁷³

1976 programında ilk olarak “Din nedir? Dinin tarifi, Dinin doğuşu, Dini bize gönderen yüce varlık kimdir?” konu başlıkları ile öncelikle genel anlamda “din” kavramına yer verilmiştir. Programda İslam dini ve diğer dinler konusuna geçmeden önce genel manada “din” kavramına yer ayrılmıştır. Aynı durum peygamberler konusu için de geçerlidir. “Allah'ın din elçileri” başlığı altında ele alınan konunun alt başlıkları “Peygamberler niçin gönderilir?” ve “Peygamberlerin görevleri” konularıdır. Bu programda da 1956 programında olduğu gibi genel anlamda peygamberlik konusuna yer verilmiştir.

1976 programındaki en önemli gelişme, programda İslam dışındaki dinlere de yer verilmiş olmasıdır. Birinci ünite olan “Genel Anlamda Din” ünitesinin alt başlığı olarak verilen, “En büyük ilahi dinler” konusunda ilahi dinlerin isimleri (Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık olarak) açık bir şekilde zikredilmiş, bu dinler için ayrı konu başlıkları verilmiştir.

Bundan sonraki başlıklar İslam dini, İslam dininin temel prensipleri ve İslam peygamberi Hz. Muhammed konularına ayrılmıştır. “İslam Dininin Temel Prensipleri” konusunda yine önceki programlarda olduğu gibi “Kitaplara iman” ve “Peygamberlere iman” konusu diğer dinler konusu açısından önemlidir.

⁷³ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 5 Ağustos 1976, Sayı 325,s. 1–2.

1976 Din Bilgisi Ortaokul 2. sınıf programının başlıca konuları ise şunlardır:

- “A- İslam Dininin Temel Prensipleri: İbadet,
- B- İbadetin Temeli: Temizlik,
- C- İbadet’in Çeşitleri (İslam’ın Şartları)
- D- İbadetlerde Kolaylıklar.”⁷⁴

İbadet ünitesinde ibadetin ne olduğu, kime ibadet edildiği, ibadetin amacı ve Müslüman’ın görevleri konularına yer verilmiştir. “İbadetin temeli” konusu içinde, “Temizlik, beden temizliği ve ruh temizliği” alt konuları yer almaktadır. İbadetin çeşitleri konusunda ise İslam’ın şartları ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Ortaokul 2. sınıf programında diğer dinler, kutsal kitaplar ve peygamberlerle ilgili herhangi bir konuya yer verilmemiştir.

Ortaokul 3. sınıf programının temel konuları Tebliğler Dergisinde şu şekilde verilmiştir:

- “A- İslam Dininin Temel Prensipleri: Ahlak,
- B- İlâhi Dinler Arasında İslamiyet,
- C- İslam Dini ve İlim,
- D- İslam Dini ve Türkler.”⁷⁵

İlk konu olan “Ahlak” konusunun içeriğine bakıldığında, ahlak konusunun Kuran-ı Kerim, hadisler ve haram helal kavramları göz önünde bulundurularak ele alındığı, dolayısıyla İslam ahlakının ön planda olduğu görülmektedir. Örneğin ahlak konusu içinde “iyi ve kötü ahlakın farz ve haram yönünden değerlendirilmesi”, “Haram kılınan davranışlar, fertleri ve toplumu yıkıcı, yok edici davranışlardır”, “farzlar toplumu yücelten davranışlardır” şeklinde alt başlıklar yer almaktadır.

1976 III. sınıf müfredat programında, I. sınıf programında olduğu gibi diğer dinler konusuna yer verilmiştir. “B. İlâhi Dinler Arasında İslamiyet” başlığı altında verilen bu konu:

- “1. İlâhi din ne demektir?
- 2. İlâhi dinler hangileridir?
- a) Yahudilik
- b) Hıristiyanlık

⁷⁴ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 5 Ağustos 1976, Sayı 325, s. 2-3.

⁷⁵ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 5 Ağustos 1976, Sayı 325, s. 3- 4.

c) Müslümanlık

3. İslam dininin bazı özellikleri

a. İslam dininde ruhanilik yoktur.

b. İslam dininde herkes eşittir.

c. İslam dini sınıf ayrılığı tanımaz”⁷⁶ şeklinde alt konulara ayrılmıştır.

Müfredatta her ne kadar ilahi dinler için ayrı bir bölüm ayrılmış olsa da, konu başlığının “İlahi dinler arasında İslamiyet” şeklinde verilmesi, diğer dinler konusunun, İslamiyet ön planda tutularak ele alındığını göstermektedir. Ayrıca 3. başlık olan “İslam dininin bazı özellikleri” konusunda da İslam’ı diğer dinlerden ayıran özellikler alt başlıklar halinde verilmiştir.

Gerek konunun başlığı gerekse yukarıda belirtilen “İslam dininin özellikleri” ile ilgili bölüme baktığımızda İslam dini ile bu dinlerin karşılaştırma yapılarak verildiği görülmektedir.

3- 1924- 1982 Arası Din Öğretimi Programlarının Genel Değerlendirmesi

DKAB öncesi dönemini genel olarak değerlendirdiğimizde, 1924 yılından 1982 yılına kadar, gerek müfredat konuları gerekse müfredatın hedefleri açısından yıllara göre bir gelişmenin ve değişimin olduğunu görüyoruz. İlk yıllarda genellikle müfredat konuları arasında farklı konulara çok az değinilirken zamanla farklı konulara yer verilmiş ve müfredat konuları çeşitlenmiştir. İlk dönemlerde yalnızca Kuran-ı Kerim tilaveti ve Hz. Peygamberin hayatına yer verilirken zamanla İslam dininin esasları ve İslam ahlakı ile ilgili konulara da yer verilmiştir. 1924 İlkokul Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri Müfredat Programı, Kuran-ı Kerim tilavetine dayanırken, 1924 Ortaokul programında iman, ibadet ve peygamberimiz Hz. Muhammed ile ilgili konular yer almıştır. 1926 İlk mektep programında ise daha çok İslam dini ve Müslümanlık ön plandadır. 1930 programında İslam ahlakı ile ilgili konular ağırlıktadır. 1930 şehir ilkokulları müfredat programında yer alan “kimsenin

⁷⁶ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 5 Ağustos 1976, Sayı 325, s. 4.

itikadına, dinine, işine karışmamak” şeklindeki madde farklı inanç ve düşüncelere saygıyı vurgulaması açısından önemlidir. 1948 İlkokul müfredat programının konuları biraz daha farklılaşmış; Müslümanlıkta ahlak, Allah sevgisi, Müslümanlık ve Hz. Muhammet ile ilgili konular yanında artık “Peygamber kime denir, Allah’ın Kitaplarına iman, Peygamberlere iman” gibi diğer kutsal kitaplar ve peygamberlerle ilgili konulara da yer verilmeye başlanmıştır. 1956 yılında müfredat konularının önceki dönemlere göre daha da çeşitlendiğini görüyoruz. Ahlak, ibadet, Allah ve Peygamberimiz ile ilgili konular ağırlıkta olmakla beraber “Türklerin tarih boyunca İslam’a hizmetleri”, “Türklerin meydana getirdikleri hayır müesseseleri” gibi önceki programlarda görülmeyen konulara yer verilmiştir. 1956 Ortaokullar müfredat programında “Zamanımızda Yeryüzündeki Dinler ve İslam’ın Bunlar Arasındaki Yeri” konusuyla ilk defa İslam dışındaki dinler konusuna giriş yapılmıştır. Ayrıca diğer mukaddes kitaplar konusuna da müfredatta yer verilmiştir. 1968 yılına gelindiğinde konular yine Müslümanlık ve İslam ahlakı ile ilgili konulardır. Ayrıca programda “başkalarının düşüncelerine, duygularına, inançlarına saygı göstermek” gibi maddeler yer almaktadır. 1968 programında yine kitaplara ve peygamberlere iman konularına yer verilmiştir. Ayrıca bu müfredatta kitaplara iman konusunda dört hak kitap konusu da yer almaktadır. 1976 Ortaokullar müfredat programının amaçlar kısmında öğrenciye iman, ibadet ve ahlak esaslarını öğretmek yanında milli konularda Türk –İslam ruhunun geliştirdiği milli kimliği kazandırmak, öğrencilerin dinlerine ve milletlerine bağlılıklarını artırmak gibi hedefler verilmiştir. Bu dönemin müfredat konuları arasında “Din nedir? En Büyük İlâhi Dinler, İlâhi Dinler Arasında İslamiyet” konuları yer almaktadır. Artık ilâhi dinlerin isimleri de açık olarak verilmiş ve ayrı bir konu olarak ele alınmıştır. Kısacası DKAB öncesi dönemine ait programlarda diğer dinlerle doğrudan ilgili konulara ilk olarak ortaokul programlarında yer verilmeye başlandığını, ilkokul programlarında ise diğer dinlerle ilgili konunun, kitaplara ve peygamberlere iman gibi konularla sınırlı tutulduğunu söylemek mümkündür.

1982 öncesi dönemine toplu olarak bakıldığında, İslam dışındaki dinlerin anlatımı konusu açısından genel bir yargıya varmak mümkün değildir. Çünkü 1923–1982 döneminin kendi içerisinde yıllara göre bir değişim ve farklılaşma söz konusudur. 1924- 1976 yılları arasında programlarda diğer dinlere yaklaşım konusunda açık bir farklılaşma ve gelişme görülmektedir. 1924 programında diğer

peygamberler ve kitaplardan dahi bahsedilmezken, 1956 yılından itibaren sadece diğer dinlere mahsus üniteler yer almaya başlamıştır. Bu durum, yıllara göre müfredat programlarında belirgin bir gelişmenin olduğunu göstermektedir.

Önceki programların gerek hedeflerine gerekse konularına bakıldığında dini konuların daha çok doktrin merkezli olarak yer aldığı, amaçlar arasında “sevdirmek, benimsetmek, telkin etmek, kazandırmak” gibi ifadelerin kullanıldığını görüyoruz. Örneğin, 1924 Kuran-ı Kerim ve Din dersleri programında “İslam muhabbetini çocukların kalbinde yaşatmak” ifadesi yer almaktadır. Aynı şekilde, 1926 İlkokul programında din derslerinin hedefi olarak “çocuklara İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faydasını bildirmek” ifadesi kullanılmıştır. Yine aynı programda ilkeler arasında “çocuklara İslam Dini ve İslam büyüklerinin sevdinilerek, iyi ve güzel hareketlerin İslam dinindeki yüksek kıymetinin anlatılması”, “...Müslümanların zengin ve memleketlerinin mamur olmasının dince de matlup ve merğub olduğı fikirlerinin çocuklara telkini” gibi ifadeler rastlanılmaktadır. 1968 İlkokul programında ifadeler biraz daha farklılaşmış; kavramak, bilmek, benimsemek, uzaklaşmak gibi ifadeler kullanılmıştır. Ayrıca din dersinin amaçları arasında “(Öğrenci) Hazreti Muhammed’in büyüklüğünü ve hak peygamberi olduğunu kavrar; İslam dininin ahlak ilkelerini bilir, İslam Dininin... dirlik ve düzenlik içinde mutlu yaşamayı telkin eden bir din olduğunu bilir ve benimser; ailesinden, çevresinden ve okul dışındaki çeşitli kaynaklardan aldığı yanlış ve batıl fikirlerden ve inançlardan uzaklaşır” gibi ifadeler yer almaktadır. Dikkat edilirse buradaki ifadelerde öğrenci merkezdedir. 1976 programında ise “öğretmek”, “kazandırmak”, “kazandırmada yardımcı olmak” ve “gerçekleştirmek” gibi ifadeler kullanılmıştır.

B- DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DÖNEMİ (1982 SONRASI) DİN DERSİ MÜFREDAT PROGRAMLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ

Cumhuriyet döneminde ilköğretim okullarında din dersleri 1982 yılından sonra zorunlu hale getirilmiştir. 1982 yılında yapılan düzenlemeye göre din ve ahlak öğretimi, ilköğretim ve ortaöğretimde zorunlu dersler arasına alınmıştır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dönemi olarak belirttiğimiz 1982 sonrası dönemini, yapılan program değişikliği anlayışına göre kendi içerisinde 1982- 2000 arası dönem ve 2000- 2006 arası dönem olarak ikiye ayırdık.

1. 1982- 2000 Arası Dönem (Dersin Adı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi)

“Talim Terbiye Kurulunun 8.12.1981 gün ve 213 sayılı kararıyla temel eğitim ve ortaöğretim ‘Din Bilgisi’ dersi programları yürürlükten kaldırılmış ve mevcut ‘Din Bilgisi’ ve ‘Ahlak Bilgisi’ dersleri ‘Din ve Ahlak Bilgisi’ dersi adı ile bir program bütünlüğü içinde birleştirilmiştir.”⁷⁷ Daha sonra Talim ve Terbiye Kurulunun 21.10.1982 tarih ve 139 sayılı kararı ile bu dersin adı ‘Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi’ olmuştur.⁷⁸

1982 yılında hazırlanan yeni Anayasanın 24. maddesi, din ve ahlak öğretimi ile ilgili yeni düzenlemeler getirmiştir. 82 Anayasasının 24. maddesinin ilgili paragrafında şu ifade yer almaktadır: “Din ve Ahlak eğitimi ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din Kültürü ve Ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okulların zorunlu dersleri arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi ancak kişinin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlıdır.”⁷⁹ Böylece Din ve Ahlak Bilgisi öğretimi anayasa ile zorunlu hale gelmiştir.

Talim ve Terbiye Kurulunun 18. 2. 1982 kararıyla yayınlanan Din ve Ahlak Bilgisi Programı ileriki yıllarda tekrar düzenlenerek 30 Ekim 1986 tarih ve 2219 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanmış, programda yapılan bir değişiklik ile son program 13 Nisan 1992 tarih ve 2356 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanarak tüm resmi ve özel okullarda uygulanmaya başlanmıştır. Bu programlarla 2000 yılına kadar gelinmiştir.⁸⁰

⁷⁷ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 18.2.1982, Sayı 30.

⁷⁸ Tavukçuoğlu, a.g.m., s. 165.

⁷⁹ 1982 Anayasası, madde 24.

⁸⁰ Altaş, a.g.m., s. 14.

a) 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı ve Diğer Dinlerin Öğretimi

13 Nisan 1992 tarihli 2356 sayılı Tebliğler Dergisinde ilköğretim ve ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programı yayınlanmıştır. Programda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin genel amaçları, temel ilkeleri, sınıflara göre ders programları ve ünite açıklamalarına yer verilmiştir.⁸¹

1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programının giriş kısmında Din Kültürü ve Ahlak öğretiminin genel amacı açıklanmıştır. Buna göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin genel amacı: “İlköğretim ve ortaöğretimde öğrenciye, Türk milli eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk’ün laiklik ilkesine uygun din, İslam Dini ve Ahlak Bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, Milli Birlik ve Beraberliğin, insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlaklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir.”⁸² Burada yer alan amaçlardan “insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak” ifadesi dinin evrensel anlamda tüm insanları kucaklayan ortak değerleri barındırdığı mesajını vermektedir ve öğrenciye de bu bilinci kazandırmayı hedeflemektedir.

Programda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin genel amacı açıklandıktan sonra genel ilkelerine yer verilmiştir. Programın genel ilkeleri kısmında özellikle de diğer dinler konusuyla ilgili açık ifadeler yer almaktadır. Konuyla ilgili ifadeler şu şekildedir: “...Bu programın hazırlanmasında, okullarımızın bazı sınıflarında az sayıda da olsa Musevilik, Hristiyanlık ve diğer dinlere mensup öğrencilerin de bulunabileceği hususu da dikkate alınmıştır. Böylece Milli kültür unsurlarını ve genel kültürü destekleyici nitelikte olmak üzere, bu programdaki konuların detaylandırılması sırasına göre İslamiyet, Musevilik, Hristiyanlık ve diğer dinler hakkındaki bilgilere de yer verilmiştir. Hiç şüphesiz bu bilgiler, öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandıracak ve başka dinden olanlara karşı daha toleranslı ve anlayışlı davranmalarını sağlayacaktır.”⁸³

⁸¹ **MEB Tebliğler Dergisi**, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356.

⁸² **MEB Tebliğler Dergisi**, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356, s. 220.

⁸³ **MEB Tebliğler Dergisi**, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356, s. 220.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin ilkeleri hakkında genel bir açıklamadan sonra, genel amaca ulaşmak için uyulması gereken ilkeler 26 madde halinde sıralanmıştır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin ilkeleri içerisinde konumuz açısından önem taşıyan maddeler arasında 1, 2, 12, 19, 20 ve 21. maddeler yer almaktadır. 1. maddede “vicdan ve düşünce özgürlüğünün zedelenmemesi”, 2. maddede: “mutlaka dini aynı olan milletlerle her zaman iyi ilişkiler içinde bulunulamayacağı, buna rağmen dini ayrı olan milletlerle de iyi niyet ve dostluk ilişkileri içinde bulunulabileceği zihniyetinin kazandırılacağı”⁸⁴ belirtilmiştir. Bir diğer ilkede ise “öğrencilerin okul dışından getirdiği yanlış bilgi ve telkinlerin, onları kırmadan, bilimsel bir yaklaşımla düzeltileceği”, 21. maddede “Müslümanlığın hurafeden uzak, akılcı ve çağdaş bir din olduğunun çeşitli örneklerle kavratılacağı”⁸⁵ vurgulanmıştır. 1982 programında Müslümanlığın eski kalıplaşmış bilgilerden ve hurafelerden uzak bir şekilde aktarılması ve sadece aynı dinden olanlarla değil farklı dinlere mensup olanlarla diyalogun da önemli olduğunun vurgulanması, bu programda diğer dinlere karşı tutumda olumlu bir adımın atıldığını göstermektedir.

Bunun yanında ilkeler arasında “haksızlık, yalancılık, riyakârlık, sahtekârlık, bencillik, tembellik ve bunun gibi davranışları İslam dininin reddettiği ve günah saydığının zikredilmesi” ve ayrıca “konuların işlenişinde ayet ve hadislerle dayanılarak işlenecek olması” yine önceki dönemlere ait İslam dini merkezli din eğitimi yaklaşımının devam ettiğinin göstergesidir.

2356 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanan ilköğretim programında 4. ve 5. sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin amacı belirtilmiştir.⁸⁶ 7 madde olarak zikredilen bu amaçlara genel olarak bakıldığında, müfredatta İslam dini merkezli yaklaşımın devam ettiği görülmektedir. Örneğin bu amaçlar arasında yer alan “İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarını bilmek” gibi ifadelerde bu durum görülmektedir. Ayrıca “temizlik, iyilik, doğruluk fikirlerinin, insanları sevmenin, anaya babaya, büyüklere saygı, küçüklere şefkat göstermenin, zayıflara, muhtaçlara yardım etmenin, çalışkanlığın İslam dininin emir ve esaslarından olduğunu kavramak” şeklinde ifade edilen cümlede de İslam dini merkezli bir ahlak

⁸⁴ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356, s. 220.

⁸⁵ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356, s. 221.

⁸⁶ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356, s. 222.

anlayışı hâkimdir. Bu maddede ahlak kurallarının evrensel niteliği değil, İslam dininin emir ve yasaklarından olduğu vurgulanmıştır.

1982 programında 4. ve 5. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin amaçları arasında diğer dinler, başka inanç ve düşüncede olanlara hoşgörü gibi konular yer almamaktadır.

1982 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programında yer verilen ilkökul 4. sınıf konuları şunlardır: “Allah ve Allah İnancı, Peygamberimiz ve Din, İbadet, İslam’ın Şartlarına Toplu Bakış, Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Ailemiz- Evimiz ve Çevremiz.”⁸⁷ İkinci ünite başlığı olan “Peygamberimiz ve Din” ünitesindeki “Peygamberlik ve din” konusuna bakılırsa, programda genel anlamda “peygamberlik” ve genel anlamda “din” kavramının ele alınacağı anlaşılmaktadır. Yani bu programda “Peygamberlik ve din” konusu daha genel bir başlıkla ifade edilmiştir. Fakat konular arasında diğer dinlerle ilgili bir konu yer almamaktadır.

İlkokul 5. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programı konuları ise şunlardır: “Allah’a İnanmak, Meleklerle İnanmak, Kitaplara İnanmak, Peygamberlere İnanmak, Ahiret Gününe İnanmak, Kadere İnanmak, Atatürk’ün Dinimiz ve Laiklik İle İlgili Görüşleri, Ahlaki Görevlerimiz, Temizlik ve Doğruluk, Vatan Sevgisi.”⁸⁸ 5. sınıf programında konumuz açısından önemli olan ünite 3. Ünite olan “Kitaplara İman” ünitesidir. “Kitaplara İman” ünitesinde: “Kitap kavramı, Allah niçin kitap göndermiştir, Dört büyük kitap ve Kitabımız Kuran-ı Kerim ve Kuran’a karşı görevlerimiz” konularına yer verilmiştir. Bu programda genel anlamda “kitap kavramı” ve diğer dinlerin kutsal kitapları için ayrı bir bölüm verilmiştir. Bununla beraber bu konuların devamında Kuran-ı Kerim için bazı başlıklar altında daha ayrıntılı konular yer almaktadır: “Kuran’a karşı görevlerimiz” başlığı altında:

“a. Kuran’ı evimizde, yanımızda bulundururken nelere dikkat edelim?

b. Kur’an okurken ve dinlerken nelere özen gösterelim?

c. Allah Kuran’ı okuyup anlayalım ve ona uyalım diye gönderdi.”⁸⁹ alt konuları verilmiştir.

⁸⁷ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356, s. 222- 223.

⁸⁸ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356, s. 223- 225.

⁸⁹ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356, s. 223- 224.

4. ünite olan “Peygamberlere İnanmak” ünitesinde “Peygamberlik ve Din, Peygamberler ve Allah niçin peygamberleri göndermiştir? Kitabı olan Peygamberler” gibi peygamberlik ile ilgili genel konular yanında; “Peygamberimiz Hz. Muhammed, Peygamberimize karşı görevlerimiz, Peygamberimizi sevmek ve saymak, Peygamberimizin öğütlerini tutmak, davranış ve hareketlerini örnek almak, Peygamberimizin ahlakla ilgili sözleri” gibi Hz. Peygamberimizi konu alan başlıklar da vardır.

1982 programı 4. ve 5. sınıf müfredatında gerek ilkeler içerisinde gerekse ünite konuları arasında diğer dinlerle ilgili bir konuya yer verilmemiştir. Yalnızca konu başlıkları arasında yer alan “Peygamberlik ve Din” (4. sınıfta) ve “Kitaplara iman” (5. sınıfta) konuları diğer dinler konusuyla dolaylı olarak ilgilidir.

13 Nisan 1992 tarihli Tebliğler Dergisinde yer verilen 1982 programında ilköğretim 6. 7. ve 8. sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin amacı maddeler halinde verilmiştir.⁹⁰ Buradaki amaçlara bakıldığında hem bütün din ve inançlara karşı saygı ve hoşgörüyü kazandırmaya yönelik bir bakış açısı, hem de diğer programlarda görülen İslam Dini merkezli bir bakış açısını görmek mümkündür. Bu amaçlar arasında yer alan 7. maddede: “Başkasının inancına, düşüncesine, canına, malına ve diğer haklarına saygı gösteren bir hoşgörü kazanmak”, 13. maddede: “...din kardeşlerine, insanlığa ve bütün varlıklara karşı saygı, sevgi ve şefkat duymak” şeklindeki ifadeler, genel anlamda bütün insanlara, inanç ve dinlere yaklaşım tarzı konusunda kapsayıcı bir anlayış ortaya koymaktadır. Bu ifadelerin yanında yalnızca Müslümanlık hakkında maddeler de vardır. Örneğin, 2. maddede “Müslümanlığın en son ve gelişmiş din olduğunu bilmek” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca, “Din ve İslam Dinine ilişkin temel kavramları bilmek”, “İslam Dininin yalnız ahiret için çalışmayı değil, aynı zamanda ‘hiç ölmeyecekmiş gibi’ dünya hayatında birlik ve beraberlik içinde mutlu yaşamayı telkin eden bir din olduğunu bilmek”, “...İslam Dininin emir ve esaslarından ahlak ilkelerini bilmek” gibi ifadeler de vardır.

İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin amaçları arasında öğrencinin diğer din mensuplarına karşı hoşgörü anlayışını geliştirmeye

⁹⁰ **MEB Tebliğler Dergisi**, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356, s. 225.

yönelik bir bakış açısı vardır. 4. ve 5. sınıf amaçları arasında böyle bir amaca rastlamamaktayız.

İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin amaçlarından sonra 6, 7 ve 8. sınıflara ait ünite başlıkları verilmiştir. 1982 yılı 6. sınıf programının başlıca konuları içerisinde yer alan ilk ünite “Din Kavramı” ünitesidir. Din kavramı ünitesinin alt konuları ise şunlardır:

1. “ Din.
2. Dinler hakkında genel bilgi.
3. Musevilik.
4. Hristiyanlık.
5. İslamlık.
6. Din güzel ahlaktır.”⁹¹

Bu üniteye önce genel anlamda “Din” kavramı verilmiş ve tek tek bütün ilahi dinler ayrı başlıklar altında ortaya konmuştur. İslam dışındaki dinlere programlarda açık bir şekilde yer verilmesi ilk defa 1956 ve 1976 ortaokul programlarında görülmüştür. 1956 programında bu konu “Zamanımızda yeryüzündeki dinler ve İslamlığın bunlar arasındaki yeri” başlığı altında verilirken, 1976 programı ortaokul 1. sınıf programında “En büyük ilahi dinler”, 3. sınıfta ise “İlahi dinler arasında İslamiyet” başlığında verilmiştir. Bu programlar ile 1982 programı arasındaki fark, 56 ve 76 din dersi programlarında diğer dinlere açık bir şekilde yer verilmiş olsa da konu başlıklarında İslamiyet ile diğer dinlerin karşılaştırıldığı görülürken, 1982 programında böyle bir durumun söz konusu olmamasıdır. 6. sınıf programının diğer üniteleri “İslam’da İman ve İbadet Esasları ve Yükümlülükler, İslam’da Temizlik ve Doğruluk, Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Kişiyi ve Topluma Karşı Davranışlar, İslam’da Çalışmaya Verilen Önem ve Savurganlık” konularıdır.

1982 yılı 7. sınıf programının ünite başlıkları “Allah’a İman, Meleklerle İman, Kitaplara İman, Peygamberlere İman, Ahiret Gününe İman, Kaza ve Kadere İman,

⁹¹ MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356, s. 225.

Türkler ve Müslümanlık, Temizlik ve Laiklik ve İslamlık” konularıdır. “Kitaplara İman” ünitesinde suhuf ve kutsal kitaplar konularına yer verilmiş, daha sonra “Kitaplar arasında Kuran-ı Kerim’in yeri” başlığı altında Kuran- ı Kerim ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 4. ünite olan “Peygamberlere İman” ünitesinde “Peygamber kavramı ve Peygamberlere inanmak, İnsanların peygamberlere olan ihtiyacı, Peygamberlerin sıfatları” konuları yer almaktadır. Bu iki ünite dışındaki ünitelerde diğer dinler, kutsal kitaplar ve peygamberlerle ilgili bir konu yoktur.

8. sınıf programında 10 ayrı ünite yer almaktadır. 8. sınıfın ünite başlıkları “Kuran ve Hz. Muhammed, İslam Dininde Kolaylık, Laiklik ve İslamlık, Bazı Tören ve Geleneklerimiz, Dini Günler, Aylar ve Geceler, Vatan ve Millet Sevgisi, Bazı Görgü Kuralları, Türkler ve Müslümanlık, Ahlaki Görevlerimiz, Dayanışmanın Önemi” konularıdır. Kuran ve Hz. Muhammed ünitesi kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmıştır. Bunlar, “Kutsal Kitabımızı tanıyalım, Kuran’da peygamber kıssaları ve Son peygamber Hz. Muhammed” konularıdır. Burada konumuzla ilgili olan kısım Kuran’da peygamber kıssalarının ele alındığı ünite dir. Çünkü burada diğer dinlerin peygamberlerinden olan Hz. Davut, Hz. Musa ve Hz. İsa peygamberler konu edilmiştir. Ancak bunların İslam bakış açısına göre mi diğer dinlerin bakış açısına göre mi ele alınacağı konusunda programda herhangi bir ilke ve açıklama yer almamaktadır. Bu durum, dönemin kitaplarının incelenmesiyle açıklığa kavuşacaktır. Konumuzla ilgili bir diğer önemli ünite başlığı 7. ünite olan “Türkler ve Müslümanlık” ünitesidir. Burada “Müslümanlığın Türklere kazandırdıkları” ve “Türklerin başka dinden olanlara karşı tutumu” şeklindeki ünite başlığı diğer dinler ile ilgilidir.

1982 dönemi içerisinde programlarda değişiklik olmadığı için, bu dönemin kendi içerisinde belirgin bir farklılaşma yoktur. Ancak 1982 dönemi, bir önceki dönemde yer alan program anlayışlarına göre diğer dinlerin öğretimi konusu bakımından farklılık göstermektedir. Bu durum programın genel amacı, genel ilkeleri ve program içerisindeki ders konularında görülmektedir. 1982 programının genel ilkeleri içerisinde, Musevilik, Hristiyanlık ve diğer dinlerle ilgili konuların da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin program konularına dâhil edileceği vurgulanmıştır. Ayrıca ilk defa programın ilke ve hedefler kısmında daha önceki programlarda rastlanılmayan, başka dinden olanlara karşı hoşgörölü ve anlayışlı olma gibi hususlara değinilmiştir. Önceki dönem programlarında yer alan “kimsenin

itikadına, dinine, milletine karışmamak”, “İslam dininin başkalarının canına, malına, hakkına, inancına, fikrine saygı gösteren, taassuptan uzak, toleranslı bir din olduğunu kavrar” şeklindeki maddeler, 1982 müfredat programında daha da netleşmiş, artık bu programın ilkeleri arasında “mutlaka dini aynı olan milletlerle her zaman doğru ilişkiler içinde bulunulamayacağı, dini ayrı olan milletlerle de iyi niyet ve dostluk ilişkileri içinde bulunabileceği zihniyetinin kazandırılması” gibi maddeler yer almıştır.

1982 programının ilköğretim 6, 7 ve 8. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin hedefleri arasında “başkasının inancına, düşüncesine, canına, malına ve diğer haklarına saygı gösteren bir hoşgörü kazanmak”, “...din kardeşlerine, insanlığa ve bütün varlıklara karşı saygı, sevgi ve şefkat duymak” gibi maddeler yer almaktadır. Dikkat edilecek olursa, önceki programlarla karşılaştırıldığında, 1982 programında diğer din ve inançlara karşı saygı ve hoşgörü konularına daha çok vurgu yapılmıştır. Bu dönemin ünite konularında İslam dini dışındaki dinlere daha ayrıntılı olarak yer verilmiş, “Din kavramı” ünitesinin “Kitaplara iman” konusunda, kutsal kitaplar; “Peygamberlere iman” konusunda da diğer peygamberlere değinilmiştir.

Dönemin müfredat konuları hedefleri içerisinde “Müslümanlığın en son ve gelişmiş din olduğunu bilmek” şeklinde maddeler de vardır. Yani 1982 yılında tam olarak diğer dinler konusunda kapsayıcı bir döneme geçildiği söylenemez.

2- 2000- 2006 Arası Dönem

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri öğretim programları gelişen şartlar ve ihtiyaçlar gereği yeniden ele alınmış, Talim Terbiye Kurulu ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün çalışmaları sonucu yeni program geliştirilmiştir. Bu program 2517 sayı ve Ekim 2000 tarihli Tebliğler dergisinde yayınlanmış⁹² ve 2000–2001 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Aşağıda verilen ilkeler, 2000 yılından itibaren uygulanan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine ait ilkelerdir.

⁹² Altaş, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi, s. 40.

a) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı, Temel İlkeleri ve Diğer Dinlerin Öğretimi

2000 yılında yayınlanan ve yürürlüğe giren İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programının giriş kısmında dersin temel ilkeleri verilmiştir. Bu ilkelerden konumuzla ilgili olanlardan bazıları şunlardır:

“b - İlköğretim ve orta öğretim kurumlarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin bilimsel hedefleri ve içeriği,

- İnsanların birbirlerini anlayabilmeleri için gerekli olan temel iletişim kollarını bünyesinde taşıyan, Allah- insan ilişkilerini düzenleyen bir olgu olduğu, dinin evrensel barış kültürünün yaratılmasında ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında katkıda bulunabileceği bilgisinin kazandırılması,
- İnancın akılla bütünleştirilmesi ve insanların kendi din, örf ve adetlerini olduğu kadar, diğer milletlerin din, örf ve adetlerini de saygı ve hoşgörü çerçevesinde değerlendirilebilmesi,

c- İlköğretim ve orta öğretim kurumlarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin programlarının geliştirilmesi, ders kitaplarının yazılması, eğitim ortamlarının düzenlenmesi ve öğretimin gerçekleştirilmesiyle ilgili tüm süreçlerde uyulması gereken esaslardan:

- Hoşgörü olunması”⁹³ şeklinde maddeler yer almaktadır.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin temel ilkelerine burada verdiğimiz maddeler dışındaki maddelerle birlikte bir bütün olarak baktığımızda, 2000 yılı programının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öncesi dönemde uygulanan programlardan ve 1982 programından büyük farklılıklar gösterdiği görülmektedir. 2000 yılında kabul edilen ve uygulamaya geçirilen bu programın temel ilkeleri arasında “öğrenmeyi öğrenen, araştıran, soran, sorgulayan, demokrasiyi özümsemiş, hoşgörü bireyler yetiştirilmesi” hedeflenmiştir. Dersin temel ilkeleri arasında başka milletlerin din, örf ve adetlerine saygı, diğer dinler hakkında da bilgi edinilmesi için Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm gibi dinlerin temel özelliklerinin verilmesi ve İslam’ın bu dinler karşısındaki yerinin objektif olarak değerlendirilmesi

⁹³ İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları ve Bir Uygulama Örneği (Ankara Modeli), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001, s. 31–32.

gibi hususlar ön plana çıkarılmıştır. Programda diğer dinlerin öğretimine yer verileceği açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca önceki programlarda diğer dinlerin öğretimi ile ilgili konularda sadece Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin adları zikredilmiştir. Bu programda ise dinler derken, bu iki din dışındaki Hinduizm ve Budizm dinlerinin de adı geçmektedir.

Programda bütün dinlerin özelliklerine yer verileceği, İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinler karşısındaki konumunun objektif olarak değerlendirilmesinin gerekliliği açık bir şekilde vurgulanmıştır. Konu ile ilgili ifade şu şekildedir: “Bu hususlarla birlikte kültürler arası etkileşimin hızlandığı günümüzde, barış kültürünün geliştirilmesi ve hoşgörü ortamının oluşturulması için diğer dinler hakkında bilgi sahibi olunması gerekliliğinden hareket edilerek programlarda bütün dinlerin esas amacının iyi insan yetiştirmek olduğu, Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'in tarihi gelişimleri ile temel özellikleri ve öğretilerinin içeriği, İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık karşısındaki konumunun objektif kriterler içinde değerlendirilmesi ön plana çıkmıştır.”⁹⁴

2000 yılı İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programlarının hedefleri içerisinde de aynı mesaj verilmiştir. Burada, evrensel boyutta insanlar, toplumlar ve milletler arası ilişkilerde, dinin önemli bir etken olduğu, bu ilişkilerin olumlu yönde gelişebilmesi için bireylerin bilimsel yöntemle verilecek din öğretimine ihtiyaç duydukları gibi hususlar, hedefler arasında zikredilmiştir.⁹⁵

b) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı, Uygulama İle İlgili İlkeler ve Diğer Dinlerin Öğretimi

Programların uygulanmasında dikkat edilecek hususlar kısmında uygulama ile ilgili açıklamalar bölümünde konumuzla ilgili olarak şu madde yer almaktadır: “Ünite ve konuların işlenmesinde verilecek örnekler insan hakları, sevgi, hoşgörü; demokratik ve laik değerler, çağdaşlaşma, uygarlık gibi kabul edilmiş evrensel değerlere uygun seçilecektir.”⁹⁶

⁹⁴ M.E. B. Tebliğler Dergisi, Tarih: 19.9.2000, sayı: 2517.

⁹⁵ İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları ve Bir Uygulama Örneği (Ankara Modeli), s. 93.

⁹⁶ a.g.e., s. 95.

c) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı, Genel Amaçları ve Diğer Dinlerin Öğretimi

2000 programında İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin genel amaçları bireysel açıdan, toplumsal açıdan, ahlaki açıdan, kültürel açıdan, evrensel açıdan olmak üzere bazı bölümlere ayrılmıştır. Bu genel amaçlar arasında konumuzla doğrudan ya da dolaylı ilgili amaçlar yer almaktadır.

Bireysel açıdan genel amaçlar arasında konumuzla ilgili olarak,

“Bireysel açıdan

- Öğrencilerin İslam dinini ve diğer dinleri ana kaynaklarına dayalı olarak tanımaları gerektiğini kavrayabilmelerini,”⁹⁷

“Toplumsal açıdan

- Toplumdaki farklı dini anlayış ve yaşayışların dinin özü ile ilgili olmayıp sosyal bir olgu olduğunu tanıyabilmelerini,
- Başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşabilmelerini,
- Ahlaki değerleri bilen ve bunlara saygı duyan erdemli kişiler olabilmelerini”⁹⁸

“Evrensel açıdan

- Diğer dinleri temel özellikleriyle tanıyarak hoşgörüyle yaklaşabilmelerini,
- Çağdaş, evrensel insani değerlerin İslam’ın özü ile örtüştüğünü fark etmelerini amaçlamaktadır.”⁹⁹

Dikkat edilirse, bütün amaçlar içerisinde mutlaka diğer dinler, başkalarının inançlarına hoşgörü ve saygı konularına değinilmiştir.

⁹⁷ a.g.e., s. 96.

⁹⁸ a.g.e., s. 96.

⁹⁹ a.g.e., s. 97.

d) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı Üniteler, Özel Amaçlar ve Diğer Dinlerin Öğretimi

Programda yer alan temel ilkeler ve genel amaçlardan sonra bütün sınıflara ait ünite açılımları ayrı ayrı verilmiştir. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi özel amaçlar ve ünite açılımları kısmında ilk olarak ilkokul 4. sınıf ünite konuları ve özel amaçları yer almaktadır. 4. sınıf özel amaçları 35 madde halinde verilmiştir. Bunlar arasında diğer dinler konusuyla ilgili olarak yalnızca “Evde ve çevrede bulunan dini sembolleri tanır” ifadesi vardır.

Bu özel amaçlar içerisinde dikkat çeken husus, herhangi bir amaçtan bahsedilirken, “İslam dini ya da dinimiz” gibi ifadelerin yanında, “din” ifadesinin daha sık kullanılmış olmasıdır. Örneğin amaçlar arsında “dinin insanın aklını kullanmasını istediğine somut örnekler verir” “Dinin... öğütlediğini fark eder” gibi ifadelerin yoğunlukta olduğunu görüyoruz. Bunun dışındaki amaçlar da İslam dini açısından ortaya konmamıştır. Örneğin, “insanları iyilikle anmaya, zor durumda olanlara yardıma istekli olur”, “sevinç ve üzüntüleri paylaşmanın bir ihtiyaç ve erdem olduğunu kavrar” şeklindeki ifadelerde ahlaki davranışların kazanımları yalın bir şekilde verilmiştir. Önceki programlarda ise durum farklıdır. Örneğin, 1926 ilkokul programında yer alan konular arasında bazı ahlaki davranışlar hakkındaki başlıklar şu şekilde verilmiştir: “İslam dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir, İslamlık hüsn-ü muaşeret demektir.” Aynı şekilde 5. sınıf konuları içerisinde “İslam dininde akıl her şeyin fevkindedir. İslam dininde Allah ile kul arasında vasıta yoktur” gibi ifadeler yer almaktadır. 1930 İlk mektep Din dersleri müfredat programında da konu başlıkları içerisinde “İslam Dininde Şükür Asıldır, İslamlık İyi Geçinmek Demektir” şeklinde şükretmek, iyi geçinmek gibi davranışlar İslam dini açısından ele alınmıştır. 1968 programının amaçları içerisinde “temizlik, iyilik, doğruluk, insanları sevmek, anaya babaya büyüklere saygı, küçüklere şefkat göstermek, zayıflara, muhtaçlara yardım etmek, çalışkanlık gibi davranışların İslam Dininin ahlak ilkelerinden” olduğu vurgulanmıştır. 1956 ortaokullar programında ünite başlıkları içerisinde yer alan “izzetinefis ve iffet, nefse hâkimlik, sebat, kahramanlık, tevazu ve ağırbaşlılık” gibi bazı ahlaki davranışlar “Müslümanlıkta ahlak temelleri” başlığı altında verilmiştir. 1976 yılı programında ise amaçlar

kısımında “İslam dininin iman, ibadet ve ahlak esaslarını (ilmihal) öğretmek” şeklinde İslam ahlakının vurgulandığını görüyoruz.

2000 yılı programı 4. sınıf özel amaçlarından sonra 4. sınıf ünite açılımları verilmiştir. Dördüncü sınıftaki başlıca üniteler şunlardır: “Din ve Ahlak Hakkında Neler Biliyorum, Temiz Olmalıyım, Ben ve Din, Ailem ve Din, Yaratanı ve Yaratıklarını Severim, Sevinç ve Üzüntülerimizi Paylaşalım, Hz. Muhammed’i Tanıyalım.”¹⁰⁰

4. sınıf ünite konuları arasında diğer dinlerle ilgili herhangi bir ünite yoktur. Ancak birinci ünite olan “Din ve Ahlak Hakkında Neler Biliyorum” ünitesinde yer alan “Evimizde, Çevremizde Bulunan Dinî Sembolleri Tanıyalım” ve “Dinin Tanımını Öğrenelim” konuları bu konuyla dolaylı ilgilidir.

2000 yılı programı 5. sınıf özel amaçlar kısmında konumuzla ilgili olan amaçlar arasında “Peygamberleri Tanıyalım” ünitesi ile ilgili olarak “(Öğrenci) Peygamberlerin mesajlarının aynı amaca yönelik olduğunu fark eder” ve “Yüce Allah’ın, mesajlarını insanlara peygamberler aracılığıyla gönderdiğini açıklar”¹⁰¹ maddeleri yer almaktadır.

Özel amaçlardan sonra 5. sınıf ünite başlıkları ve açılımları verilmiştir. 5. sınıf ünite başlıkları şunlardır: “Allah’a İnanıyorum, Dua Ediyorum, İbadet Konusunda Bilgilenelim, Ramazan Ayı ve Oruç, Toplumsal Görevlerimiz ve Din, Peygamberleri Tanıyalım, Hz. Muhammed ve Aile Hayatı.”¹⁰²

5. sınıf ünite konuları arasında diğer dinler konusuyla ilgili tek ünite, 6. ünite olan “Peygamberleri Tanıyalım” ünitesidir. Özel amaçlar kısmındaki hedefler de bu ünite ile ilgilidir. Konumuzla ilgili olması bakımından yalnızca bu ünitenin açılımına yer verilmiştir. Buna göre “Peygamberleri Tanıyalım” ünitesinin açılımı şu şekildedir:

- “1- Allah Mesajlarını İnsanlara Peygamberler Aracılığı İle Göndermiştir
- 2- Peygamberlerin Gönderilmesi Allah’ın İnsanlara Bir Yardımıdır
- 3- Peygamberlere Gelen Mesajlar Aynı Amaca Yöneliktir
- 4- Peygamberlerin İnsanlardan Seçilmesinin Nedenleri

¹⁰⁰ a.g.e., s. 100.

¹⁰¹ a.g.e., s. 116.

¹⁰² a.g.e., s. 117.

5- Peygamberlerin Nitelikleri

5.1. Doğru Olmak

5.2. Güvenilir Olmak

5.3. Akıllı ve Zeki Olmak

5.4. Allah'tan Aldığı Mesajları Olduğu Gibi insanlara Bildirmek

6- Kuran'da Adı Geçen Peygamberler”¹⁰³

6. sınıf özel amaçlar kısmında yer alan konumuzla ilgili özel amaçlar şunlardır:

- “Başka ulusların insanlarına saygı duyarak onlarla dost geçinmenin yararlarına inanır.
- ‘Yurtta barış, dünyada barış’ ilkesinin bütün insanlığın iyiliğine yönelik bir ilke olduğunu belirtir.
- İslam Dininin barış içinde, sevgi, dostça ve kardeşçe yaşamaya verdiği önemi örneklendirir.
- Dört kutsal kitabı ana hatlarıyla tanır.
- Kutsal kitapların önemini örneklerle açıklar”¹⁰⁴

Hedefler içerisinde başka milletten olanlara saygı ve barış içinde yaşama gibi konulara değinildiği gibi, diğer dinlerin kutsal kitaplarını tanıma ile ilgili hedeflere de yer verilmiştir.

2000 yılı müfredat programında 6. sınıf üniteleri içerisinde diğer dinlerle ilgili ünite, 6. ünite olan “Kutsal Kitapları Tanıyalım” ünitesidir. Burada 4 kutsal kitabın ana hatlarıyla tanınması hedeflenmiştir. Ayrıca 2. ünite “Vatanımızı ve milletimizi seviyoruz” ünitesi ile 5. ünite “Dostluk ve Kardeşlik” ünitesi içerisinde barış ve hoşgörü gibi konulara yer verilmesi açısından bu üniteler de konumuz açısından önem taşımaktadır. Biz burada konuyla doğrudan ilgili olması bakımından “Kutsal Kitapları Tanıyalım” ünitesinin açılımını verdik:

“1- Kutsal Kitap Ne Demektir?

2- Allah Niçin Vahiy Göndermiştir?

¹⁰³ a.g.e., s. 119- 120.

¹⁰⁴ a.g.e., s. 134-135.

3- Dört Büyük Kutsal Kitap

3.1. Tevrat

3.2. Zebur

3.3. İncil

3.4. Kur'an

4- Kutsal Kitaplara İman, İmanın Şartlarındandır

5- Kuran'ın Dinî Hayatımızdaki Yeri ve Önemi

5.1. Dinimizi Öğrenmek İçin Kutsal Kitabımıza Başvuralım

5.2. Davranışlarımızda Kutsal Kitabımızdaki Öğütleri Dikkate Alalım

6- Kutsal Kitaplardan Öğütler.”¹⁰⁵

Programda 7. sınıf özel amaçları arasında diğer dinlerle ilgili önemli hedefler yer almaktadır. Bunlar;

- “(Öğrenci) Dinin evrensel bir gerçeklik olmasını açıklar.
- Dinlerin çeşitliliğinin nedenlerini açıklar.
- Günümüzde yaşayan İslam, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm’in temel özelliklerinin ve öğretilerini objektif olarak özetler.
- Diğer dinlerden kültürümüze giren inanç ve uygulamaların farkında olur.
- Başkalarının inançlarına saygı duyar.”¹⁰⁶

7. sınıfta diğer dinler konusu son ünite, “Dinleri Tanıyalım” ünitesinde verilmiştir. Burada dinin evrenselliği, başkalarının inançlarına saygı ve günümüzde var olan bazı dinler ile bu dinlerin özellikleri konularına yer verilmiştir. “Dinleri Tanıyalım” ünitesinin açılımı programda şu şekildedir:

“Ünite VII. Dinleri Tanıyalım

1 - Din Evrensel Bir Gerçekliktir

2- Niçin Birden Çok Din Vardır?

3- Günümüzde Yasayan Büyük Dinleri Tanıyalım

3.1. Yahudilik

3.2. Hristiyanlık

3.3. İslâm

¹⁰⁵ a.g.e., s. 138.

¹⁰⁶ a.g.e., s. 149.

3.4.Hinduizm ve Budizm

4- Reenkarnasyon ve Ruh Göçü

5- Noel ve Yılbaşı

6- Misyonerlik

7- Başkalarının İnançlarına Saygı Gösterelim”¹⁰⁷

2000 yılı müfredat programının 8. sınıf özel amaçlarından diğer dinler konusuyla ilgili aşağıdaki hedefler belirlenmiştir:

- “Bütün dinlerdeki birbirine benzeyen temel ahlaki kuralları örneklerle açıklar.
- İnsan öldürmenin, hırsızlığın ve yalancı şahitliğin bütün dinlerde yasak olduğunu açıklar.”¹⁰⁸

8. sınıfta diğer dinler konusuyla ilgili ünite; son ünite olan “Dinlerin ve İslam’ın Evrensel Öğütleri” ünitesidir. Bu ünitenin açılımı programda şu şekildedir:

“Ünite VII. Dinlerin ve İslam’ın Evrensel Öğütleri

1- Doğruluk

2- Temizlik

3- İyilik ve Yardımseverlik

4- Büyüklere Saygı, Küçüklere Sevgi Göstermek

5- Hayvanlara iyi Davranmak

6- Çevreyi Korumak

7- Zararlı Alışkanlıklardan Kaçınmak

8- Başkalarına Zarar Vermemek

8.1. Öldürmemek

8.2. Çalmamak

8.3. Yalancı Şahitlik Yapmamak”¹⁰⁹

2000 yılına ait programda yer alan ünitelere genel olarak baktığımızda, ibadet, ahlak, Hz. Peygamber, inanç esasları gibi belli başlı konuların her sınıfta değişik ünite başlıkları altında verildiğini görüyoruz. Bütün sınıflarda ibadet, ahlak, Hz. Muhammed, inanç esasları ve diğer dinlerle (4. sınıf hariç) ilgili üniteler vardır. Yani program içerisinde bütün konulara eşit oranda yer verilmiştir. Hz. Muhammed

¹⁰⁷ a.g.e., s. 153.

¹⁰⁸ a.g.e., s. 164.

¹⁰⁹ a.g.e., s. 167.

konusuyla ilgili, “Hz. Muhammed ve aile hayatı”, “Son peygamber Hz. Muhammed, “Hz. Muhammed’in örnek ahlakı” konularına yer verilmiştir. İbadet konusuyla ilgili olarak “Temizlik, Ramazan Ayı ve Oruç, Namaz, Zekât ve Sadaka, Hac ve Kurban” konuları yer almaktadır. İnanç esaslarıyla ilgili olarak “Melekler ve Diğer Görünmeyen Varlıklar, Dua, Allah’a İman, Kaza ve Kader İnancı, Ahiret İnancı” konularına yer verilmiştir. Ahlaki davranışlarla ilgili konular ise “Sevinç ve Üzüntülerimizi Paylaşalım, Din Güzel Ahlaktır, Kötü Davranışlardan Kaçınalım, Toplumsal Görevlerimiz ve Din” konularıdır.

2000 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programının gerek temel ilkeleri, gerek programın hedefleri, gerekse genel ve özel amaçları bölümünde diğer dinler konusuyla ilgili açık ifadelerin yer aldığını görüyoruz. Bu ilkeler ve hedefler arasında genel olarak “kültürler arası etkileşimin hızlandığı günümüzde, hoşgörü ortamının oluşturulması için başka inanç ve düşüncede olan insanların inançlarına da saygı duyulması gerektiği” fikri ortaya konmuştur. Bunun için diğer dinler hakkında bilgi sahibi olunması gerektiği, programlarda İslam dini kadar diğer dinler hakkında da bilgi verileceği belirtilmiştir. 2000 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programına genel olarak bakıldığında programda insan hakları, sevgi ve hoşgörü anlayışının hâkim olduğu görülmektedir.

Bu anlayışın bir sonucu olarak önceki programlara göre, programda İslam dışındaki dinlere daha çok yer verilmiş, üniteler arasında diğer dinlerle ilgili konulara da yer ayrılmıştır. 2000 yılı öğretim programında diğer dinler, peygamberler ve kutsal kitaplar açık bir şekilde ele alınmıştır. Bu dönemin programında 5. sınıfta “Peygamberleri Tanıyalım”, 6. sınıfta “Kutsal Kitapları Tanıyalım”, 7. sınıfta “Dinleri Tanıyalım”, 8. sınıfta “Dinlerin ve İslam’ın Evrensel Öğütleri” üniteleriyle diğer dinler konusuna yer verilmiştir. Ayrıca 2000 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programında her sınıf için (6. 7. 8.) ayrılmış özel amaçlar kısmında mutlaka diğer dinlerle ilgili bir hedef veya ilkeye yer verilmiştir. Bu özel amaçlar kısmında yer alan hedefler önceki dönemlerin hedeflerine göre daha açık ve nettir. 2000 yılı programı öncesindeki programlarda, başkalarının inanç ve düşüncelerine saygı ve hoşgörü gibi genel ifadeler yer alırken, 2000 yılında diğer dinler hakkında bilgi sahibi olunması gerekliliği açık bir şekilde vurgulanmış; Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm dinlerinin adları programın amaçları arasında açık bir şekilde zikredilmiştir.

Ayrıca İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık karşısındaki konumunun objektif kriterler içinde değerlendirilmesi gibi, hedefler daha belirgin olarak ifade edilmiştir.

3- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dönemi (1982 sonrası) Din Öğretimi Programlarının Genel Değerlendirmesi

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dönemi olarak adlandırdığımız 1982 sonrası dönemde uygulanan 1982 DKAB programı ile 2000 DKAB programı ile ilgili olarak yapmış olduğumuz değerlendirmeler şunlardır:

1982 ve 2000 yılında uygulanan DKAB programlarında hedefler, amaçlar ve ilkeler ile ilgili açıklamalara diğer dinlerin öğretimi açısından bakıldığında önceki yıllara göre çoğulculuk ve kapsayıcılık anlayışlarını yansıtan ifadelerin daha fazla yer aldığı ve bu ifadelerin daha açık olarak belirtildiği görülmektedir. DKAB öncesi dönemde Din dersi programlarının ilkeleri arasında diğer dinlerin öğretimi açısından değerlendirilebilecek açık ifadeler yer almazken, 1982 ve 2000 programlarında diğer dinlerin öğretimi alanına giren ifadelere rastlanmaktadır. Ancak 1982 programında hem çoğulcu anlayışı yansıtan, hem de DKAB öncesi programların anlayışını yansıtan bir tablo dikkat çekmektedir. Dolayısıyla 1982 programını bu açıdan bir geçiş dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. 2000 DKAB programında ise tam anlamıyla programlarda çoğulcu yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. 1982 ve 2000 programında konular içerisinde diğer dinlerle ilgili konulara farklı ünitelerde yer verilmiştir. Bu açıdan da DKAB öncesi döneme göre farklılık görülmektedir. DKAB öncesi dönem ilköğretim programlarında doğrudan diğer dinlerin öğretimi alanına giren konulara yer verilmezken, sadece ortaokul programlarında bu konulara yer verilmiştir. 1982 ve 2000 programında ise ünitelerde diğer dinlerle ilgili konulara daha çok yer verildiği görülmektedir.

4- DKAB Öncesi ve DKAB Dönemi Din Öğretimi Programlarının Genel Değerlendirmesi

Sonuç olarak, şimdiye kadarki Din dersi programlarında “Diğer dinler” konusunun gelişimi ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: İlk yıllardaki müfredat programlarında tamamen İslam dini merkezli bir bakış açısı sergilenmektedir. Diğer dinler, kutsal kitaplar ve diğer peygamberler ile ilgili

konulara rastlanmamaktadır. Bu dönem programları tamamen Kuran-ı Kerim ve Hz. Muhammed ile ilgili konulara hasredilirken, zamanla İslam'ın ve imanın şartları konusıyla ilgili olarak peygamberlere ve kitaplara iman konusu başlığı altında, Kuran'da adı geçen diğer peygamberler ve diğer kitaplara yer verilmeye başlanmıştır. Sonraki yıllarda (ortaokul programlarında) “4 hak kitap”, “Kutsal kitaplar” ve “İlahi kitaplar” ifadeleri açık bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. 1956 yılından itibaren diğer dinler konusu açık bir şekilde müfredatta konu edilmiş, ilahi dinler tek tek konu olarak müfredatta konmuştur. 1956 programında diğer dinler konusu “Zamanımızda yeryüzündeki dinler ve İslam'ın bunlar arasındaki yeri” başlığı altında verilirken, 1976 ortaokul 1. sınıf programında “En büyük ilahi dinler”, 3. sınıfta ise “İlahi dinler arasında İslamiyet” başlığında verilmiştir. 1982 6. sınıf programında “Din kavramı” ünitesinde “dinler hakkında genel bilgi” verildikten sonra Musevilik, Hristiyanlık ve İslamlık başlıklarıyla diğer dinlere açık bir şekilde yer verilmiştir. 2000 yılı programı; ilkeleri, hedefleri ve içeriği bakımından diğer din ve inançlara karşı hoşgörü ve saygıya dayalı bir bakış açısı sergilemektedir. Bu programda 5. sınıfta “Peygamberleri Tanıyalım”, 6. sınıfta “Kutsal Kitapları Tanıyalım”, 7. sınıfta “Dinleri Tanıyalım”, 8. sınıfta “Dinlerin ve İslam'ın Evrensel Öğütleri” üniteleriyle diğer dinler konusuna yer verilmiştir. Sonuç olarak, incelemiş olduğumuz dönemler arasında, diğer dinlere yaklaşım konusunda yıllara göre bir farklılaşmanın olduğunu söyleyebiliriz. Gerek programın amaç ve ilkeleri gerekse içerik bakımından zamanla diğer dinlere daha fazla yer verilmeye başlanmış ve 2000 yılından itibaren programlarda daha yansız bir tablo ortaya çıkmıştır.

III. BÖLÜM

DİN DERSİ KİTAPLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ (BULGULAR VE YORUM)

DKAB öncesi dönemi ve DKAB dönemi arasında Din dersi müfredat programlarının içeriği bakımından genel bir karşılaştırma yapıldıktan sonra, program anlayışlarının ders kitaplarına yansıyor yansımadağının tespit edilmesi için, programlar göz önünde bulundurularak ve her dönemin ders kitapları ayrı ayrı değerlendirilerek dönemin ders kitapları hakkında genel bir yargıya varılmaya çalışılmıştır. “Din Dersi Kitaplarında Diğer Dinlerin Öğretimi” adlı bu bölüm, iki ayrı başlık altında ortaya konmuştur. Birinci başlık, ders kitaplarının tanıtımına ayrılmıştır. Burada, incelemiş olduğumuz bütün ders kitaplarının adları, yazarları, basım yeri ve yılları tablolar halinde verilmiştir. İkinci başlık altında, geliştirmiş olduğumuz ders kitabı inceleme formuna göre incelemeye tabii tutulan ders kitapları ile ilgili bulgu ve yorumlar ortaya konmuştur.

A- İNCELEMeye ALINAN KİTAPLARIN TANITIMI

1- DKAB Öncesi Döneme (1982 Öncesi) Ait Din Dersi Kitapları

Tablo 2- 1924 Ortaokul Din Dersi Müfredat Programına Göre Hazırlanan Ders Kitapları

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım yılı	Hangi Programa Ait Olduğı
Din Dersleri	İzmirli İsmail Hakkı	Darül fûnun müderrislerin den	Kitabhane-i Hilmi	1341 1923	1924 Lise 1. devre 1. sınıf programı
Din Dersleri Peygamberimiz	Yusuf Ziya	Darül fûnun muallimlerind en Din Dersleri muallimi	Kanaat Kütüphanesi Evkafı İslamiye matbaası	1926	1924 lise 1. devre 2. sınıf programı

Tablo 3- 1926 İlk Mektep Din Dersi Müfredatına Göre Hazırlanan Kitaplar

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım yılı	Hangi Programa Ait Olduğu
Türk Çocuğunun Din Kitabı ilk mektep 3. Sınıf	İbrahim Hilmi		Hilmi Kitap hanesi		1926 İlk mektep Din Dersi müfredatı 3. sınıf
Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri 3	Muallim Abdalbaki	Edebiyat	Tefeyyüz Kitap hanesi	İstanbul 1930	1926 İlk mektep Din Dersi müfredatı 3. sınıf
Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri 4	Muallim Abdalbaki	Edebiyat	Tefeyyüz Kitap hanesi	İstanbul 1929	1926 İlk mektep Din Dersi müfredatı 4. sınıf
Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri5	Muallim Abdalbaki	Edebiyat	Tefeyyüz Kitap hanesi	İstanbul 1929	1926 İlk m. Din D. müf. 5. sınıf

Tablo 4- 1930 İlk Mektep Din Dersleri Müfredat Programına Göre Hazırlanan Kitaplar

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım yılı	Hangi Programa Ait Olduğu
Köy Çocuklarına Din Dersleri- 3. sınıf	İbrahim Hilmi		Hilmi Kitaphanesi	İst. 1933-34	1930 ilk mektep köy ilkokulları pr.

Tablo 5- 1948 İlkokul Din Dersleri Müfredatına Göre Hazırlanan Kitaplar

Din Dersleri Birinci Kitap(ilkokulların 4.sınıfında ihtiyari)	Komisyon (D. İ.B.)		Milli Eğitim Basımevi	Ankara 1949	1948 Din Dersleri Müfredatı
(İlkokul Kitapları) Din Dersleri II	Komisyon (D.İ.B.)		Milli Eğitim Basımevi	İstanbul 1953	1948 Din Dersleri Müfredatı

Tablo 6- 1956 Ortaokullar ve Bunlara Muadil Diğer Okullar İçin Din Dersleri Programına Göre Hazırlanan Kitaplar

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım yılı	Hangi Programa Ait Olduğu
Din Bilgisi 1 yardımcı ders kitabı	Sabri Özdemir		MEB. yayıncılık	Ankara 1980	1956 Ortaokul programı
Din Dersleri Sınıf 2	Ahmet Okutan	Ortaokul Öğretmeni	Arif Bolat Kitabevi	1960-İst.	1956 Ortaokul pr.
Din Dersleri Sınıf 1	Ahmet Okutan	Ortaokul Öğretmeni	Arif Bolat Kitabevi	1965-İst.	1956 Ortaokul pr.
Ortaokullarda Din Dersleri 1	Halit Aksan Saffet Rona		Ders Kitapları Anonim Şti.	1963-İst.	1956 Ortaokul pr.
Ortaokullarda Din Dersleri II	Abdullah Halacoğlu	Emekli Din Dersleri Öğretmeni.	Ünlü kitabevi	1976-İst.	1956 Ortaokul pr.
Türk Gencinin Din Dersleri I	İbrahim Beğen		Cağaloğlu Yayınevi	1964-İst.	1956 Ortaokul pr.
Türk Gencinin Din Dersleri II	İbrahim Beğen		Cağaloğlu Yayınevi	1964-İst.	1956 Ortaokul pr.
Din Dersleri Ortaokul I	Dursun Güney		Atlas Yayınevi	İst.-1967	1956 Ortaokul pr.

Tablo 7- 1968 İlkokul Din Bilgisi Programına Göre Hazırlanan Kitaplar

Çocuklarımıza Din Dersleri 4	Mehmet Hoccoğlu		İnkılâp ve Aka Basımevi	İstanbul 1980	1968 İlkokul Din Bilgisi pr.
Çocuklarımıza Din Dersleri 5	Mehmet Hoccoğlu		İnkılâp ve Aka Basımevi	İstanbul 1980	1968 İlkokul Din Bilgisi pr.

Tablo 8- 1976 Ortaokul Din Dersi Programına Göre Hazırlanan Kitaplar

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım yılı	Hangi Programa Ait Olduğu
Din Bilgisi Orta 2	Talat Koçyiğit- İsmail Cerrahoğlu – M.Uğur	İlahiyatçı (Tefsir- Tefsir- Hadis)	Milli Eğitim	İstanbul- 1977	1976 Din Bilgisi Programı
Din Bilgisi Ortaokul 1	Talat Koçyiğit- İ. Cerrahoğlu – M. Uğur		Milli Eğitim	Ankara 1976	1976 Din Bilgisi Programı
Din Bilgisi Ortaokul 3	T. Koçyiğit- İ. Cerrahoğlu –M.Uğur		Milli Eğitim	Ankara 1976	1976 Din Bilgisi Programı

2- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Dönemi Din Dersi Kitapları

Tablo 9- 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan 4. Sınıf Kitapları

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım yılı	Hangi Programa Ait Olduğu
İlköğretim DKAB 4	Üzeyir Gündüz	İlahiyatçı	Gendaş Yay.	2001- İstanbul	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 4	Hüseyin Hüsnü Tekişik	Eğitimci yazar	Tekişik Yayıncılık	Ankara –2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 4	Sabit Canbula		Meram Yayıncılık	İstanbul– 2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 4	Hüseyin Algül- Osman Çetin – Mustafa Öcal	İslam Tarihi- İslam Tarihi - Din eğitimi	Altın Kitaplar	İstanbul- 1988	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 4	Kerim Yavuz- Ünver Günay	Din Eğitimi- Din Sosyolojisi	Murat Matbaacılık	İstanbul- 1985	1982 DKAB Programı

Tablo 10- 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan 5. Sınıf Kitapları

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım Yılı	Hangi Programa Ait Olduğu
İlköğretim DKAB 5	Beyza Bilgin	Din Eğitimi	Milli Eğitim Basımevi	İstanbul-2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 5	Üzeyir Gündüz	İlahiyatçı	Gendaş	İstanbul-2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 5	Aydın Tanrı verdi		Özgün Matbaacılık	Ankara-2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 5	Hüseyin Algül- Osman Çetin – Mustafa Öcal	İslam Tarihi- İslam Tarihi - Din eğitimi	Altın Kitaplar	İstanbul-1988	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 5	Sabit Canbulan		Meram Yayıncılık	İstanbul-2000	1982 DKAB Programı

Tablo 11- 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan 6. Sınıf Kitapları

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım Yılı	Hangi Programa Ait Olduğu
İlköğretim DKAB 6	Ömer yılmaz-Hasan Sarısoy-Vehbi Vakkasoğlu		Kaan yayıncılık	İst.– 2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 6	Hüseyin Algül-Osman Çetin – Mustafa Öcal	İslam Tarihi-İslam T. –Din Eğitimi	Altın Kitaplar	İst.- 1999	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 6	Ahmet Tekin		Gizem Yayıncılık	Ankara 2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 6	Mustafa Ünal- Nadi Çakır		Uygun yayıncılık	İst.– 2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 6	Süleyman Hayri Bolay-Abdurrahman Küçük - Cemal Tosun	Felsefe- Dinler Tarihi- Din Eğitimi	Murat Yayıncılık	İst.– 1999	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 6	T.Zahit Arvasi		Serhat Yayıncılık	İst.– 2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 6	Akif Gülle Üzeyir Gündüz Gıyasettin Kaya		Gendaş Yayıncılık	İst.– 2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 6	Sabit Canbulan		Meram Yayıncılık	İst.– 2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 6	Hasan Hüseyin Dilaver - Abdulgaffar Gündeşli - Hakkı Şirin		Gün Yayıncılık	Ankara - 1995	1982 DKAB Programı
Orta okullar İçin DKAB1	Abdülkadir Şener – Orhan Karmış	İlahiyatçı (İslam Hukuku- Tefsir	Milli eğitim basımevi	İst.– 1986	1982 DKAB Programı

Tablo 12- 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan 7. Sınıf Kitapları

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım Yılı	Hangi Programa Ait Olduğu
İlkö. O. için ders k. DKAB 7	Hasan Hüseyin Dilaver-Abdulgaffar Gündeşli-Hakkı Şirin		Gün yayıncılık	Ankara - 1997	1982 DKAB Programı
İlkö. ders kitabı DKAB 7	H. Algül, yardı. Mustafa Öcal, Osman Çetin		Altın Kitaplar	İst.– 1998	1982 DKAB Programı
Orta okullar için DKAB 2	Cihat Tunç	Kelam	Milli Eğitim Basımevi	Ankara -1993	1982 DKAB Programı

Tablo 13- 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan 8. Sınıf Kitapları

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım Yılı	Hangi Programa Ait Olduğu
İlkö. Din K. ve A. Bilgisi Ders Kitabı 8-	Mustafa Ünal-Nadi Çakır-İlhan Özkan		Uygun Yayıncılık	İstanbul-2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 8-	T. Zahit Arvasi		Serhat Yayıncılık	İstanbul-2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 8-	Talip Erşahin-Mehmet Doğru		Damla Yayınevi	İstanbul-1994	1982 DKAB Programı
DKAB Ders Kitabı İlköğretim 8	İrfan Gündüz-Sıtkı Abdullahoğlu-Abdillatif Türker-Melike Yılmaz		Erdem Yayıncılık	İstanbul-2000	1982 DKAB Programı
DKAB Ders Kitabı İlköğretim 8	Aydın Tanrıverdi		Bilim ve Kültür Yay. Limitet Şirketi	Ankara-2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 8-	Ethem Ruhi Fırlalı	Mezhep-ler Tarihi	Milli eğiti basımevi	İstanbul 2000	1982 DKAB Programı
İlköğretim Okulları İçin DKAB 8-	Hasan H. Dilaver Abdulgaffar Gündeşli-Hakkı Şirin		Gün Yay.	Ankara-1997	1982 DKAB Programı
İlk ö. Okulları İçin DKAB Ders Kitabı 8	Süleyman Hayri Bolay-Abdurrahman Küçük - Cemal Tosun		Murat Yayıncılık	İstanbul 1999	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 8-	Ömer Yılmaz-Hasan Sarısoy-Vehbi Vakkasoğlu		Kaan Yayıncılık	İstanbul 1999	1982 DKAB Programı
Ortaokullar için DKAB 3 -	Ethem Ruhi Fırlalı		MEB	İstanbul-1993-	1982 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 8-	Hüseyin Algül-M.Öcal- O.Çetin		Altın Kitaplar	1995	1982 DKAB Programı

Tablo 14- 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programına Göre Hazırlanan Kitaplar

Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Yazarın alanı	Yayınevi	İlk Basım Yılı	Hangi Programa Ait Olduğu
İlköğretim DKAB 4	Komisyon		Milli eğitim Basımevi	İstanbul 2004	2000 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 5	Komisyon		Milli eğitim Basımevi	İstanbul 2004	2000 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 6	Komisyon		Milli eğitim Basımevi	İstanbul 2004	2000 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 7	Komisyon		Milli eğitim Basımevi	İstanbul 2004	2000 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 8	Komisyon		Devlet Kitapları	İstanbul 2006	2000 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 6	Zeynel Çağlar		Sevgi Yayınları	Ankara, 2004	2000 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 7	Dr. Hasan Gök bulut-Ömer Öcal		Bilim ve Kültür Yay	Ankara, 2004	2000 DKAB Programı
İlköğretim DKAB 5	Ahmet tekin - Cihat Türkeli - İbrahim Maraş		Gizem Yayıncılık	Ankara-2004	2000 DKAB Programı

B- DİN DERSİ KİTAPLARINDA DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ

“Din Dersi Kitaplarında Diğer Dinlerin Öğretimi” adlı bu bölümde 1924 yılından 2006 yılına kadarki Din dersi programları başlıklar halinde verilmiş, her başlık altında o dönemin kitaplarında diğer dinler konusuyla ilgili içerik ortaya konmuştur. Ders kitaplarının söz konusu içerik ile ilgili örnekleri kendi dönemleri içerisinde ortaya konduktan sonra dönem hakkında genel değerlendirme yapılmıştır.

1. 1924 Ortaokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler

1924 Ortaokul Din dersi müfredat programına göre hazırlanan ders kitaplarından 2 kitap incelenmiştir. Bunlar, Yusuf Ziya Yörükân’a ait Lise 1. devre 2. sınıf kitabı “Din Dersleri – Peygamberimiz” ve İzmirli İsmail Hakkı’ya ait lise 1. devre 1. sınıf kitabı “Din Dersleri” adlı kitaplardır.

a) 1924 Ortaokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler

aa) 1. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Lise Birinci Devre (ortaokul) 1. sınıf için hazırlanan İzmirli İsmail Hakkı'ya ait "Din Dersleri" adlı kitabın giriş kısmında Din dersleri hakkında program yer almaktadır. Kitap, İslam'ın Şartları, İbadetler, Temizlik, Abdest, Gusül, Teyemmüm, Necasetten Taharet, Namaz, Oruç, Adak, Hac, Kurban, Zekât, Fıtır Sadakası olmak üzere 14 başlıktan oluşmaktadır. Kitapta İslam'daki başlıca ibadetler ayrıntılı olarak verilmiştir. Kitaplara iman, peygamberlere iman gibi iman esaslarıyla ilgili konulara yer verilmediği için diğer peygamberler, kutsal kitaplar hakkında bir konu yoktur. Ancak, kitapta "kurban" konusunda diğer dinlerden Hristiyanlık ve Yahudiliğin adı geçmektedir. Konuyla ilgili ifade şu şekildedir: "Kurbanı ehli kitap olan Hristiyan ile Yahudi de kesebilir fakat onlara kestirmek mekruhtur."¹¹⁰ Bu ifadeden sonra dipnotta konuyla ilgili olarak "Ancak Malik'e göre kurban sahih olmaz" şeklinde açıklama yapılmıştır. Kitapta bir diğer ifade zekât konusunda mürted olanlarla ilgilidir. Zekât veren kişide aranan şartlar konusunda Müslüman olmak maddesi hakkında dipnotta açıklama yapılmıştır. Dipnottaki açıklama şu şekildedir: "Zekât için İslam'da beka şarttır. Zekât vacip olduktan sonra mürted olandan zekât sakıt olur. Eimme-i selaseye göre mürtedin zekâtı sakıt olmaz."¹¹¹

ab) 2. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Lise 1. devre 2. sınıf kitabı olarak Yusuf Ziya Yörükân'a ait Din Dersleri - Peygamberimiz adlı kitap incelenmiştir. Bu kitap; "Peygamberimiz, Bi'setten evvel peygamberimiz, Peygamberimizin veladeti ve Bi'set" başlıklarından oluşmaktadır. Bi'setten evvel peygamberimiz konusu içerisinde, Hz. Peygamberin yaşadığı muhit ve mensup olduğu aile, peygamberimizin veladeti konusunda çocukluğu ve gençliği, bi'set konusunda ise, ilk Müslümanlar, alenen davet, ilk hicret, alenen ibadet,

¹¹⁰ İzmirli İsmail Hakkı, **Din Dersleri (Lise Birinci Devre- Birinci Sınıf)**, Kitabhane-i Hilmi, 1341, İstanbul, s. 111.

¹¹¹ İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 116.

mahsuriyet devri, hüzn yılı, Taif'e seyahat, Mekke devrinin son seneleri ve Medinelilerle temas konuları anlatılmaktadır.

Kitabın giriş kısmında “dersin mevzuu ve mevzu hakkında bazı düşünceler” kısmı yer almaktadır. Burada, kitapta nelerin anlatılacağı açıklanmış ve yazara ait bazı düşüncelere yer verilmiştir. Dersin konusu kitapta, “beşeriyet için numune ve miyar karakter ittihaz eden hayat Peygamberi ve onun evsafı ve efalini ihtiva eden “siyer’i nebiyi öğreneceğiz” şeklinde belirtilmiştir.¹¹² Gerek kitabın adı, gerekse kitabın başlangıç kısmında ifade edilen dersin konusu kısmı, bu eserin daha çok Hz. Peygamber ile ilgili konulara hasredildiğini göstermektedir. Bununla beraber kitapta konumuz açısından önemli olan, diğer dinler ve peygamberler ile ilgili birçok ifadeye de rastlamak mümkündür. Konu başlıkları olarak diğer dinler, peygamberler ve kutsal kitaplara dair başlıklar yoktur, ancak anlatılan konular içerisinde Yahudilik, Hristiyanlık, Tevrat, İncil ve Zebur’un adı sık sık geçmektedir. Kitabın giriş bölümünde ilk olarak Hz. Peygamberden, onun insanlık için öneminden söz edilmiştir. Aynı bölümde diğer dinlerin peygamberlerinin adları geçmektedir. Hz. Muhammed’den bahsedilirken Hz. İsa ve Hz. Musa peygamberler ile karşılaştırma yapılmıştır. Konu ile ilgili ifade kitapta şu şekilde yer almaktadır: “İnsanlar fiilleri ve eserleri ile ölçülürler. Musa ve İsa müceddidlerin, haiz oldukları iktidarı dünyeviyeye rağmen, asırlar zarfında yapamadıklarını Resul-u İkrâm, yirmi sene zarfında ikmal etmişti. Bu kısa müddet zarfında peygamberimiz, hurafatı, cehaleti, fuhşu, kumarı, içkiyi, zayıflara karşı irtikâp olunan muzalimi, dâhili mücadeleleri, kan davalarını ve bunlara benzer yüzlerce fenalıkları bütün bir memleketten kaldırdı. Tarih bu kadar kısa bir zamanda bu kadar vasi ve mükemmel, bu kadar şayanı hayret bir inkılâbı, manevi ve maddi inkılâbı yapan diğer bir müceddid göstermemektedir. Aynı zamanda o, insanlara ihveti, yardımı ve doğruluğu göstermiş ve bütün peygamberlere iman edilmesini tavsiye etmek suretiyle muhtelif kavimler arasında daima sulh ve müsâlemet esaslarını tersin etmiş ve bir kavme değil bütün cihanı, beşeriyeti bir mefkûre altında, müttahid ve birbirini sehven kardeş bir kitle halinde, toplamak için gönderilmiştir.”¹¹³

¹¹² Yusuf Ziya, **Peygamberimiz**, Kanaat Kitaphanesi, 1926 İstanbul, s. 7.

¹¹³ **a.g.e.**, s. 6- 7.

Kitabın bir alt başlığı olan “Peygamberimiz peygamberlerin en sonu ve en faziletlisidir” başlıklı konuda, yine Yahudiler ve Hristiyanların adları geçmektedir. Burada, İslam peygamberinin bütün insanlığa, diğer peygamberlerinse yalnızca kendi milletlerine gönderildiğinden şu şekilde söz edilmiştir: “Müslümanlar her millete bir peygamber, onlara meşale-i hidayeti taşıyan, asil fikirler nefh ederek onları tenvir eden ve ahlakını yükselten bir müceddid gönderildiğine inanırlar. Bu fikir Müslümanlardan evvel Hristiyanlarda ve Yahudilerde de vardı. Onlar kendi peygamberlerinin yalnız kendi milletlerine geldiğine inanırlardı, fakat peygamberimiz bir milletin, bir kavmin değil, bütün cihan milletlerinin peygamberidir. Nasıl ki Kuran’da: Ey Muhammed biz seni bütün âlemlere rahmet olmak için gönderdik buyruluyor”¹¹⁴ denilmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamberin peygamberliğinden bahsedilmiş, şimdiye kadar eserinde bu derece muvaffak olmuş bir müceddidin olmadığı vurgulanmıştır: “Bi’set-i nebeviye zamanında olduğu kadar teceddüden kat-ı ümit edilecek bir zaman yoktu. Fakat resul-u azimin irtihalinde hiçbir tecdidin bu kadar mükemmel olduğu görülmemiştir. Bütün enbiya ve dini şahsiyetler içinde en büyük muvaffakiyeti ihraz eden zat peygamberimizdir.”¹¹⁵

Kitapta Hz. Musa ve Hz. İsa’nın adları zikredildiği gibi, kendilerine gönderilen kutsal kitaplardan da söz edilmiş, hatta bu kitaplardan alıntılar yapılarak dipnotlarda ayet numaraları verilmiştir. Hz. Muhammed, Hz. İsa ve Hz. Musa’nın peygamberlikleri hakkında bilgi verilirken, konu ile ilgili olarak İncil ve Tevrat’ tan alıntılar yapılmıştır. Kutsal kitaplardan yapılan alıntılar şu şekildedir: “Musa’ya gelen ilk ayette ‘gel seni Firavuna irsal edeyim ve kavmim beni İsrail’i Mısır’dan çıkarasın’ denildiği gibi (Sıfr, Huruç, Bab 3 ayet 10)¹¹⁶, son gelen ayette de ‘Rab Sina’dan geldi ve onlara sairden tulu eyledi ve Paran dağından tecelli etti.’ (Sıfr Tensiye Bab 33 ayet 2, Paran Mekke’nin ismidir) denilerek Musa’nın İsa’nın ve Muhammed’in peygamberliklerine işaret edildi.”¹¹⁷ Konunun devamında yine Hz. Muhammed’in peygamberliğinin önemi vurgulanmış, konu ile ilgili olarak İncil’den deliller getirilmiştir: “İncil’deki ilk ayette ‘işte sevgili oğlum budur ve ondan razıyım’ (Matta İncili Bab 3 Ayet 46) deniliyor. Son gelen ayette de ‘ili ili lima

¹¹⁴ Yusuf Ziya, **a.g.e.**, s. 7.

¹¹⁵ **a.g.e.**, s. 8.

¹¹⁶ Kitaptaki dipnotlar parantez içerisinde olduğu gibi verilmiştir.

¹¹⁷ Yusuf Ziya, **a.g.e.**, s. 9.

sebakteni’ yani ‘ey Allah’ım beni niçin terk ettin’ (Matta İncili Bab 27 Ayet 46) denilmektedir. Bu küçük mukayese, umum insanlara gönderilen peygamberin yalnız peygamberimiz Muhammed Mustafa olduğunu ve onun hayatında İslamiyet’in ikmal edildiğini gösterir. Musa evvela kavmini kurtarmaya ve son olarak Peygamberimizin Mekke dağlarından çıkacağını tebşire memur olduğunu ifade ediyor. İsa da İncil’in bu ayetlerine bakılacak olursa kendinden bahseden ve dinin ikmal edilmediğini söyleyen bir adam mevkiinde kalıyor. Hâlbuki Peygamberimiz, ilim ve irfan ile yazı ve kalem ile tebligata başlıyor ve eserini tamamlayıp, Allah’ın rızasını ve dinin kemal bulduğunu Kuran-ı Kerim’in son ayetiyle ifade ediyor. İşte bunlar Peygamberimizin bütün peygamberler içinde bir tane olduğunu ve en büyük, inkılâbı vücuda getiren, en büyük muvaffakiyeti ihraz eden zatın peygamberimiz olduğunu ifade eden en kuvvetli delildir. Bundan dolayı peygamberimiz seyyid’ül enbiya ve hatem’ül mürselindir. Hatem’ül mürselindir çünkü Musa, İsa ve sair peygamberler tarafından geleceği tebşir edilen peygamber odur. Gelmiş ve Allah’ın razı olduğu dini ikmal etmiş ve enbiyanın sonu ve efdali olduğunu eseriyle azmi ve kuvvetiyle ve bütün harekâtıyla ispat etmiştir.”¹¹⁸

Kitapta diğer dinlerle ilgili ifadelere rastlanan bir diğer konu “Peygamberimizi Öğrenmek İçin Ne Gibi Membalardan İstifade Edeceğiz” konusudur. Burada, Kuran-ı Kerim’in üstün özellikleri anlatılırken diğer kutsal kitaplarla arasındaki farklara işaret edilmiştir: “Peygamberimizin hayatını öğrenmek için evvela Kuran-ı Kerim’in rehberliğinden istifade edebiliriz. Bazı ayetler Peygamberimizin ne olduğunu ve bazen ne gibi şerait ile muhat olduğunu gösterir. Bununla beraber Kuran, hiçbir zaman peygamberimizin terceme-i halinden bahs etmez. Çünkü Kuran, Allah kelimidir. O, beşeriyet için mecelle-i hidayettir. Terceme-i hal menzilesine inmekten çok yoksundur. Tevrat ve İncil birçok tahrifata vardığından bu gün peygamberlerin teracim-i ahali menzilesine inmiş, tarih ve hikâye kitaplarına benzetilmiştir. İncil, İsa’nın nasıl doğduğunu, babası, anası ve terceme-i hali ile başlayarak İsa’nın nerelere seyahat ettiğini ve ne suretle çarmıha gerildiğini, hatta defin edildikten sonraki ahvalini hikâye eder. Bunlar, pek bellidir ki İsa’dan çok zaman sonra, İsa’nın terceme-i hali için yazılmış yazılardır. Avrupalı âlimler İncil’de yalnız bir terceme-i hal buldukları için buna kıyasen Kuran’da da

¹¹⁸ a.g.e., s. 9.

peygamberimizin terceme-i halini aramışlardır. Allah kelamı denilince böyle bir teşebbüsün ne kadar yanlış ve batıl olduğu derhal meydana çıkar. Evet, Kuran peygamberimize zaman zaman nazil olduğu için peygamberimizin bazı şeraiti haliyesini bu ayetlerden çıkarmak mümkündür. Lakin onda peygamberin ibadetinden, anasından, babasından ve vefatından asla bahis yoktur ve olamaz. Peygamberimizin hayatı, efali ve evsafi hadislerden ve peygamberimiz zamanında yaşayan muteber ashab-ı kiramın menkulatından istihraç olunur. Bu itibar ile hadis, peygamberimizin hayatını bildirmek itibariyle en salâhiyettar bir membadır.”¹¹⁹ Kitapta, Kuran-ı Kerim’in tahrifata uğramadığından, hiç değişmeden günümüze kadar geldiğinden bahsedilmektedir: “Kuran-ı Kerim daha Peygamberimiz zamanında nazil olduğu anda vahiy kâtipleri tarafından yazılmış ve hafızlar tarafından tevatüren nakledilmiş olduğu cihetle, onda bir noksan ve bir ilave bulunması ihtimali yoktur. Binaen aleyh her kelimesi bir hakikattir ve doğrudur.”¹²⁰

“Bi’setten evvel” konusunda Hz. Peygamber’in peygamberliğinden önce Arabistan ve tüm dünyanın bulunduğu durum anlatılmış, burada Hristiyan devleti olan Roma’nın barbarlığından söz edilmiştir: “Avrupa’nın cenubu şarkiyesinde muazzam bir Hristiyan devleti, Roma’nın... olmasına rağmen bu devlet, kelimenin tam manasıyla barbarlığın en feci şekline düşmüş idi.”¹²¹

Peygamberimizin doğumu konusunda ise, “esasen Tevrat ve İncil’de mevcut ayetlerin... o zaman bir çok alimleri tecessüse sevk etmişti” şeklinde yine Tevrat ve İncil’in adı zikredilmiştir.

Kitabın “Bi’set: Risalet ve Nübüvvet peygamberi” konusunda Hz. İsa ve Musa peygamberin ve semavi kitapların adı geçmektedir. Varaka ile Hz. Hatice arasında geçen konuşmanın anlatıldığı bu bölümde şu ifadeler yer almaktadır: “Putperestlikten nefret eden bu zat (Varaka), Musa’ya ve İsa’ya gönderilen kitabı semaviyeyi tetkik etmiş Hristiyanlığı kabul etmişti. Vakıyı dinler dinlemez Musa’nın tebşiratına işaret ederek derhal ‘Muhakkak bu Musa ve İsa’ya gönderilen namusu ekberdir. O, bu milletin peygamberi olacak. Kendisine tebşir et ve cesur

¹¹⁹ a.g.e., s. 13.

¹²⁰ a.g.e., s. 14.

¹²¹ a.g.e., s. 23.

olmasını tavsiye et, dedi.”¹²² Kitapta Varaka bin Nevfel’in, Hz. Peygambere nübüvvetin geldiğini anlaması olayı şu şekilde anlatılmıştır: “Risalet-i İlahiyenin yakın olduğunu ifade eden şu söz ‘Yolundan sapan Suriye’ye doğru yola çıkaracak olan çoban, gönderilmek üzeredir’ Varakanın kalbine hakikati ilham etmişti.”¹²³

Kitapta “Vahyin dehşet ve tesiri” konusu anlatılırken Hz. Musa ile ilgili şu ifadeye rastlanmaktadır: “Hazreti Musa’ya yalnız bir kavmin irad ve salahı emrolunduğu halde bunu tek başına yapamayacağını söylemiş ve ‘Yarabbi bana bir yardımcı ihsan et’ diye Allah’ın yardımını niyaz etmişti. Hazreti Muhammed ise en düşkün bir sefalet binen bütün beşeriyetin ıslah ve irşadı ile mükellef oldu. Bununla beraber ağır mesuliyetin sıkleti onun metin kalbini sarsamadı. Allah’ın nusretine itimat ederek bütün mesuliyeti deruhte etti ve yardımcı istemedi.”¹²⁴ Ayrıca burada Hz. Peygamberin nübüvvetinin bütün insanlığı kapsadığı, onun getirdiği dinle diğer bütün dinlerin mensuh olduğu belirtilmiş ve şu ifadelerle yer verilmiştir: “Hulasa fahri âlem efendimiz bir yeni din ile kâffe-i inse ve cine mebus oldu. Onun dini ile sair dinler mensuh oldu. Ve hatemünnebiyyin olup ondan sonra peygamber gelmek ihtimali kalmadı.”¹²⁵ Kitapta Hz. Peygamberin nübüvvetini ilan ettiği sıralarda kendisine ilk iman edenlerin çok büyük destek olduklarından, buna karşılık Hz. İsa’nın yanındaki ilk inananların kendilerini gizlediklerinden bahsedilmiştir: “Hâlbuki mesela İsa’nın kardeşleri kendisine hiç inanmamışlardı. (Yuhanna incili, yedinci bab, 5. ayet) Hatta bir defa aklını oynattığına zahib olarak vesayetleri altına almak istemişlerdi. (Markos incili 3. bab, 21. ayet.) Havariyyun bile tehlikeyi görür görmez kaçmışlar ve İsa’nın dediği, ‘horoz ötünce bana haber vereceksiniz’ (Dört İncilin son fıkraları mesela Luka İncili 22. bab, 24. ve 62. ayetler.) sözü doğru çıkmıştı.”¹²⁶ Bu küçük mukayese İslamiyet’in ne kadar asil ve samimi olduğunu vazıh bir surette gösterir.”¹²⁷ Görüldüğü gibi buradaki ifadelerde konu anlatılırken sık sık diğer kutsal kitaplardan alıntılar yapılmıştır. Konunun devamında: “İslamiyet’i kabul edenler İsa’nın Havariyyunu gibi gizlenmediler. Her biri başkalarına da hakikati telkine başladılar. Bunlar Muhammed’in sıdk-ı nübüvvetine o derece sağlam ve

¹²² a.g.e., s. 47.

¹²³ a.g.e., s. 47.

¹²⁴ a.g.e., s. 48.

¹²⁵ a.g.e., s. 50.

¹²⁶ Parantez içerisinde verilen ifadeler, kitapta dipnotta belirtilen ifadelerdir.

¹²⁷ Yusuf Ziya, a.g.e., s. 53.

şuurlu bir surette inanmışlardı ki derhal tanıdıklarını İslam’a davet etmeye başladılar.”¹²⁸, “...İsa’nın dinini kabul edenler zaten adedi onu geçmeyen ve İsa ile beraber seyahat halinde geçinen kimsesizlerdi. İslamiyet’te ilk müminler, kavmin kibarı ve eşrafi idi”¹²⁹ şeklinde karşılaştırmacı ifadeler yer almaktadır.

Kitapta ilk hicret konusunda Habeşistan kralı Necaşi’den bahsedilmiş, Habeşlilerin Hristiyan oldukları, Hristiyan hükümdarın dürüstlüğü ve müsamahakârlığının meşhur olduğu; Peygamberimizin, ashabının orada hüsnü kabul göreceğinden emin olduğu ifade edilmiştir. Habeşistan kralı ile Müslümanların karşılaşmasından bahsedilirken şu ifadelere yer verilmiştir: “Mekkeliler Necaşi tarafından kabul olundular, yeni bir din ihdasıyla aba ve ecdadının mezhebine ve Hristiyanlığa muhalefetle müttehim olan Muhammed taraftarlarının kendilerine teslimini rica ettiler. Bunun üzerine Necaşi muhacirleri davet etti ve düşmanları tarafından dermeyan olunan sözlerin doğru olup olmadığını sordu: eski dininizi feda etmenize saik olan ve benim dinim ile sair milletlerin edyanından bambaşka olan yeni din nedir?”¹³⁰

“Medinelilerle temas” konusunda, Evs ve Hazrec kabilelerinin Müslüman oluşları anlatılırken Yahudilerden bahsedilmesi konumuz açısından önemlidir. Konuyla ilgili olarak kitapta, Evs ve Hazrec kabilelerinin önceden Yahudilerin kutsal kitabında yeni bir peygamberin geleceğinin haber verildiğini duydukları için İslamiyet’i kabulde zorlanmadıklarından söz edilmiştir. Kitaptaki ifade şu şekildedir: “Evs ve hazrec mensubu olan bu adamlar, ahalisinin mühim bir kısmı Musevilerden müteşekkil olan Medine’de ikamet etmekte olduklarından Yahudilerin kitab-ı mukaddesinde kudümü tebşir olunan “nebi-i mevud” un gönderilmek üzere olduğunu Yahudilerden duymuşlardı. Hazreti Muhammed bunlara nübüvvetini tebliğ ettiği zaman onun bu hareketi mucib-i hayret görülmemişt”¹³¹ “Birinci Akabe Biati” konusunda Yahudiler ve Hz. Musa’nın adı geçmektedir. Burada Hz. Musa ile Hz. Muhammed’in tebliğleri karşılaştırılmaktadır: “O zamanlar kız çocuklarını diri diri mezara gömerlerdi. Sirkat (hırsızlık) Yahudilerde olduğu gibi maharet telakki olunurdu. Fuhuş bazı kimselerce vesile-i ticaret addedilirdi. Kısa bir zamanda bu

¹²⁸ a.g.e., s. 53- 54.

¹²⁹ a.g.e., s. 54.

¹³⁰ a.g.e., s. 65.

¹³¹ a.g.e., s. 111.

adetleri ortadan kaldırmak çok şayanı dikkat bir hadisedir: Âlem insaniyete karşı Musa'nın evamir-i aşeresi ne derece haizi ehemmiyet ise Medinelilerle akd edilen bu altı madde daha büyük bir ehemmiyeti haiz olmuştur. Dikkat edilecek nokta şudur ki Hazreti Musa on emri yalnız tebliğ etmiş, Hazreti Muhammed ise onları filen mevki-i icraya koymuş ve cahil Arapları medeniyete sokmuştur.”¹³²

Kitaptaki “Medine'nin ilk günleri” konusunda, Hicretten sonra Medine'ye peygamberimizin gelişinin anlatıldığı bir bölümde, kendisini ilk gören adamın, bir kaleden etrafı tarassut eden bir Musevi olduğu, bu suretle Kuran-ı Kerim'in bir ayetinin indirildiği (“ehli kitap olanlar onu, evlatlarını tanıdıkları gibi tanırırlar”) belirtilmiştir. Ayrıca Medine'deki Yahudi kabilelerinin buraya ilk olarak nasıl yerleştiklerinden, Medine ve civarında Hayber'de beni nadir, Fedek'te beni Kurayza, Medine civarında beni Kaynuka Yahudilerinin yer aldığından bahsedilmiştir.¹³³ Medine'deki bazı fırkalardan söz edilirken üçüncü fırka olarak, en vahim unsuru teşkil eden grubun Yahudiler olduğu, bunların Kureyş ile sıkı münasebat-ı ticariyede bulundukları, ancak çok geçmeden hilekârlığa ve fesada başladıkları, bunun üzerine Peygamberimizin onlarla bir ahitname imzaladığı, fakat bir süre sonra Yahudilerin, buna da riayet etmemeye başladıkları ve başlarına felaketi celp ettikleri anlatılmaktadır.¹³⁴ Kısacası kitapta özellikle Medine devri anlatılırken Yahudilerden sık sık bahsedilmiştir. Yahudilerin, Peygamberimizin muvaffakiyetlerini görünce hayrete düştükleri ve muhasedeye başladıkları, Evs ile Hazrecin kardeş geçinmelerini bir türlü hazmedemedikleri, Yahudilerin bunları tahrik ve aralarındaki eski kan kavgalarını uyandırmak için her türlü yollara başvurdıkları, sonunda bu durumun bu iki kabilenin eski kavgalarını tekrar ortaya çıkardığı anlatılmaktadır. Peygamberimizin bunları yatıştırdığı ve o zaman şu ayetin nazil olduğu belirtilmiştir: “Ey Müslümanlar, eğer siz ehli kitaptan bir fırka olan Yahudilere uyarsanız onlar sizi eski küfür ve dalaletten ibaret halinize irca ettirirler. Allah'ın peygamberi içinizde olduğu ve meclisinizde Kuran okunduğu halde nasıl küfre rücu edersiniz? Allah'a sarılanlar doğru yola hidayet edilenlerdir...”¹³⁵

¹³² a.g.e., s. 112- 113.

¹³³ a.g.e., s. 126.

¹³⁴ a.g.e., s. 138.

¹³⁵ a.g.e., s. 143.

Kitapta ilk Müslümanların müşriklerle savaşlarına “Müslümanlar düşman karşısında” başlıklı konuda ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Burada Bedir savaşı anlatılırken: “Müslümanlar için Bedir zaferi çok muazzam bir zaferdi. Onların eski beni İsrail yahut Hristiyanlar gibi bu zaferde yedullahı görmeleri şayanı hayret değildir¹³⁶ denilerek Yahudi ve Hristiyanlara atıf yapılmıştır. Beni Kaynuka hadisesinden bahsedilirken de, bir Yahudi kabilesi olan beni Kaynuka’nın Bedir savaşında nahoş hareketlerinin olduğu, Bedir’den sonra da oraya süt satmak için giden bir kızın iffetiyle alay etmelerine müdahale eden bir Müslüman’ı şehit ettikleri, bu olay üzerine savaş çıktığı anlatılmaktadır. Konunun devamında, bu milletin peygamberimize ve Müslümanlara söylemediklerini ve yapmadıklarını bırakmadıkları, bu hadisenin civardaki Yahudi kabilelerini intibaha getirmesi gerekirken tam tersine Yahudilerin el altından fesada devam ettikleri belirtilmektedir.¹³⁷ Kitapta, münafıklar ve Yahudiler, İslamiyet’in harici ve dâhili düşmanları olarak tanımlanmış, Müslümanlığa karşı müttahiden ve münferiden hareket ettikleri ve muvaffak olamadıkları belirtilmiştir. “Hudeybiye’nin semereleri” başlığı altında ise Yahudilerin Peygamberimizi zehirlemeye kalkıştıkları olaydan bahsedilmiştir.

1924 yılına ait bu kitapta diğer dinler, kutsal kitaplar ve peygamberler hakkında birçok ifadeye yer verilmiş, konular içerisinde sık sık Yahudi ve Hristiyanların adı zikredilmiş ve yeri geldikçe kutsal kitaplarından alıntı yapılmıştır.

b) 1924 Ortaokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

1924 yılına ait incelemiş olduğumuz iki kitap arasında diğer dinlerle ilgili içerik açısından bariz bir farklılık görülmektedir. Bundan dolayı bu dönem hakkında genel bir değerlendirme yapmak yerine söz konusu ders kitaplarının ayrı ayrı değerlendirilmesi yerinde olacaktır. İncelemiş olduğumuz her iki kitapta da diğer dinlerle ilgili ayrı bir konuya yer verilmemiştir. Zaten bu dönemin müfredat konuları da yalnızca efal-i mükelefin, İslam’ın şartları gibi iman ve ibadet konuları ile

¹³⁶ a.g.e., s. 153.

¹³⁷ a.g.e., s. 153- 154.

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in hayatı ve peygamberliği ile ilgili konulardan oluşmaktadır. Ancak, ilk kitapta konular içerisinde geçen anlatımlarda diğer dinler ve peygamberler hakkında hiçbir ifadeye rastlanmazken, ikinci kitapta Hz. Peygamberin hayatı anlatılırken sık sık diğer dinler, onların kutsal kitapları ve peygamberlerinin adları geçmektedir. Yusuf Ziya Yörükân'a ait kitapta diğer dinlerin kutsal kitaplarından alıntılar yapılarak dipnotlarda ayet numaralarının da verilmiş olması dikkat çekicidir. Kitap içerik açısından diğer dinlerle ilgili birçok ifadeyi barındırsa da bu ifadeler yaklaşım açısından değerlendirildiğinde daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Çünkü kitapta diğer dinlerin peygamberleri ve kutsal kitaplarından bahsedilirken İslam peygamberi ve kutsal kitabıyla karşılaştırma amaçlı olarak söz edilmiştir. Diğer dinlerin kutsal kitaplarından yapılan alıntılar da, yeni bir peygamberin gelişini müjdeleyen ayetlerin var olduğunu veya Hz. Peygamberin nübüvvetinin evrenselliğini vurgulamak içindir.

Her iki kitap diğer dinlere yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, İsmail Hakkı'ya ait kitapta diğer dinlerle ilgi hiçbir ifadeye rastlanmadığı için kitabın yaklaşımı konusunda bir şey söylemek zordur. Sadece bir yerde, kurban konusunda Yahudi ve Hristiyanlara da kurban kestirilebileceği, ancak onlara kurban kestirmenin mekruh olduğu belirtilmiştir. Kitapta yer alan bazı ifadelere baktığımızda, günümüzde mezhepler arası yaklaşım olarak sözü edilen din içi çoğulculuktan bahsetmek mümkündür. Çünkü kitapta her hangi bir konuda bilgi verilirken onun diğer mezheplerdeki hükmüne de yer verilmiştir. Yusuf Ziya'ya ait kitapta kullanılan ifadeler baktığımızda ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Kitabın diğer dinlere yaklaşımı konusunda tam bir niteleme yapmak zordur. Zira kitapta çoğulcu bir yaklaşıma rastlanmamakta, dışlayıcılık ifadeleri daha çok hissedilmekte, buna rağmen kapsayıcı boyutun da ifade edildiği görülmektedir. Kitapta özellikle diğer dinler ve İslam dini ile ilgili mukayese yapıldığı zaman dışlayıcılık yaklaşımının yoğunlukta olduğu, buna karşılık örneğin, Kuran ve Hz. Peygamber ile ilgili konular anlatılırken kapsayıcı ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Diğer dinler, dinlerin peygamberleri, kutsal kitapları ve inanları hakkında İslam dini ile mukayese yapıldığı zaman dışlayıcı ifadelerin daha çok yer aldığını görüyoruz. Örneğin, Hz. Muhammed'in peygamberliği anlatılırken Hz. Musa ve İsa peygamberden de bahsedilmiş, onların asırlar zarfında yapamadıklarını

Hız. Peygamberin kısa bir zamanda yaptığı belirtilmiştir. Ayrıca peygamberlerin yalnızca kendi kavimlerine, Hız. Muhammed'in ise bütün insanlığa gönderildiği belirtilmiştir. Bütün peygamberler içinde Hız. Muhammed'in bir tane olduğu, en büyük müceddidin o olduğu gibi ifadelere de kitapta yer verilmiştir. Aynı şekilde kutsal kitaplar arasında mukayese yapıldığı zaman da bu durum dikkat çekmektedir. Örneğin, Kuran Allah kelamı olduğu için onda Hız. Peygamberin terceme-i halinden bahsedilmediği, diğer kutsal kitaplarda ise peygamberler ile ilgili her türlü olayın ayrıntılı olarak verildiği ifade edilmektedir. Kitapta ilk Müslümanlar ile Hız. İsa'nın havarileri arasında da mukayese yapılmıştır. Burada dışlayıcı bir üslup hissedilmektedir. Bununla beraber kitapta kapsayıcı ifadeler de vardır. Hız. Peygamberin peygamberliği anlatılırken, diğer kutsal kitapların ayetlerinden alıntılar yapılmış, bu ayetlerde Hız. Musa, Hız. İsa ve Hız. Muhammed'in peygamberliklerine işaret edildiği belirtilmiştir. Özellikle de Hız. peygamberin doğumu ve peygamberliğinin önceden müjdelenmesi gibi konularda kutsal kitaplardan alıntılar yapılmıştır. Örneğin, Medine'deki bazı kabilelerin, Yahudiliğin kutsal kitabında yeni bir peygamberin geleceğinin müjdelendiğini önceden duydukları için İslam'a girmede sıkıntı çekmedikleri belirtilmiştir. İlk vahiy olayında Varaka'nın sözlerine yer verilirken, Musa peygamberin Hız. Peygamberi tebşiratından söz edilmiştir. Burada da yine kutsal kitaptan alıntılara yer verilmiştir. Kitapta Hız. Muhammed'in, bütün peygamberlere imanı tavsiye ederek çeşitli kavimler arasında barış ve kardeşliği getirdiğinden bahsedilerek çoğulcu bir yaklaşım sergilenmiştir. Ancak bunun dışında kitapta çoğulculukla ilgili örneklere rastlanmamaktadır.

Kitaplarda kullanılan kaynaklar açısından değerlendirme yaptığımızda, iki yazara ait kitapta yine farklılıklar olduğu görülecektir. İzmirli İsmail Hakkı'ya ait kitapta, kaynakça belirtilmemiştir. Konu içerisinde dipnotlara yer verilmiş ancak dipnotlara, metin içerisinde bahsedilen konu ile ilgili ayrıntılı bilgi vermek için başvurulmuştur. Dipnot kısmında, herhangi bir kaynak ismi yer almamaktadır. Örneğin, ibadetlerle ilgili herhangi bir husus zikredildikten sonra, söz konusu hükmün diğer mezheplerdeki görüşüne yer verilmiş, bunun açıklaması dipnotta yapılmıştır. Bu kitapta kaynaklarla ilgili bir açıklama yer almamasına rağmen, kaynak olarak Kuran-ı Kerim ve hadislerin kullanıldığı açıktır. Yusuf Ziya Yörökan tarafından yazılan Peygamberimiz adlı kitapta da aynı şekilde kaynakça

belirtilmemiştir. Ancak bu kitapta hem dipnotlarda, kullanılan kaynaklar belirtilmiş hem de İslam kaynakları dışında kaynaklara da başvurulmuştur. Kitapta, Yahudi ve Hristiyanlığın kutsal kitapları olan İncil ve Tevrat'tan yeri geldikçe alıntılar yapılmış ve dipnotta da bunlar belirtilmiştir. Dipnotlardan birisinde, “Cevdet paşa, kısası enbiya” şeklinde kaynak ismi verilmiştir.

İzmirli İsmail Hakkı'ya ait kitapta hiçbir görsel materyale yer verilmezken, Yusuf Ziya Yörükân tarafından hazırlanan kitapta konuyla ilgili harita ve resimlere yer verilmiştir. Ancak diğer dinlerle ilgili ayrı bir konu başlığı yer almadığı için bunlar arasında diğer dinlerle ilgili görsel materyaller yoktur.

Programa uyum açısından değerlendirme yaptığımızda, İzmirli İsmail Hakkı'ya ait kitapta ele alınan konuların müfredat programıyla uyumluluk arz ettiğini söyleyebiliriz. 1924 yılı lise birinci devre birinci sınıf müfredat konuları İman ve İbadet konularından oluşmaktadır. Bunlar içerisinde Taharet, Namaz, Oruç, Hac, Zekât gibi ibadetlerle ilgili konular ile Mebani-i İslam ve Efal-i Mükellefin konuları yer almaktadır. İsmail Hakkı'ya ait kitapta da İslam'ın Şartları, Temizlik, Abdest, Namaz, Oruç, Hac, Kurban, Zekât, konuları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ancak bu dönemde programın ilkeleri ve amaçları yer almadığı için, kitapların programın hedeflerine ne kadar uyduğu konusunda herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. Yusuf Ziya Yörükân'a ait kitap da konu başlıkları olarak müfredat programına uymaktadır. 1924 lise birinci devre 2. sınıf Din dersleri müfredat programında Peygamberimiz, Risalet ve Nübüvvet Peygamberi Mekke Devri, Medine Devri olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Bu kitaptaki konu başlıkları ise peygamberimiz, bi'setten evvel peygamberimiz, peygamberimizin veladeti ve bi'set şeklindedir. Ancak her iki programın da ilke ve amaç kısımları olmadığı için bu konuda bir şey söylemek mümkün değildir.

2. 1926 İlk Mektep Din Dersi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler

1926 İlk mektep Din dersi müfredat programı kitaplarından 4 kitap incelenmiştir. Bunlar, İbrahim Hilmi'ye ait “Türk Çocuğunun Din Kitabı” adlı ilk

mektep 3. sınıf kitabı, Muallim Abdalbaki'ye ait “Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri” adlı 3, 4 ve 5. sınıf kitabıdır.

a) 1926 İlk Mektep Din Dersi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler

aa) 3. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

1926 İlk mektep Din dersi müfredat programına göre yazılmış kitaplardan üçüncü sınıflara ait iki kitap incelenmiştir. Bunlar İbrahim Hilmi'ye ait “Türk Çocuğunun Din Kitabı” adlı ilk mektep 3. sınıf kitabı ve Muallim Abdalbaki'ye ait “Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri” adlı 3. sınıf kitabıdır.

1926 ilkokul programının içeriğinde diğer dinler konusuyla ilgili belli bir ünite yoktur. Zaten programın amacı da “Çocuklarda cenabı hakka karşı şükran ve muhabbet hisleri uyandırmak, onlara İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faydasını bildirmek” şeklinde belirlenmiştir.

1926 yılı müfredat programının gerek hedeflerine gerekse içeriğinde yer alan konulara baktığımızda önceki programlarda olduğu gibi İslam dışındaki dinlere yer verilmediğini görüyoruz. Bu yıla ait ders kitaplarından biri olan ilk mektep 3. sınıf için hazırlanmış “Türk Çocuğunun Din Kitabı” adlı kitabın içeriğinde de diğer dinler ile ilgili ünite veya konu başlığı yoktur. Ancak Müslümanlık, Kuran-ı Kerim ve Dinimizin Büyüklüğü konularında kitabın diğer dinlere yaklaşımı konusunda fikir verecek ifadelere rastlanmaktadır. Kitabın içeriğine ve diğer dinlere atıfta bulunulan konulara bakıldığında şu sonuca ulaşabiliriz: Kitabın kapak sayfasında yer alan “Sade bir tarzda İslam dinini öğretir” ifadesi kitabın içeriği hakkında fikir vermektedir. Kitaptaki “Müslüman Çocuğu” ve “Müslümanlık” başlıklı konularda Müslümanlık dininin dinlerin en doğrusu olduğu ve Müslüman olmanın, Müslüman bir anne babadan doğmanın bir ayrıcalık olduğu vurgulanmıştır. “Müslüman Çocuğu” başlıklı konuda bu durum şöyle ifade edilmiştir: “Bütün küçük çocuklar masumdur, saftır, temiz yüreklidir. Eğer bu çocukların ana babası Müslüman ise pek bahtlıdırlar; çünkü ana ve babası da Müslüman olunca çocuğun ruhu temiz, kalbi saf olur. Eğer bu çocuk Türk ise bahtiyarların bahtiyarıdır; çünkü Türklük ululuktur.

Hem Türk hem Müslüman olunca artık o çocuk dünyada en sağlam, en temiz ve en doğru bir insan olur.”¹³⁸ “Müslümanlık” başlıklı konuda ise “Sen küçük bir Türk çocuğusun fakat Müslümansın! Ananı, babanı nasıl seversen dinini de öyle seversin değil mi? Elbet! Çünkü İslam Dini dinlerin hak ve doğru olanıdır. Bizim dinimiz Müslüman dinidir” şeklinde İslam dininin ön planda tutulduğu görülmektedir. Kitapta “bizim dinimiz Müslüman dinidir”¹³⁹ “bize Müslüman derler”¹⁴⁰ gibi ifadeler rastlanmaktadır.

14. ders olan “Kuran-ı Kerim” konusunda ise Kuran’ın bütün din kitaplarının en değerlisi olduğu belirtilmiştir.¹⁴¹ Kitapta “Dinimizin Büyüklüğü” başlıklı bir konuya da yer verilmiş,¹⁴² burada İslam dininin genel özellikleri anlatılmış ve dinimizin sade olduğu kadar yüksek olduğu, dinimizin büyük olduğu, dinimizi sevmemiz ve Müslüman olduğumuz için şükretmemiz gerektiği belirtilmiştir.¹⁴³

Bu döneme ait kitaplardan bir diğeri de, 3. sınıfa ait “Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri” adlı kitaptır. Bu kitapta da diğer dinlerle ilgili bir ünite yoktur, ancak “Müezzin”, “İmam” ve “Cemaat” konularında diğer dinlere atıflar vardır. Bu konu başlıkları altında Hristiyanlıktaki din adamlarının konumu ile İslam’daki din adamlarının konumu karşılaştırılmıştır. Konuyla ilgili ifade kitapta şu şekildedir: “Müslümanlıkta Hristiyanların din adamları gibi ayrıca din büyükleri yoktur. Herkes birdir. Namaz kılmasını bilen her Müslüman, imamlık ve müezzinlik yapabilir, ezan okuyabilir; hâlbuki Hristiyanlar böyle değildir. Papazları olmazsa ibadet edemezler.”¹⁴⁴ Bunun dışında kitapta diğer dinlerle ilgili açık ifadeler yoktur. Ancak bazı ifadelerde Müslümanlığın en kolay, en doğru din olarak tarif edildiği, “Biz Müslüman’ız, Bugünkü Türklerin dini İslam dinidir. Ben Türküm ve Müslüman’ım; akla, medeniyete en uygun bir din olan Müslümanlığı bize öğreten peygamberimizdir” şeklinde ifadelerin yer aldığı görülmektedir.¹⁴⁵ Kitapta “İman

¹³⁸ İbrahim Hilmi, **Türk Çocuğunun Din Kitabı**, İlk mektep 3. sınıf, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1930, s. 20- 21.

¹³⁹ a.g.e., s. 20- 21.

¹⁴⁰ a.g.e., s. 25.

¹⁴¹ a.g.e., s. 27.

¹⁴² a.g.e., s. 58.

¹⁴³ a.g.e., s. 159.

¹⁴⁴ Muallim Abdülbaki, **Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri** (İlk mekteplerle Köy mekteplerinin 3. sınıflarına mahsus) Tefeyyüz Kitaphanesi, 1930–31 İstanbul, s. 10.

¹⁴⁵ a.g.e., s. 20- 21.

konusunda iman kavramı, “Allah’a ve peygambere inanmak” olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁶ Bu gibi ifadelerin yanında, Müslümanların bütün peygamberlere inandığı ve bu peygamberlerin dininden olanların imanına, itikadına hürmet ettikleri belirtilmiştir. Kitapta Türklük ve Müslümanlık genellikle bir arada zikredilmiş, “dini iman” yanında “milli iman” kavramı vurgulanmıştır.¹⁴⁷

ab) 4. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Muallim Abdalbaki’ye ait “Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri” adlı 4. sınıf kitabında da diğer dinlerle ilgili ayrı bir ünite yoktur. Zaten müfredatta da diğer dinlerle ilgili herhangi bir konuya yer verilmemiştir. Konular içerisinde diğer dinler, peygamberler ve kutsal kitaplarla ilgili ifadelere rastlanmamıştır. Fakat kitabın genel üslubuna bakıldığında, İslam dinini tanıtmaya yönelik ifadelerin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bütün başlıklar İslam’ın nasıl bir din, Müslüman’ın nasıl bir kişi olduğu ile ilgilidir. Örneğin, “Müslümanlar yalnız birbirleriyle değil, bütün insanlarla hoş geçinirler, Müslümanlar hiç kimsenin hür fikirlerine, akidelerine karışmazlar. Böyle olunca da herkesle iyi geçinirler. Nazik olurlar” şeklinde Müslümanların genel özellikleri anlatılmıştır. Ayrıca, “İslamlık, insanlarla iyi geçinmek, hayırlı olmaktır, İslamlık taassubu men eder, Hayırlı İnsan Olmak” gibi, İslam dinini tanıtıcı konu başlıkları da mevcuttur. Kitapta, “Kimsenin itikadına karışmamak” başlığında inanç ve vicdan özgürlüğü vurgulanmıştır. Burada, hiç kimsenin itikadına karışma hakkımızın olmadığı, Peygamberimizin ve Hz. Ömer’in İslam dinine inanmayanlara dokunmadıkları, onların itikatlarına hürmet ettiklerinden bahsedilmiştir.¹⁴⁸ Kitapta, herkesin imanının kendine ait olduğu, herkesin düşüncesinde hür olduğu fikri vurgulanmıştır. Dikkat edilirse dönemin kitabında din ve inanç özgürlüğünden bahsedilmiştir.

¹⁴⁶ a.g.e., s. 17.

¹⁴⁷ a.g.e., s. 18.

¹⁴⁸ Muallim Abdalbaki, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri* (İlk mekteplerin 4. sınıflarına mahsus), Tefeyyüz Kitaphanesi, 1929- İstanbul, s. 8.

ac) 5. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Aynı yazara ait 5. sınıf kitabında da diğer dinlerle ilgili ayrı bir ünite yoktur. Ancak, “İslam Dininde akıl her şeyden üstündür”, “Müslümanlıkta Allah ile kul arasına kimse giremez” ve “Dünyadaki Müslümanlar” konularında diğer dinlere atıf yapılmıştır. Bu kitapta diğer dinlerin isimleri, 3. ve 4. sınıf kitaplarına göre daha sık kullanılmıştır. Kitapta “İslam Dininde akıl her şeyden üstündür” konusunda, İslamlıkta akla uygun olmayan bir şeyin olmadığı, “Hristiyanlıktaki gibi Allah mıdır, insan mıdır belli olmayan bir peygamberin”, “akla sığmayan tuhaf hikâyelerin”, “altın kanatlı, bin bir dilli meleklerin” Müslümanlıkta yeri olmadığından bahsedilmektedir.¹⁴⁹ “Müslümanlıkta Allah ile kul arasına kimse giremez” konusunda ise “Bilirsiniz ki çocuklar Hristiyanların papazları vardır ve papaz bulunmazsa ibadet edemezler. Hâlbuki Müslümanlar isterse evinde, isterse camide istediği gibi kılabilir... Müslümanlıkta papazlar gibi din adamları adını alan din işlerini ayrı yapan bir sınıf yoktur. Müslümanların hepsi birbirine müsavidir”¹⁵⁰ şeklinde İslam dini ile ilgili konular verilirken sık sık İslam ile Hristiyanlık karşılaştırılmıştır. Kitapta “Dünyadaki Müslümanlar” başlıklı konuda bir dünya haritası verilmiş ve haritada dünya üzerinde Müslümanların yeri gösterilmiştir. Metin içerisinde de dünyadaki bütün Müslümanların bizden ibaret olmadığı, bütün kıtalarda Müslüman olan birçok memleket olduğu ifade edilmiştir. Suriye’de pek az bulunan Hristiyan Araplardan başka bütün Arabistan kıtasının Müslüman olduğu vurgulanmıştır. Kitapta Müslümanlıktaki fikir hürriyetinin başka dinlerde olmadığı, bunun için bu kadar geniş ülkeyi kapladığı belirtilmiştir. Bunun dışında kitapta diğer dinlerle ilgili yaklaşım konusunda fikir verecek ifadeler yoktur.

b) 1926 İlk Mektep Din Dersi Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

1926 ilk mektep Din dersleri müfredat programında ve dönemin ders kitaplarında diğer dinler konusuna açık bir şekilde yer verilmemiştir. Kitaplar daha

¹⁴⁹Muallim Abdalbaki, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri* (İlk mektep 5. sınıf), Tefeyyüz Kitaphanesi, 1929- 1930 İstanbul, s. 5.

¹⁵⁰a.g.e., s. 22.

çok öğrenciye İslam dinini tanıtmaya ve İslam sevgisini benimsetmeye yönelik ifadeler içermektedir. Kitabın genel bakış açısına ve kullanılan ifadelere bakıldığında, kitapta kapsayıcı ifadelerin çok fazla yer almadığı, ancak çoğulcu ifadelerin bulunduğu görülmektedir. Mukayeseli ifadelerde ise yine dışlayıcı olarak nitelendirilebilecek yerler vardır. Kitaplarda yer alan başka din mensuplarına karşı saygılı olmak, kimsenin inancına karışmamak gibi konular çoğulcu ifadelere örnek olarak gösterilebilir. Örneğin, 3. sınıf kitabında Müslümanların bütün peygamberlere inandığı ve bu peygamberlerin dininden olanlara saygı gösterdiklerinden bahsedilmiştir. Muallim Abdülbaki'ye ait 4. sınıf kitabında ise Müslümanların yalnız birbirleriyle değil, bütün insanlarla hoş geçindikleri, Müslümanların hiç kimsenin hür fikirlerine, inançlarına karışmadıkları belirtilmiştir. Aynı kitapta hiç kimsenin itikadına karışma hakkımızın olmadığı, herkesin imanının kendine ait olduğu ve herkesin düşüncesinde hür olduğu fikri vurgulanarak din ve inanç özgürlüğü dile getirilmiştir. Bu dönem kitaplarında da yine İslam ile diğer dinlerin mukayesesinin yapıldığı konularda dışlayıcı ifadelere rastlamak mümkündür. Bu konularda İslam dışındaki dinlerin adı geçmektedir. Örneğin, “Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri” adlı kitapta, İslam'da akla uygun olmayan bir şeyin olmadığı, Hristiyanlıktaki gibi “Allah mıdır, insan mıdır belli olmayan bir peygamberin, akla sığmayan tuhaf hikâyelerin, altın kanatlı, bin bir dilli meleklerin” Müslümanlıkta yeri olmadığı belirtilmektedir. Kitaplarda Hristiyanlıktaki din adamlarının konumu ile İslam'daki din adamlarının konumu ile ilgili olarak da mukayese yapılmış; Hristiyanların, papazları olmadan ibadet etmedikleri, Müslümanların istedikleri her yerde ibadet ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca Müslümanlıkta din adamları adını alan ve din işlerini yapan ayrı bir sınıf olmadığı da ifade edilmiştir. Kitaplarda, Müslümanlık dininin, dinlerin en doğrusu ve en kolayı olduğu, Kuran'ın bütün din kitaplarının en değerlisi olduğu gibi ifadelere de rastlanmaktadır. Dönemin kitaplarında daha çok Türklük ve Müslümanlık bir arada zikredilmiş, Türk ve Müslüman olmanın bir ayrıcalık olduğu sık sık vurgulanmış, dini ve milli iman kavramları açıklanmıştır.

1926 ilk mektep ders programına göre hazırlanan kitaplar kaynak açısından değerlendirildiğinde, kitapların hiçbirinde kullanılan kaynakların belirtilmediği görülmektedir.

Dönemin kitaplarında resimlere yer verilmiş, ancak konular içerisinde doğrudan diğer dinlerle ilgili konular yer almadığı için, İslam dışındaki dinlerle ilgili görsel materyale yer verilmemiştir. Örneğin, ilk mektep 3. sınıfa ait “Türk Çocuğunun Din Kitabı” adlı kitapta, diğer dinlerin anlatıldığı bir ünite yoktur, bu nedenle diğer dinlerle ilgili resimlere de yer verilmemiştir.

Dönemin kitaplarında yer alan konular, 1926 ilk mektep müfredat programının konuları ile tam olarak paralellik göstermemektedir. Kitaplarda müfredat içerisinde yer alan konular yanında, müfredatta belirtilmeyen konulara da yer verilmiştir. 1926 3. sınıf müfredat programında “Cami, Bugünkü Türklerin Dini, İslam Dinini İnsanlara Öğreten Zat ve Allah’a İman” konuları yer almaktadır. Ancak 3. sınıf kitaplarından “Türk Çocuğunun Din Kitabı” adlı kitapta müfredattaki konulara ilave olarak farklı başlıklara da yer verilmiştir. Bu başlıklardan Müslümanlık, Kuran-ı Kerim, Dinimizin Büyüklüğü ve Müslüman Çocuğu konularında diğer dinlerle ilgili ifadeler rastlanmaktadır. “Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri” adlı kitapta ise programda yer almadığı halde programa sonradan eklenen konular içerisinde diğer dinlerle ilgili ifadeler bulunmaktadır. Örneğin, “Müezzin”, “İmam” ve “Cemaat” konularında diğer dinlere atıflar yapılmıştır. Dolayısıyla 3. sınıf kitaplarının müfredat programına tam olarak uymadığını, özellikle de müfredat dışındaki konularda diğer dinlerle ilgili ifadelerin yer aldığını söyleyebiliriz. Aynı yıla ait 4. sınıf müfredat konuları ile 4. sınıf kitabının konuları da uyumluluk arz etmemektedir. Programda yer verilen konulara ilaveten verilen “kimsenin itikadına karışmamak” konusunda çoğulcu ifadeler rastlanmaktadır. 5. sınıf programında belirtilen konularla, bu döneme ait 5. sınıf kitabının konuları arasında da uyumluluk söz konusu değildir. Kitapta ve müfredatta yer alan “İslam Dininde akıl her şeyden üstündür”, “Müslümanlıkta Allah ile kul arasında kimse giremez” konularında ve müfredatta yer almadığı halde kitapta yer verilen “Dünyadaki Müslümanlar” konularında diğer dinlere atıf yapılmıştır. Dolayısıyla kitapların konu olarak müfredat programına tam olarak uyduğunu söyleyemeyiz. 1926 programında Din derslerinin hedefleri ve Din derslerinin öğretiminde dikkat edilecek noktalara da yer verilmiştir. Buna göre dersin hedefi, çocuklara Allah sevgisini kazandırmak, İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faydasını bildirmek olarak belirtilmiştir. Dersin öğretimi için

önemli olan ilkeler arasında, çocuklara İslam dini ve İslam büyüklerini sevdirmek, iyi ve güzel hareketlerin İslam dinindeki yüksek kıymetinin anlatmak, Müslümanların zengin ve memleketlerinin mamur olmasının dince de tasvip edildiğinin çocuklara kazandırılması gibi ilkeler yer almaktadır. Görüldüğü gibi hedefler ve ilkeler arasında İslam dini, Müslümanlık, İslam dininin tanıtılması, Müslümanlar arasındaki birliğin vurgulanması ön plandadır. Kitaplarda da İslam dinini tanıtmaya yönelik başlıklar mevcuttur. Örneğin, İslam Dini ve Ahlak, İslamlık Bağnazlığı Yasaklar, İslam Dininde Akıl Her Şeyden Üstündür, Müslümanlıkta Saçma Şeylere İnanç Yoktur, Müslümanlıkta Allah'la Kul Arasına Kimse Giremez gibi. Hedeflerde, Müslümanlar arasındaki birliğin faydalarından bahsedilmiştir. Bu amaca yönelik olarak kitapların bir kısmında Türklerden başka bu dine inanan başka milletlerin de olduğu ile ilgili başlıklar mevcuttur. Ayrıca bir kitapta dünya üzerindeki Müslümanların yerlerini gösteren haritaya bile yer verilmiştir. Ancak genel olarak kitapların içeriğine bakıldığında daha çok Türklüğün, Müslüman olmakla birlikte Türk olmanın bir ayrıcalık olduğuna dair ifadeler daha yoğunluktadır. Bunu kitaplarda yer alan birçok cümlede görmek mümkündür. Dolayısıyla Müslümanlar arasındaki birlikten kitapların hiçbirisinde bahsedilmemiştir. Hatta 5. sınıf kitabında Türklerden başka bu dine mensup milletlerin de olduğu ile ilgili ayrı bir konu başlığına yer verilmiş, ancak bunun yanında aynı kitapta “Müslüman milletler içinde en kuvvetli millet Türklerdir” şeklinde bir konu başlığı da yer almaktadır. Burada, Türklerden başka İslam dinine uymuş birçok milletlerin olduğu, fakat “bütün Müslüman milletlerin en kuvvetlisi”, “bağımsızlığına adanmış ve sahip bulunan milletin Türkler olduğu” vurgulanmıştır. Konuyla ilgili olarak kitapta ”Araplar, Acemler, Tatarlar, Afganlılar, Hintliler... hep Müslüman'dır. Evvelce birçok devletler kuran Müslüman milletleri, sonradan çalışmamaya, bazı şarlatan ve hain adamlara uyarak tembellik etmeye başladıklarından, bu hükümetlerin birçoğu mahvolmuş, yabancı din sahibi milletlerin esiri olmuşlardır” ifadeleri yer almaktadır. Oysaki programın hedefleri içerisinde Türkler dışında da Müslüman milletlerin olduğunun vurgulanması, hatta bu milletler arasındaki birliğin faydasından söz edilmiştir. Dolayısıyla programın hedefleri ile kitapların içeriğinde tam bir uyumdan söz etmek mümkün değildir. Bu döneme ait kitaplarda daha çok Türk milletinin düşman işgalinden kurtuluşunun,

bağımsızlığını kazanmasının, Cumhuriyete sahip çıkmasının öneminden kısacası vatan ve millet sevgisi gibi değerlerden daha çok söz edilmiştir. Bu da muhtemelen o dönemin şartları ile ilgili bir durumdur. Kitaplarda genel olarak böyle bir tablo göze çarpmaktadır.

3. 1930 İlk Mektep Din Dersleri (Şehir İlkokulları) ve (Köy İlkokulları) Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler

1930 ilk mektep Din dersleri müfredat programı, köy ve şehir ilkokulları için ayrı ayrı hazırlanmıştır. Bu programa uygun olarak hazırlanan köy ilkokulları kitaplarından 3. sınıf için hazırlanmış “Köy Çocuklarına Din Dersleri” adlı 1 adet kitap incelenmiştir.¹⁵¹

a) 1930 İlk Mektep Din Dersleri (Şehir İlkokulları) ve (Köy İlkokulları) Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler

aa) 3. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

1930 yılına ait ilk mektep köy ilkokulları Din dersi programına göre hazırlanmış kitaplardan, “Köy Çocuklarına Din Dersleri” kitabında, öğrenciye İslam sevgisinin ve Müslüman olma bilincinin kazandırılmaya çalışıldığını görüyoruz. Kitapta diğer dinlerle ilgili olarak, sadece bir üniteye dinlerin kutsal kitapları kısaca tanıtılmış, bunun dışındaki ünitelerde diğer dinlere zaman zaman atıf yapılmıştır.

“Köy Çocuklarına Din Dersleri” adlı kitapta 12. ders olan “Kitaplar ve Peygamberler” konusu, diğer din ve kutsal kitaplardan söz etmesi açısından önemlidir. Burada 4 büyük kutsal kitap ve bunların gönderildiği peygamberler verilmiştir. Dört büyük kitabın tanıtılmasından sonra bütün Müslümanların yalnız

¹⁵¹ Şehir ilkokulları için bir kitap bulunamamıştır.

Kuran-ı Kerim ile amel oldukları, Yahudilerin ise Tevrat ve Zebur'a, Hristiyanların da İncil'e uydukları belirtilmiştir.¹⁵²

Kitapta "Müslümanlık" konusunda, "İslam Dini, dinlerin hak ve doğru olanıdır" denilerek diğer dinlerle karşılaştırma yapılmıştır.¹⁵³ Ayrıca bir önceki programa ait kitaplarda olduğu gibi, "sen Müslümansın", "bizim dinimiz İslam dinidir" şeklindeki ifadelerle rastlamak da mümkündür. 13. ders olan "Kuran-ı Kerim" konusunda ise Kuran'ın dini kitapların en değerlisi olduğu belirtilmiştir.

Kitapta "Kimsenin dinine itikadına işine karışmamak" konusunda yine diğer dinlere atıf yapılmıştır. Burada, hangi dinden olursa olsun kimsenin dinine karışılmaması gerektiği, İslam dini kadar başka dini inançlara karışmayan bir din olmadığı vurgulanmıştır.¹⁵⁴ Kimsenin inancına karışmama konusu ile ilgili olarak ayrıca Peygamberimizin Medine'ye hicretinde ilk olarak Müslüman olanlarla Müslüman olmayanlar arasında barışıklık kurduğu belirtilmiştir.¹⁵⁵

Ahlak ile ilgili bölümde yer verilen çalışmak, hayvanlara şefkat gibi konularda İslam dini ve Müslüman kişi ön plandadır. Buradaki ifadeler, "İslam dininde herkes hayır işlemeye mecburdur. İslam dini ahlak ve fazilet dinidir, dinimiz tembelliği, miskinliği men eder, Müslüman olanın dini açık, vicdanı açık, dili açıktır" şeklindedir. Ayrıca "güneş bütün kâinatı, İslamiyet de bütün kalpleri aydınlatır" gibi ifadeler de mevcuttur.¹⁵⁶

10. konu başlığı olan "Tanrımız" konusunda, "Ben Türküm ve Müslüman'ım, annem, babam, kardeş ve hemşerilerim de Türk'tür, Müslüman'dırlar. Bütün Müslümanlar birbirlerini severler" şeklinde bir önceki programa ait kitaplarda olduğu gibi, Türklük ve Müslümanlık bir arada vurgulanmıştır. Aynı şekilde "Şükür Eden Çocuk" konusunda "Yer ve gök, deniz ve ırmak, hep bu güzel yerler Türk ve Müslüman elidir, içimden gelen bir ses bana demek istiyor ki: Ey saf çocuk! Allah'ın iyiliklerini bil, dinin büyüklüğünü anla..." "Ey Ulu Tanrı! Sen de bu güzel vatani, bu büyük dini, bu güzel Cumhuriyeti ebediyen koruyacaksın değil mi?" şeklinde dualar

¹⁵² İbrahim Hilmi, **Köy Çocuklarına Din Dersleri (Köy mektepleri 3. sınıflarına mahsustur)**, Hilmi Kitaphanesi, 1933- 43 İstanbul, s. 26.

¹⁵³ a.g.e., s. 21.

¹⁵⁴ a.g.e., s. 45.

¹⁵⁵ a.g.e., s. 62.

¹⁵⁶ a.g.e., s. 70.

verilmiştir. Kitapta öğrenciye hitap şekilleri de “Ey iyi yürekli köy çocukları! Siz de ana babaya, yurda, vatana hayırlı Müslüman çocukları olmaya çalışınız” gibi farklıdır.

b) 1930 İlk Mektep Din Dersleri (Şehir İlkokulları) ve (Köy İlkokulları) Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

1930 şehir ve köy ilkokulları müfredat konuları arasında diğer dinlerle ilgili ayrı bir ünite veya konuya yer verilmemiştir. Ancak dönemin kitaplarından “Köy Çocuklarına Din Dersleri” adlı 3. sınıf kitabında “Kitaplar ve Peygamberler” konusunda 4 büyük kutsal kitap ve bunların gönderildiği peygamberlere değinilmiştir. Kitapta dışlayıcı, kapsayıcı ve çoğulcu diyebileceğimiz ifadeler mevcuttur. Dolayısıyla kitabın yaklaşımı hakkında genel bir yargıya varmak doğru değildir. Örneğin kutsal kitaplar tanıtılırken dört büyük kitap ve peygamberleri olduğu gibi yorum yapılmadan verilmiştir. Kitapta çoğulcu ifadeler de bulunmaktadır. Örneğin “kimsenin dinine, itikadına, işine karışmamak” konusunda hangi dinden olursa olsun kimsenin dinine karışılmaması gerektiği belirtilmiştir. Ancak aynı ifadenin devamında, İslam dini kadar başka dini inançlara karışmayan bir din olmadığı belirtilerek diğer dinlerle mukayese yapılmıştır. İslam dininin dinlerin hak ve doğru olanı olduğu, Kuran’ın dini kitapların en değerlisi olduğu gibi ifadeler de kitapta yer almaktadır.

1930 programına göre hazırlanan bu kitapta kaynakça bölümü yoktur. Ayrıca kitapta diğer dinlere ait kaynaklar da kullanılmamıştır.

Dönemin kitaplarında resimlere yer verilmiştir ancak, diğer dinler konusuyla ilgili resimler yer almamaktadır.

“Köy Çocuklarına Din Dersleri” kitabının konuları programa uyum açısından değerlendirildiğinde, kitapta müfredattaki konulara yer verildiği gibi, müfredatta değinilmeyen konulara da yer verildiği görülmektedir. Kitapta toplam 57 konu başlığı mevcuttur. Bunlardan birçoğu müfredat konuları içerisinde yer almamaktadır. Bunlar arasında Müslümanlık, Kitaplar ve Peygamberler, Kuran’ı Kerim ve Şükür Eden Çocuk konularında diğer dinlerle ilgili çoğulcu veya dışlayıcı ifadelere

rastlanmıştır. Dolayısıyla müfredat programı ile ders kitabı arasında bir uyumluluk söz konusu değildir.

1931 yılında yayımlanan köy mektepleri müfredat programında Din Derslerinin amaçları 1926 programının amaçları ile aynıdır.¹⁵⁷ Dolayısıyla bu yılın programında da çocuklara Allah sevgisini kazandırmak, İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faydasını bildirmek hedeflenmiştir. Zaten bu döneme ait köy ilkokulları kitabında da İslam dinini sevdirmek hedefine uygun olarak “İslam dini ahlak ve fazilet dinidir, Müslüman olanın dini açık, vicdanı açık, dili açıktır, Sen Müslümansın, bizim dinimiz İslam’dır” gibi ifadelerle çokça rastlanmaktadır.

4. 1948 İlkokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler

1948 yılı ilkokul Din dersleri müfredat programı dönemi için, biri ilkokul 4. sınıf, diğeri 5. sınıfa ait iki kitap incelenmiştir. Bu kitaplar Diyanet İşleri Başkanlığınca özel bir komisyon tarafından hazırlanan ve incelenen “Din Dersleri Birinci” kitap ile “Din Dersleri II” kitabıdır.

¹⁵⁷ Doğan, “1980’e kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924- 1980)”, s. 616.

**a) 1948 İlkokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarında
Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler**

aa) 4. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmış ve başkanın reisliğinde toplanan özel bir komisyonca incelendikten sonra Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesinin kararıyla ilkokulların dördüncü sınıflarında ihtiyari olarak okutulması uygun görülen “Din Dersleri” (Birinci Kitap) kitabında diğer dinlerle ilgili konular veya konu içerisinde diğer dinlerle ilgili ifadeler yoktur. Bu kitapta da yine Müslüman olmak ve İslamiyet gibi kavramlar ön plandadır. Örneğin kitapta “Ben Müslüman’ım” başlığı altında “Allaha çok şükür ben Müslüman’ım. Müslüman doğdum Müslüman yaşayacağım Anam babam Müslüman’dır. Soyum sopum Müslüman’dır. ...Müslümanlık şerefi her şereften yücedir. Ben Müslüman’ım, dinim İslam, kitabım Kuran Allah’a imanım sağlamdır. Müslüman en iyi en temiz insan demektir” şeklinde ifadeler yer almaktadır. “Müslümanlıkta ahlak” konusunda “çok şükür ben mümin ve Müslüman’ım...” ifadesi geçmektedir.¹⁵⁸ Kısacası kitapta, 1926 ve 1930 müfredatına göre hazırlanan kitaplarda olduğu gibi İslam dinini sevdirmeye, Müslüman olmanın ayrıcalıklarına dair ifadelerin çoğunlukta olduğunu görüyoruz. Kitapta, bu gibi ifadeler yanında “dinimiz başka milletlere bütün insanlara karşı iyi davranmamızı, şefkatli ve merhametli olmamızı ister” şeklinde hoşgörü ve anlayışı vurgulayan kapsayıcı cümleler de mevcuttur.

ab) 5. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmış ve toplanan özel komisyonca ilkokulların 5. sınıflarında okutulması uygun görülen, “Din Dersleri II” kitabında İslam ve İnsan Kardeşliği, Allah’ın Kitaplarına İman, Peygamberlere İman, Büyük Peygamberlerden Bazıları konularında diğer dinlerle ilgili ifadelere rastlamak mümkündür. “Allah’ın Kitaplarına İman” konusunda “Ben Müslüman’ım ve

¹⁵⁸ **Din Dersleri Birinci Kitap**, (Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmış ve başkanın reisliğinde toplanan özel bir komisyonca incelenmiştir), Milli Eğitim Basımevi, 1949 Ankara, s. 44.

Allah'ın gönderdiği kutsal kitapların hepsine inanır ve iman ederim" şeklinde bütün kitaplara iman gerekliliği vurgulanırken, bazı ifadelerde Kuran'ın bu kitapların hükümlerini ortadan kaldırdığı ifade edilmiştir: "...Biz Allah tarafından gönderilen kutsal kitapların hepsine inanırız. Şu kadar ki Kuran bunların hepsinden sonra geldiği için ötekilerin hükümlerini ortadan kaldırmıştır. Nasıl ki güneş doğunca yıldızlar artık görünmez olurlar."¹⁵⁹ Bir başka ifadede diğer kutsal kitaplarla Kuran-ı Kerim karşılaştırılmıştır: "...Kuran'da Allah'ın büyüklüğünden, birliğinden benzeri olmadığından bahseden ayetler o kadar canlı o kadar kuvvetlidir ki başka bir kutsal kitapta bunların bir eşine rastlanmaz. Kuran-ı Kerim'de her konu en yüksek ve erişilmez bir duruluk ve canlılıkla anlatılmıştır."¹⁶⁰ Peygamberlere İman konusunda ise "Peygamberlerden bir kısmı sadece kendi kavminin belirli bir zamanın peygamberleridir. Son peygamber Hz. Muhammed'in peygamberliği ise bütün insanlardır..."¹⁶¹ denilerek Hz. Peygamber'in risaletinin evrenselliği vurgulanmıştır. Kitaplara İman konusunda kutsal kitaplardan İncil hakkında bilgi verilmiş, bu kitapların muharref olduğu belirtilmiştir. Bu durum şöyle ifade edilmiştir: "...Esasen İsa'ya Allah tarafından gönderilen İncilin kendisi ele geçmemiş, sonradan İncil diye bir takım kitaplar yazılmıştır. Bunlar İsa'nın bazı yüksek vasıfları hakkında tarih yollu yazılmış eserlerdi. Bunlardan hiç biri diğerine uymuyordu. İsa'dan 325 sene sonra İznik'te din adamlarından toplanan bir kurul bunların hepsini ortadan kaldırıp yalnız 4 tanesini bıraktılar. Bu gün eldeki İnciller işte bunlardır."¹⁶² Yine Hz. Musa'nın dini hakkında bilgi verildikten sonra "Bir zaman sonra Musa'nın dini gibi İsa'nın dini de şunun bunun tarafından bozuldu, dinin esası unutuldu. İnsanlar yanlış yollara saptılar. Allah diye taşlara, ağaçlara taptılar, insanı tanrı yaptılar"¹⁶³ denilerek her iki dinin de aslını yitirdiği belirtilmiştir.

¹⁵⁹ **Din Dersleri II**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953, s. 16.

¹⁶⁰ **a.g.e.**, s. 19.

¹⁶¹ **a.g.e.**, s. 21.

¹⁶² **a.g.e.**, s. 25.

¹⁶³ **a.g.e.**, s. 25.

b) 1948 İlkokul Din Dersleri Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

1948 yılına ait bu iki kitapta peygamberlere iman ve kitaplara iman gibi konulara yer verilmeye başlanmasıyla birlikte, diğer dinlerin kutsal kitapları ve peygamberleri hakkındaki bilgilere daha çok yer verilmiştir. Bu dönem kitaplarından incelemiş olduğumuz dördüncü sınıf kitabında bu konuda fazla bir muhteva yer almasa da beşinci sınıf kitabında bazı ifadeler mevcuttur. Her iki kitapta da çoğulcu ifadeler olmakla beraber dışlayıcı ifadeler daha fazla yer almaktadır. Örneğin, beşinci sınıf kitabında İncil ve Tevrat hakkında verilen bilgilerde, bu kitapların tahrif oldukları ve Kuran'ın gelmesiyle artık bu kitapların hükümlerinin ortadan kalktığı vurgulanmıştır. Ayrıca Kuran-ı Kerim hakkında bilgi verilirken diğer kutsal kitaplardan farklı olan yönlerine değinilmiştir. Kitapta çoğulcu ifadelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, 4. sınıf kitabında “dinimizin başka milletlere, bütün insanlara karşı iyi davranmamızı, şefkatli ve merhametli olmamızı istediği” şeklinde hoşgörü ve anlayışı vurgulayan cümleler de mevcuttur. 5. sınıf kitabında ise “Allah'ın gönderdiği kutsal kitapların hepsine inanıp iman ettiğimiz” şeklinde kapsayıcı bir ifadeye yer verilirken, bu ifadenin hemen ardından Kuran'ın gelmesinden sonra bu kitapların hükümlerinin ortadan kalktığı belirtilmiştir.

Kitaplarda, kullanılan kaynaklar belirtilmemiştir. Dolayısıyla diğer dinler hakkında verilen bilgilerin hangi kaynaklardan yararlanılarak ortaya konduğu belli değildir.

1948 ilkokul Din dersleri müfredatına göre hazırlanan Din dersi kitaplarında resim ve şemalara yer verilmemiştir. Dolayısıyla diğer dinlerle ilgili görsel materyaller de mevcut değildir.

1948 programına göre hazırlanan kitaplardan 4. sınıf ve 5. sınıf kitabı, programın konuları ile uyumluluk arz etmektedir. 1948 programında Din dersinin genel ve özel amaçlarına yer verilmemiş, sadece işlenecek konuların üniteleri ve bunların alt başlıkları verilmiştir.¹⁶⁴ Dolayısıyla bu dönem programının ilkeleri ile ders kitaplarının uyumluluğunu değerlendirmek zordur.

¹⁶⁴ Doğan, “1980’e kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924- 1980)”, a.g.e., s. 619.

5. 1956 Ortaokullar ve Bunlara Muadil Diğer Okullar İçin Din Dersleri Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler

1956 yılında ortaokul 1. sınıf için dört, 2. sınıf için üç kitap olmak üzere toplam yedi ders kitabı incelenmiştir. Bu döneme ait incelenen kitaplar şunlardır: Sabri Özdemir'e ait Ortaokul 1. sınıf için hazırlanan "Din Bilgisi 1" adlı yardımcı ders kitabı, Ahmet Okutan'a ait Ortaokul 1. ve 2. sınıf için "Din Dersleri 1" ve "Din Dersleri 2" kitapları, Halit Aksan ve Saffet Rona tarafından yazılan "Ortaokullarda Din Dersleri 1" kitabı, Abdullah Halacoğlu tarafından hazırlanan "Ortaokullarda Din Dersleri II" adlı kitap, İbrahim Beğen'e ait ortaokul 1. ve 2. sınıflara göre hazırlanmış "Türk Gencinin Din Dersleri I ve II" kitapları ve Dursun Güney tarafından yazılan "Din Dersleri Ortaokul I" kitabıdır.

a) 1956 Ortaokullar ve Bunlara Muadil Diğer Okullar İçin Din Dersleri Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler

aa) Ortaokul 1. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

1956 yılı müfredat programında diğer dinler konusuyla doğrudan ilgili ünitelere Ortaokul 1. sınıf müfredatında yer verilmiştir.

Bu dönemin kitaplarından Ortaokul 1. sınıf kitaplarında, müfredatta olduğu gibi diğer dinlerle ilgili herhangi bir ünite veya konu başlığına yer verilmemiştir. Fakat kitaplar içerisinde yer alan bazı ifadeler konu hakkında dolaylı olarak fikir vermektedir. Kitaplarda İslam dininin diğer dinler karşısında daha yaygın, daha gelişmiş ve ileri bir din olduğu belirtilmektedir. Örneğin, Dursun Güney'e ait kitapta, "İslam dininde ibadet kolaylıkları" konusunda İslam dininin bütün şartlarının çok kuvvetli temellere dayandığı, onun için de tabii, genel ve ileri bir din olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁵ Aynı kitapta Müslümanlığın, uydurma hikâyeleri, yersiz korkuları kabul etmediği, bilgiye üstün yer tanıdığı, iyi ahlak sahibi olmayı öğütlediği, bu yüzden de yaygın bir din olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁶ Halit Aksan ve Saffet Rona'nın kitabında Hz. Muhammed'in getirdiği dinin en son ve insan hayatının her türlü

¹⁶⁵ Dursun Güney, **Din Dersleri Ortaokul 1**, Atlas Yay., İstanbul 1967, s. 55.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 57.

ihtiyaçlarına en doğru şekilde uyan bir din olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁷ Aynı şekilde Müslüman olmanın, Müslüman anne babadan dünyaya gelmenin Allah'ın bir lütfu olduğu belirtilmiştir. İbrahim Beğen'in kitabında ise Allah'ın bize lütufları anlatılırken, insan olmakla beraber Müslüman ana babadan doğup, Müslüman leceğimiz maddesine yer verilmiştir.¹⁶⁸ Aynı ders kitabında, dünyanın neresine gidersek gidelim her yerde İslam'ın anlaşılması ve tatbik edilişinin aynı olduğu, bunun da hak din olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir.¹⁶⁹

Bu dönemin kitaplarında, konular içerisinde diğer dinlere de değinilmiş fakat bu dinler hakkında bilgi verilmemiştir. İslam dininin bazı esaslarını anlatmak için bunlar örnek verilmiştir. Örneğin, Dursun Güney'e ait kitapta Müslümanlıkta bayramlar, mübarek geceler konusunda, her milletin din bakımından kutsal saydığı, bazı gün ve gecelerin olduğu belirtilmiş, fakat diğer dinlerin önemli günlerine yer verilmemiştir.¹⁷⁰ Aynı şekilde Ahmet Okutan'a ait kitapta "şahadet kelimesi" konusunda İslam dinini diğer dinlerden ayıran ilk delilin şahadet kelimesi olduğu, bir Müslüman'ın bu kelimeye inanmakla iki ana esası kabul etmiş olacağı belirtilmiştir. Konuyla ilgili ifadenin devamı şu şekildedir: "Bu iki esastan birisine inanmayan kimse, İslam topluluğundan sayılmaz. Mesela Hristiyanlar ve Museviler de Hz. Muhammed'in peygamberliğini tanısaldı, onun sözlerinin Allah'ın sözleri olduğuna inanacaklar ve Müslümanlar arasına katılacaklardı."¹⁷¹

Ahmet Okutan'a ait kitapta, "Allah sevgisi" konusunda bütün dinleri kapsayıcı bir giriş yapılmıştır. Burada, her dindarın inandığı dinin buyruklarına ve inandığı Allah'ına bir sevgi beslediğini, bir Musevi'nin havrasına, bir Hristiyan'ın kilisesine, bir Müslüman'ın da gnl Allah aşkıyla dolu olarak camisine gittiği belirtilmiştir. Aynı kitapta "Msamahalı olmak" konusunda hiç kimseye dininden dolayı hakaret edilmemesi gerektiği, bununla ilgili olarak Osmanlıların Hristiyan

¹⁶⁷ Halit Aksan, Saffet Rona, **Ortaokullarda Din Dersleri 1**, Ders Kitapları Anonim şti, İstanbul 1963, s. 10.

¹⁶⁸ İbrahim Beğen, **Türk Gencinin Din Dersleri**, Cağaloğlu Yay., İstanbul 1964, s. 5.

¹⁶⁹ **a.g.e.**, s. 20.

¹⁷⁰ Güney, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁷¹ Ahmet Okutan, **Din Dersleri Sınıf 1**, Arif Bolat Kitabevi, 1965 İstanbul, s. 24.

milletlere karşı hoşgörüsü ve Fatih'in Bizanslıları serbest bırakması gibi örnekler verilmiştir.¹⁷²

Halit Aksan ve Saffet Rona'ya ait kitapta Peygamberler ünitesinde peygamberin ne olduğu, görevleri ve Kuran'da adı geçen peygamberlerin isimleri verilmiş, fakat peygamberler hakkında bilgi verilmemiştir. Hz. Muhammed hakkında ayrıca bilgi verilmiştir. Peygamberimizin hayatı ile ilgili ünitenin başında, 14 asır önce Hz. Muhammed'in tanrı tarafından getirdiği İslam dininin bütün cihana bir nur gibi yayıldığı belirtilmiştir. Kitapta başlıca Türk ve Müslüman Külliyeleeri konusunda, Türklerin Hristiyan dünyasına karşı Müslümanlığın savunmasında büyük rol oynadıkları, İslam dünyasına saldıran Hristiyanlara karşı Müslümanlığı savunduklarından bahsedilmiştir.¹⁷³ Kitapta, ahlak ile ilgili bütün konular İslam ahlakı açısından ele alınmıştır. Burada, Müslümanların nasıl olmaları gerektiği, Kuran'da ve hadislerde bu ahlaki davranışların nasıl ele alındığı anlatılmıştır.

ab) Ortaokul 2. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

1956 yılı Ortaokul 2. sınıf müfredat konuları içerisinde İslam dini dışındaki dinlerle ilgili ünite ve konular vardır, dolayısıyla bu durum ders kitaplarına da yansımıştır. Dönemin Din dersi kitaplarına genel olarak bakıldığında “Zamanımızda Yeryüzündeki Büyük Dinler ve İslamiyet'in Bunlar Arasındaki Yeri”, “Allah'ın Kitaplarına İman” ve “Peygamberlere İman” ünitelerinde bu konulara yer verilmiştir. Bu üniteler altında ele alınan konulara bakıldığında İslamiyet ile Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin karşılaştırılmış olduğunu, İslam'ın inanç esasları ile diğer dinlerin bazı esaslarının mukayese edildiğini görüyoruz. Bazı kitaplarda “İslam'ın diğer dinlerden üstün yönleri” başlığı altında, İslamiyet'in diğer dinlerden farklı yönleri ortaya konmuştur.

Bu dönem kitaplarından Ahmet Okutan'a ait Ortaokul 2. sınıf kitabında peygamberler konusunda “peygamberler de bizler gibi birer insandır. Bazı dinlerin insanlarda tanıdığı ilahlık vasıflarını İslamiyet tanımayarak tamamen reddeder”

¹⁷² a.g.e., s. 73.

¹⁷³ Halit Aksan, Saffet Rona, a.g.e., s. 43.

şeklinde diğer dinlerin tanrı anlayışı ile karşılaştırma yapılmıştır.¹⁷⁴ Kitapta, İslam dininin Hz. Muhammed ile başlamadığı, Hz. Âdem’le başlayıp, Hz. Muhammed ile olgunlaşarak son bulduğundan bahsedilmektedir. “Diğer Mukaddes Kitaplar ve Kuran” konusunda ise sahifelere ve 4 mukaddes kitaba yer verilmiştir. Fakat burada sadece 4 kitabın kime indirildiği ve isimleri zikredilmiştir. Bu kitaplar hakkında bilgi verilmemiştir.¹⁷⁵ Kitapta 7. Ders olan “Türklerin Tarih Boyunca İslam’a Hizmetleri” konusunda, Hristiyan dünyasının hazırlamış olduğu Haçlı seferleri karşısında İslam imanı ile Türk gücünün Anadolu’yu Haçlılara mezar yaptığından bahsedilmiştir. Konuyla ilgili olarak “Hristiyan taassubunun körüklediği selin karşısında Türk gücü olmasaydı, İslamiyet tekrar Arap Yarımadasına dönebilirdi” denmiştir. “Din Mimarisinde Türklerin hizmetleri” konusunda ise “Mabet nedir?” başlığı altında diğer dinlerdeki mabetlere atıf yapılmıştır. Burada, bütün dinlerde ibadet şekillerine uygun tarzda inşa edilmiş olan ibadet yerleri olduğu belirtilmiş, Musevi’nin havrasına, Hristiyan’ın kilisesine, Müslüman’ın da camisine koştuğu ifade edilmiştir. Fakat daha sonra, İslamiyet’in burada diğer dinlerden ayrıldığı vurgulanmış, bir Müslüman’ın ibadet etmesi için mutlaka camiye gitme mecburiyeti olmadığı belirtilmiştir: “Yani İslam’da ibadet yerleri yalnız camiler demek değildir. Zira İslamiyet’te her yer temiz yer, icabında ibadet edilen yer olabilir. Mesela tarlada çalışan bir işçi, namaz kılacağı vakit camiye gitmeye mecbur olmayıp toprak üzerinde de olsa “temiz olması şartıyla” hemen oracıkta namazını kılabilir” denmiştir.¹⁷⁶ Bu konu ile ilgili olarak kitapta camii ve şadırvan resimlerine yer verilmiştir.¹⁷⁷

Onuncu ders olan, “Zamanımızda Yeryüzündeki Büyük Dinler ile İslamiyet’in Bunlar Arasındaki Yeri” konusunun açıklayıcı sorular kısmında, Müslümanlığın Musevilikten üstün tarafları, Musevilerin niçin Hz. Muhammed’i tanımadıkları, mukaddes tanınan İncilin bugün kaç çeşit olduğu, hakikatte kaç tane olması lazım geldiği, zenginlerin durumunun Hristiyanlıkta nasıl, İslamiyet’te nasıl olduğu, ruhban sınıfının ne olduğu ve İslamiyet’te yeri olup olmadığı gibi karşılaştırmalı sorular verilmiştir. “Zamanımızdaki Büyük Dinler” konusunda İslam,

¹⁷⁴ Ahmet Okutan, **Ortaokul Kitapları Din Dersleri Sınıf: 2**, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1960, s.

12

¹⁷⁵ a.g.e., s. 21.

¹⁷⁶ a.g.e., s.43.

¹⁷⁷ a.g.e., s. 45.

Hristiyanlık ve Musevilik dinleri semavi dinler olarak tanımlanmıştır. Semavi dinlerin bu gün hiçbirisinin birbirine benzemediği, fakat hepsinin aynı hakikatlere tercüman olduğu, bu hakikatin de Allah'ın birliği ve buyrukları olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁸ Bundan başka Budizm ve Hinduizm dinleri semavi olmayan dinler olarak tanımlanmış, fakat haklarında bilgi verilmemiştir. Kitapta Müslümanlığın yayıldığı yerler konusuna da değinilerek hangi kıtada ne kadar Müslüman olduğu hakkında bilgi verilmiştir. Bundan sonra “Müslümanlığın Musevilikten üstün tarafları” başlığı altında Musevilik ile İslam arasındaki farklara yer verilmiştir. Burada, Kuran ayetleri ışığında Yahudilerin Hz. Muhammed'i niçin peygamber olarak kabul etmedikleri, ahirette cennetin bile sadece kendilerine ait olduğuna inandıkları, Hz. Muhammed'den önce de birçok peygamberi yalanlayıp, bazısını öldürmek istedikleri, dinlerini yalnız kendi ırklarına tahsis ettiklerinden bahsedilmiştir. Buna karşılık İslam'ın belli bir millete değil, bütün insanlığın veya hakikati görebilenin dini olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁹ Bu bölümde Yahudiler hakkında Kuran ayetlerine yer verilmiştir.¹⁸⁰

Kitapta Hristiyanlığın İslamiyet'le farklı yönleri karşılaştırılmıştır. Hristiyanlık ile İslamiyet arasındaki farklar, 7 madde altında ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu maddelerden ilkinde Hz. İsa'nın getirdiği bazı hakikatlerin dindar gözüken bazı menfaatperest papazlar tarafından örtüldüğü, saf ve temiz olan ilahi kanunların onların fena niyetleri yolunda kirletildiği, dinin iptidaileştirildiği, tek Allah inancından üçlü bir inanca dönüldüğünden bahsedilmektedir. Bir diğer maddede, Hristiyanlıkta bütün insanların doğarken günahkâr olarak doğduğundan, ancak papazın vaftiz etmesinden sonra günahlarından kurtulduğundan, İslamiyet inancına göre ise herkesin tamamen temiz ve günahsız doğduğundan bahsedilmiştir. Hristiyanlıkta inanmanın esas olduğu, İslamiyet'te ise körü körüne inanmak yerine, araştırma mahsulü olan birçok bilgileri öğrendikten sonra inanmak lazım olduğu ifade edilmiştir. Maddeler arasında, Hristiyanlığın kendisinden sonraki dinleri tanımadığı vurgulanmıştır. Hemen ardından da Hz. Muhammed'in peygamberliğinin haber verilmesi ile ilgili Yuhanna İncilinden alıntılar verilmiş, buna rağmen

¹⁷⁸ a.g.e., s. 53.

¹⁷⁹ a.g.e., s. 55.

¹⁸⁰ (Yahudiler hakkında kitapta verilen Kuran ayetleri şunlardır: Bakara suresi 87, 94–95, 146. ayetler. Ayrıca Nisa suresi 164. ayet)

Hristiyanların bu gerçeği görmedikleri belirtilmiştir.(Bab, 12- 14)¹⁸¹ Bir diğer maddede, Hristiyanlıkta rahiplerin günah çıkarma yetkisi olduğundan, İslam'da ise bir insanın günahlarının affı için ancak Allah'tan af dilediğinden bahsedilmektedir. Aynı konuda, Hristiyanlıkta bir insanın Hristiyan olmasının veya olmamasının papanın vaftiz veya aforoz etmesine bağlı olduğu, insanın kendi iradesiyle dine giremediği, aforoz edilince kendisine cennetin kapılarının kapatıldığı belirtilmektedir. Hristiyanlıkta ruhbanlar ve alelade Hristiyanlar olmak üzere iki sınıf olduğu, İslamiyet'te ise Peygamberin dahi kendisini insan olarak tanıttığı vurgulanmıştır. Bir diğer maddede, Hristiyanlığın mukaddes tanındığı, birbirine benzemeyen 4 tane İncilin olduğu, hakikatte ise İsa'nın İncilin bir tane olması gerektiği belirtilmiş, İslamiyet'in mukaddes kitabının ise bir çeşit olduğu ifade edilmiştir.¹⁸² Son maddede Hristiyanlığın fakirliğin dostu, zenginliğin düşmanı gibi anlaşıldığı, İslamiyet'te ise zenginliğin esas olduğu belirtilmiş, Hz. İsa'nın bu konuyla ilgili sözlerine yer verilmiştir.

Bu bölümden sonra özet kısmında, İslamiyet dışında yeryüzünde Hristiyanlık ve Musevilik gibi dinlerin olduğu, fakat o peygamberlerin koydukları buyrukların din adamları tarafından değiştirilerek bu günkü hallerine getirildiği belirtilmiş, dünya üzerinde Müslümanların sayısı verilmiş ve gün geçtikçe de sayılarının arttığı ifade edilmiştir. Ayrıca kitabın son sayfasında bütün Müslümanların dünya üzerindeki yaşayışlarını gösteren dünya haritası verilmiştir.

Abdullah Halacoğlu'na ait kitapta 1. ünite olan Allah'a iman ünitesinde şirkin çeşitleri ele alınmış, şirkin çeşitleri arasında "Allah'ın baba, oğul, Ruhul Kudüs gibi unsurlardan bir araya gelmiş olduğuna inanmak" şeklinde bir maddeye yer verilmiştir.¹⁸³ Burada açık olarak Hristiyanlığın adı zikredilmemiş, fakat bu inancın şirk olduğu vurgulanmıştır. "Allah'ın Kitaplarına İman" konusunda ilahi kitabın tanımı yapılmış, Allah'ın peygamberlerine gönderdiği bütün kitapların hepsine iman ettiğimiz, fakat bu kitapların bir kısmının zamanla insanlar tarafından değiştirildiği ve aslının kaybolduğu, bizim de bu kitapların bu günkü değiştirilmiş şekline değil, ilk indirilmiş olan aslına inandığımız belirtilmiştir. Mukaddes kitaplar başlığı altında

¹⁸¹ a.g.e., s. 56.

¹⁸² a.g.e., s. 57.

¹⁸³ Abdullah Halacoğlu, *Ortaokullarda Din Dersleri II*, Ünlü Kitabevi, 1976 İstanbul, s. 10.

4 büyük kutsal kitap ve bunların hangi peygamberlere gönderildiği, ayrıca bunun dışındaki sayfalar halindeki kitapçıklar ve gönderildikleri peygamberler kısaca belirtilmiştir. Tevrat, Zebur ve İncil hakkında bilgi verildikten sonra Kuran hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmiştir. Burada diğer kitaplarla ilgili resimler yoktur. Sadece Kuran sayfasının resmi verilmiştir. “Peygamberlere İman” ünitesinde ise Hz. Muhammed’in diğer peygamberlerden ayrı özellikleri verilmiştir. Bu maddeler arasında Hz. Muhammed’in peygamberliğinin umumi olduğu, diğer peygamberlerin peygamberliğinin ise belli bir millete ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed’in peygamberliğinin kıyamete kadar kalacağı ifade edilmiştir.¹⁸⁴ Peygamberlere İman ünitesinde birçok peygamber hakkında ayrı ayrı bilgi verilmiştir. Bu anlatımların hepsi Kuran ayetlerine dayanmaktadır. İsa (a.s.) hakkında, Hz. İsa’nın birçok mucize göstermesine rağmen Yahudi halkının kendisine iman etmediği, Zekeriya ve Yahya gibi onu da şehit etmek istedikleri, Hz. İsa’nın da onlardan korunmaya çalıştığı belirtilmiştir. Daha sonra Hz. İsa’nın çarmıh hadisesi Kuran anlatımına göre verilmiştir. Son Peygamber Hz. Muhammed konusunda ise onun getirdiği şeriatla bütün şeriatların kaldırıldığı, başka bir şeriata lüzum kalmadığı belirtilmektedir.

11. ders olan “Zamanımızda Yeryüzündeki Dinler” konusunda, yeryüzündeki başlıca dinler, kitabi dinler ve kitabi olmayan dinler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kitabi dinlerin kutsal kitapları olarak zikredilen Tevrat, Zebur, İncil ve Kuran hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bunların hangi peygambere gönderildiği ve hangi din mensuplarının kutsal kitabı olduğu belirtilmiştir. Fakat kitabi olmayan dinler hakkında bilgi verilmemiştir. Daha sonra “Müslümanlığın Üstün Vasıfları” konusunda her Müslüman’ın Hz. Peygamberden önce gelen bütün peygamberlere de inanıp iman etmesinin İslamiyet’in temel ilkelerinden biri olduğu, hâlbuki bir Yahudi’nin yalnızca İsrail oğullarından gelen peygamberlere inandığı, Hristiyanların da yalnız Hz. İsa’ya ve biraz da Beni İsrail peygamberlerine inandığı ifade edilmiştir. İslam dininin bütün kitabi dinleri içine alan, kapsayan bir din olduğu, Kuran’ın da bütün kutsal kitapları kapsadığı belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak “İslamiyet’e diğer dinler arasında özel bir yer kazandıran bir nitelik daha vardır. İslamiyet dünyanın en son ve evvelki dinlerin hepsini kapsayan bir din ve

¹⁸⁴ a.g.e., s. 26.

ilahi iradenin en mükemmel ifadesidir” denilerek, bu konuyla ilgili olarak, Al-i İmran suresi 19. ayet verilmiştir.

İbrahim Beğen’e ait ders kitabında “Peygamber ve Peygamberlik” konusunda, peygamberler arasında en yüksek makama sahip olanın Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁵ Kitapta “İslamiyet’ten Önceki Dinleri Tebliğ Eden Peygamberler” başlığı altında, bazı peygamberler ve başlarından geçen olaylar anlatılmıştır. Ancak bunlar hakkındaki bilgilerin kaynağı belirtilmemiştir. Fakat bu olayların, Kuran’da anlatılan kıssalara göre anlatıldığı anlaşılmaktadır. Musa (a.s.) ile ilgili olarak Firavun ile arasında geçenler ve Allah’ın Hz. Musa’ya Tevrat’ı verdiğinden bahsedilmiştir. Hz. İsa hakkında da bilgi verildikten sonra, Yahudilerin Hz. İsa’ya düşman olduklarından, onu öldürmeye teşebbüs ettiklerinden ve Hz. İsa’nın çarmıha gerilişinden bahsedilmiştir. Çarmıha geriliş olayı Kuran’daki anlatıma göre anlatılmıştır. Kitapta Hz. İsa’nın göğe yükselmesinden sonra bir taraftan hakiki İncillerin yok edilerek yeni yeni İncillerin yazıldığı, diğer taraftan da bunların sayısının yüzleri aştığı belirtilmektedir. Daha sonra İznik konsilinde verilen kararla bu İncillerin sayısının 4’e indirildiği, bu gün elde olan İncillerin, Allah’tan Hz. İsa’ya gönderilen hakiki İncil’in benzeri olmadığı belirtilmiştir.¹⁸⁶ Kitabın dipnot kısmında Hz. Meryem’in Hz. İsa’yı dünyaya getirişi olayının anlatıldığı ayetler verilmiştir (Meryem, 16–30). “Kuran ve Hadis” konusunda, “Diğer Mukaddes Kitaplar ve Kuran” başlığı altında büyük kitapların neler olduğu belirtilmiş, bu kitapların hepsinin Allah kelamı olduğu ve bunların hepsine inandığımız ifade edilmiş, Kuran’dan önceki kitapların hükümlerini Allah’ın Kuran ile kaldırdığı, artık onların hükümleri ile amel edilemez olduğu, bugün elde mevcut olan kitapların asıllarını kaybetmiş olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bunların başkaları tarafından yazılarak, asıllarının değiştirilmiş olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla hükümlerinin tamamen kaybolmuş olduğu belirtilmiştir. Daha sonra da “Biz Müslümanlar iman icabı hak olan kitaplara inanırız fakat bu gün Yahudi ve Hristiyanların ellerindeki kitaplara inanmayız” denilmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ İbrahim Beğen, **Türk Gencinin Din Dersleri 2**, Çağaloğlu Yay., 1964 İstanbul, s. 12.

¹⁸⁶ a.g.e., s. 16.

¹⁸⁷ a.g.e., s. 21.

Kitapta “İslam’da mabet” konusunda, mabet kelimesiyle sadece Müslümanların ibadet mekânları olan camiiler ele alınmıştır. Bu bölümde camii resimlerine de yer verilmiştir.¹⁸⁸

b) 1956 Ortaokullar ve Bunlara Muadil Diğer Okullar İçin Din Dersleri Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

1956 yılı ortaokullar programında 1. sınıfta diğer dinler konusu yer almazken ikinci sınıfta, diğer dinler konusu için ayrı ünitelere yer verilmiştir. Ortaokul 2. Sınıf kitaplarında diğer dinler, peygamberler ve kutsal kitaplar hakkında bilgiler yer almaktadır. Kitaplara genel olarak bakıldığında, dışlayıcı yaklaşımın daha etkin olduğu, ancak kapsayıcı ve çoğulcu ifadeler de yer verildiği görülmektedir. Özellikle de dinler arasında mukayeseye dayanan ifadelerde dışlayıcı üslubun hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Mukayeseler daha çok dinler, dinlerin inanç esasları, peygamberler ve o dinlerin kutsal kitapları konusunda yapılmıştır. Örneğin Ahmet Okutan’a ait kitapta “Müslümanlığın Musevilikten Üstün Tarafları” şeklinde bir başlığa yer verilmiş, bir diğer bölümde de Hristiyanlığın İslamiyet’le farklı yönlerine işaret edilmiştir. Kitaplarda, Allah’ın peygamberlerine gönderdiği bütün kitapların hepsine iman ettiğimiz, kutsal kitapların hepsinin Allah kelamı olduğu ve bunların hepsine inandığımız şeklinde kapsayıcı ifadeler de mevcuttur. Ancak, genellikle bu ifadelerin ardından, Kuran’dan önce gelen ilahi kitapların tahrif olduğu, Kuran’ın bütün kitapların hükümlerini kapsadığı şeklinde ifadeler yer verilmiştir. Zaman zaman diğer dinlerin bazı özelliklerine, örneğin mabetlerine de atıf yapılmış, fakat ardından İslam dini ile diğer dinler arasında yine karşılaştırmalar yapılmıştır. Örneğin, bütün dinlerde ibadet şekillerine uygun inşa edilmiş ibadet yerleri olduğu belirtilmiştir. Bütün bunlar yanında, kitaplarda her milletin din bakımından kutsal saydığı, bazı gün ve gecelerin olduğu, her dindarın inandığı dinin buyruklarına ve inandığı Allah’ına sevgi beslediği, hiç kimseye dininden dolayı hakaret edilmemesi gerektiği gibi çoğulcu ifadeler de mevcuttur. Kitaplarda, İslam dininin Hz. Muhammed ile başlamadığı, Hz. Âdem’le başlayıp, Hz. Muhammed ile olgunlaşarak son bulduğu, semavi dinlerin bu gün hiçbirisinin birbirine benzemediği,

¹⁸⁸ a.g.e., s. 40–41.

fakat hepsinin aynı hakikatlere tercüman olduğu, hepsinin Allah'ın birliği ve buyrukları olduğu belirtilmiştir.

Bu döneme ait kitapların hiçbirisinde kullanılan kaynaklar belirtilmemiştir. Ancak bazı kitaplarda peygamberler ve kutsal kitaplar hakkında bilgi verilirken Kuran ayetlerinden alıntılar yapılmıştır. Kitaplarda verilen bilgilerde Kuran-ı Kerim'in esas alındığı anlaşılmaktadır.

Dönemin kitaplarından Sabri Özdemir'e ait kitapta hiçbir görsel materyale yer verilmemiştir. Diğer kitaplarda da dinlerle ilgili resimler yoktur. Yalnızca Ahmet Okutan'a ait Din Dersleri 2. Sınıf kitabının son sayfasında dünya haritası verilmiş, haritada bütün Müslümanların nüfusu ve dünya üzerinde yayılışları gösterilmiştir.

17 Eylül 1956 tarihli Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisinde yer alan 1956 yılı ortaokullar Din dersleri müfredatının giriş kısmında yer verilen karara göre din derslerinde, İslam'ın iman, ibadet ve ahlakla ilgili esaslarının öğretilmesi kararlaştırılmıştır. Programda amaç ve ilkeler kısmı yer almamaktadır. Ancak Din dersi ile ilgili bazı önemli hususlara ve dersin ünite başlıklarına yer verilmiştir. Dolayısıyla dersin ilke ve amaçları ile ders kitapları arasındaki uyum hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Ortaokul Din Bilgisi programında yer alan ünite başlıkları ile kitaplar arasında ise uyumluluk söz konusudur. Kitapların birçoğunda ünite başlıkları ve alt başlıkları aynen kullanılmıştır. Örneğin programda "Kuran ve Hadis" ünitesinin "diğer mukaddes kitaplar ve Kuran" konusuna yer verilmiş, kitaplarda da aynı şekilde bu konulara yer verilmiştir. Ancak bazı kitaplarda bu duruma tam olarak uyulmamıştır. Örneğin, Abdullah Halacoğlu'na ait kitapta "Allah'ın Kitaplarına iman" ve "peygamberlere iman" konularına yer verilmiştir. Oysaki 2. sınıf konuları arasında böyle başlıklar yoktur. Aynı şekilde Halit Aksan ve Saffet Rona'ya ait kitaplarda, müfredatta yer verilmediği halde, peygamberler ünitesine yer verilmiştir. Sonuç olarak, 1956 yılı programına göre hazırlanan Din dersi kitaplarının, birkaç kitap dışında, program konularıyla uyumluluk içerisinde olduğu söylenebilir.

6. 1968¹⁸⁹ İlkokul Din Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler

1968 İlkokul Din Bilgisi programına göre hazırlanan Din dersi kitapları, Mehmet Hocaoglu'na ait “Çocuklarımıza Din Dersleri 4” ve “Çocuklarımıza Din Dersleri 5” adlı ilkökul 4. ve 5. sınıf kitaplarıdır.

a) 1968 İlkokul Din Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler

aa) 4. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Bu dönemin 4. sınıf kitaplarından “Çocuklarımıza Din Dersleri” adlı kitapta “İslam Dini” ve “Peygamberler” ünitesi konumuz açısından önemlidir. Çünkü burada diğer dinlerin kutsal kitapları ve peygamberlerine atıfta bulunulmuştur. Kitabın ilk ünitesinin adı “Bismillahirrahmanirrahim”dir. Bu konuda, besmele hakkında kısa bilgi verildikten sonra, Müslüman çocuğun diliyle bazı ilkelere değinilmiştir. Konumuz açısından önemli olan bu ifadeler kitapta şu şekildedir: “Allah’a şükürler olsun ki, beni dünyaya İslam olarak getirdi. Bana iman nuru verdi... Müslüman ana babadan dünyaya geldim. Kuran ve Allah’a sapasağlam bir inançla bağliıyım.”¹⁹⁰ Konunun devamında Hz. Peygamberin, “her doğanın İslam üzerine doğduğunu, sonra anne babası ve çevresinin onu bozduğunu” ifade eden sözüne yer verilmiştir.¹⁹¹ Son olarak da yine Müslüman olmanın ayrıcalığı şu şekilde ifade edilmiştir: “Allah’ım çok şükürler olsun ki beni Müslüman ana babadan dünyaya getirdin, onları ve onların ana babalarını da Müslüman yarattın ve hepimizin kalbini iman nuru ile aydınlattın.”¹⁹² Konunun sonunda verilen tamamlayıcı bilgiler başlığı altındaki sorular içerisinde de yine Müslüman olmanın önemini ifade eden sorular yer almaktadır. Bu sorulardan bazıları, “Müslüman’ın neden kimseye minnet borcu olamaz? Müslüman çocuğu neden her işine besmele ile başlar? Müslüman doğma ve Müslüman ana babadan dünyaya gelmenin önemini

¹⁸⁹ 1968 Din Dersi Programı, 1982’ye kadar yürürlükte kalmıştır.

¹⁹⁰ Mehmet Hocaoglu, **Çocuklarımıza Din Dersleri İlkokul Sınıf: 4**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., İstanbul 1980, s. 5.

¹⁹¹ a.g.e., s. 6.

¹⁹² a.g.e., s. 6.

belirtiniz” şeklindedir. Kitabın ilk konusunda yer alan bu ifadeler, bundan önceki programa ait kitaplarda olduğu gibi, Müslümanlığı vurgulayan ifadelerdir.

Kitapta ikinci dersin konusu, anne babaya saygı ve sevgidir. Burada, anne babamızın bizim için her türlü sıkıntılara katlandıkları, iyi bir vatandaş ve iyi bir Müslüman olarak yetiştirmek için malını canını fedadan çekinmedikleri belirtilmiştir.¹⁹³ Aynı şekilde “Allah Sevgisi” dersinde de “Allah beni Türk ve Müslüman olarak yarattı” ifadesine yer verilmiştir.¹⁹⁴

Kitapta, “İslam dini” dersinde imanın şartları verilmiş, bunlar içerisinde diğer kutsal kitapların adları ve gönderildikleri peygamberler zikredilmiştir. Peygamberler konusunda yine aynı şekilde Kuran’da adı geçen peygamberler ve kendisine suhuf ve kutsal kitap gönderilen peygamberlerin adları ve kitapları zikredilmiştir. Bu bölümün sonunda, “Peygamberimiz Hazreti Muhammed en son peygamberdir. Artık başka peygamber gelmeyecektir. En son ve en güzel din de İslam Dinidir” ifadesi yer almaktadır.¹⁹⁵ 11. ders olan hicret konusunda ise Hendek savaşında Yahudilerin adı geçmektedir. Burada, gün geçtikçe İslam dininin güçlendiği ve yayıldığı, Mekkelilerden sonra İslam’ın en büyük düşmanının Yahudiler olduğu ve Yahudilerin en büyük kalesi Hayber’ in ele geçirilmesi ile Yahudi çemberinin kırıldığı belirtilmiştir.¹⁹⁶

13. ders olan “Temizlik” konusu da, İslam dinine göre anlatılmıştır. Temizliğin İslam dininin temeli olduğu, İslam dininin, ruhun da temizliğini istediği belirtilmiş, konuyla ilgili Peygamberimizin hadislerinden örnekler verilmiştir. Ayrıca temizlik konusu genellikle Müslüman kişi göz önünde bulundurularak anlatılmıştır. “Müslüman; vücudunu, elbisesini ve oturup kalktığı yeri temiz tutmak zorundadır. Türk ve Müslüman çocuğu, sabahleyin uyanır uyanmaz, ellerini, yüzünü ve ayaklarını temizce yıkamalı, dişlerini fırça ile temizlemelidir. Müslüman, evinde tertipli olmalı” şeklindeki ifadelerde bu durum açıkça görülmektedir. Kitapta ahlak ile ilgili konuların İslam açısından ele alındığını görüyoruz. Örneğin, “Müslüman başkalarının can, mal ve namusuna saygı göstermek zorundadır. İslam’ın özü doğruluktur. Müslüman, sözünde ve işinde doğru olacaktır. Müslüman, hiç kimse ile

¹⁹³ a.g.e., s. 8.

¹⁹⁴ a.g.e., s. 20.

¹⁹⁵ a.g.e., s. 26.

¹⁹⁶ a.g.e., s. 36.

alay edemez, kimseyi kötülemez, dedikodu edemez, iftirada bulunamaz. Arkasından işittiği zaman hoşlanmayacağı sözü söyleyemez, yani çekiştiremez” şeklindeki ifadelerde bu durum açık bir şekilde görülmektedir.

ab) 5. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Bu dönem kitaplarından Mehmet Hocaoglu tarafından yazılan “Çocuklarımıza Din Dersleri” adlı 5. sınıf kitabında İman, Peygamberlere İman ve Büyük Peygamberler; Kitaplara İman konularında ise diğer dinlerin peygamber ve kitapları ile ilgili konulara yer verilmiştir. Peygamberlere İman konusunda peygamberlerin Allah’ın elçileri olduklarından ve başlıca özelliklerinden bahsedilmiştir. Burada, Allah’ın Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Davut ve Hz. Muhammed’e büyük kitaplar gönderdiği, diğerlerine ise suhuf denilen küçük kitaplar gönderdiği belirtilmiştir. Ayrıca, Allah’ın her millete peygamber gönderdiğinden, büyük peygamberlerin ise kendi milletlerinden başka bütün inananlara doğru yolu göstermek için vazifelendiklerinden bahsedilmiştir.

Kitapta, 5. ders olan “Büyük peygamberler” konusunda Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. İsa ve son peygamber Hz. Muhammed’in isimleri yer almaktadır. Bu peygamberler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Konumuz açısından önemli olan, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Davut hakkındaki bilgilerdir. Hz. Musa ile ilgili bölümde, Hz. Musa ve İsrailoğulları ile Firavun arasında yaşanan olaylar kısaca anlatılmıştır. Hz. Davut hakkında verilen bilgide, İsrailoğullarının Hz. Musa’dan sonra daha da azgınlashıkları, Allah’ın Hz. Davut’a Zebur’u gönderip onu peygamber yaptığı ifade edilmiştir. Hz. İsa konusunda ise İsrailoğullarının yine saptıkları, sapıklıkta ısrar ettikleri, Hz. İsa’ya işkence ettikleri belirtilmiştir. İncil ile ilgili olarak “Allah tarafından Hz. İsa’ya gönderilmiş olan İncil yitti. Sonradan İncil diye birçok kitaplar ortaya çıktı. Bunların hiç biri diğerini tutmuyordu. Tevhit dini olan Hıristiyanlık, uzun zaman baskı altında kalmasından ötürü bozulmuştu”¹⁹⁷ ifadesi yer almaktadır. Görüldüğü gibi bu dönem kitaplarında da öncekilerde olduğu gibi, dinlerin aslını yitirdiklerinden bahsedilmiştir. Kitaplara iman konusunda 4 büyük kitap ve peygamberleri belirtildikten sonra Müslümanların bu kitapların

¹⁹⁷ Mehmet Hocaoglu, **Çocuklarımıza Din Dersleri İlkokul Sınıf: 5**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., İstanbul 1980, s. 15.

hepsine inandıkları, Kuran ile daha önceki kitapların hükümlerinin kalktığı belirtilmiştir. Konu ile ilgili ifadeler kitapta şu şekilde yer almaktadır: “Müslümanlar bu kitapların hepsinin Allah tarafından gönderildiğine inanırlar. Kuran-ı Kerim en son gelen kitaptır. Kuran-ı Kerim ile daha önce gelen kitapların hükümleri kalkmıştır. Güneş doğunca yıldızların görünmemesi gibi...” Burada Kuran dışındaki kitapların sadece isimleri ve hangi peygamberlere gönderildikleri zikredilmiş, Kuran için ayrı bir bölüme yer verilmiştir.¹⁹⁸ Kuran için ayrılan bölümde, Kuran’ın Allah sözü olduğu ve en son gelen Allah kitabı olduğu belirtilmiştir. Kuran-ı Kerim’in içeriği ve tarihi hakkında bilgi verildikten sonra şu bilgiler zikredilmiştir: “Kuran ayetleri o kadar canlı ve iç açıcıcıdır ki, bu özellik başka hiçbir kitapta yoktur. Kuran ayetlerinde erişilmez bir duruluk ve canlılık vardır. Kuran okuma kişiyi ferahlatır. İnsanın içini yıkar ve tertemiz eder...”¹⁹⁹

Ahirete iman konusunda, cennete varmak için Allah’ın birliğine ve Hz. Muhammed’in onun resulü olduğuna inandıktan sonra üzerine düşen vazifeleri yerine getirmek ve iyi ahlaklı olmak gerektiği belirtilmiş, cehennemin kötülerin yeri olduğu, Allah ve resulüne iman etmemiş olanların cehenneme girecekleri belirtilmiştir.²⁰⁰

b) 1968 İlkokul Din Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

1968 yılı 4. sınıf Din dersi müfredat konuları arasında diğer dinler, peygamber ve kutsal kitaplarla ilgili konular yoktur. 4. sınıf programında diğer dinlerle ilgili bir konu olmamasına rağmen dönemin ders kitaplarında, İslam dininin anlatıldığı bölümde Allah tarafından gönderilen kutsal kitaplara, peygamberler konusunda ise diğer peygamberlere kısaca değinilmiştir. 5. sınıf programında Müslüman’ın amentüsü başlığı altında Kitaplara inanmak ve Peygamberlere inanmak konularına yer verilmiştir. Peygamberlere inanmak konusunda diğer peygamberler, kitaplara inanmak konusunda dört hak kitap konusu yer almaktadır. 1968 yılına ait programa göre hazırlanan kitaplarda diğer dinlerin peygamberleri ve

¹⁹⁸ a.g.e., s. 29.

¹⁹⁹ a.g.e., s. 31.

²⁰⁰ a.g.e., s. 32- 33.

kitapları hakkındaki bilgilerde çoğulcu ifadelerle rastlanmakla birlikte dışlayıcı ifadeler de mevcuttur. Kitaplarda özellikle İslam dini hakkında verilen bilgilerde İslami bir perspektif dikkat çekmektedir. Burada, önceki döneme ait kitaplarda olduğu gibi, Müslüman olmanın ayrıcalıklarından bahsedilmiş, en son ve en güzel dinin İslamiyet olduğu belirtilmiştir. Kitapta diğer peygamberler ve kitaplar hakkındaki bilgiler diğer dinler ile ilgili ayrı bir konu içerisinde değil, İslam dininin iman esasları içerisinde verilmiştir. 5. sınıf kitabında, Allah'ın her millete peygamber gönderdiği, büyük peygamberlerin ise bütün insanları doğru yola iletmek için gönderildikleri şeklinde çoğulcu ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca Müslümanların, Allah'ın göndermiş olduğu bütün peygamberlere inandıkları belirtilmiştir. Bununla beraber Kuran'ın gelmesiyle bütün kitapların tahrif oldukları, örneğin İncil'in aslını yitirdiği, tevhit dini olan Hristiyanlığın da aslından uzaklaştığına dair ifadeler de mevcuttur.

Kitaplarda kaynakça belirtilmemiştir. Hangi kaynakların kullanıldığını belirten dipnotlar da yoktur. Örneğin beşinci sınıf kitabında büyük peygamberler konusunda bazı peygamberler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş, ancak hangi kaynaktan yararlanıldığı belirtilmemiştir. Dolayısıyla kitaplarda diğer dinler hakkında verilen bilgilerin hangi kaynaklara göre anlatıldığı belli değildir.

Kitaplarda diğer dinlerle ilgili ayrı bir konu yer almadığı için görsel materyallere de yer verilmemiştir. Diğer konularla ilgili resimler de çok az sayıdadır. Örneğin beşinci sınıf kitabında yalnızca abdestin alınışını gösteren resimlere yer verilmiştir. Dördüncü sınıf kitabında da aynı şekilde resimler yoktur.

1968 ilkokul Din dersi programında amaçlar ve açıklamalar kısmı yer almaktadır. Amaçlar içerisinde "Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve hak peygamber olduğunu kavrama" şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bunun dışındaki amaçlar da İslam dini ile ilgilidir. Amaçlar arasında diğer dinler ile ilgi ifadeler yer almamaktadır. Bu dönem programına göre yazılan 4. ve 5. sınıf kitaplarında da bu amaçlara uygun olarak konular içerisinde İslam dini esasları, Müslümanlık ve İslam ahlakı ile ilgili konular ağırlıktadır. Dönemin ders kitapları ile programda yer verilen konular arasında da uyumluluk söz konusudur. Dördüncü sınıf programında verilen konu başlıkları ile dördüncü sınıf kitabında yer

alan konular arasında paralellik söz konusudur. Ancak programda “Huy Güzelliği” başlığı altında verilen ahlaki davranışlar arasında “başkalarının düşüncelerine, duygularına, inançlarına saygı göstermek” şeklinde bir ifadeye de yer verilmiş olmasına rağmen, ders kitabında verilen ahlaki davranışlar arasında böyle bir konudan bahsedilmemiştir. Beşinci sınıf kitabında yer alan konular da içerik açısından programa uymaktadır.

7. 1976 Ortaokul Din Dersi Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler

1976 Ortaokul Din Bilgisi programına ait ders kitapları, Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu ve Mücteba Uğur tarafından yazılan Ortaokul 1, Din Bilgisi Orta 2 ve Orta 3 kitaplarıdır.

a) 1976 Ortaokul Din Dersi Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler

aa) 1. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

1976 yılı Din dersi programında 1. sınıf ünite konuları içerisinde diğer dinler için bir ünite ayrılmıştır. İlk ünite olan “Genel anlamda din” ünitesinin, “Allah’ın Din elçileri” ve “En büyük ilahi dinler” konuları diğer dinlerle ilgilidir. Ayrıca, İslam dininin inanç esasları arasında verilen “kitaplara iman” ve “peygamberlere iman” üniteleri de diğer dinler konusu ile ilgilidir.

Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu tarafından yazılan Ortaokul 1 kitabının ünite başlıkları, 1976 yılı ortaokullar Din dersi müfredat programının ünite başlıklarıyla paralellik göstermemektedir. Programda “Genel anlamda Din” ünitesinde “En büyük ilahi dinler” (Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık) şeklinde bir alt başlığa yer verilmiş olmasına rağmen ortaokul 1. sınıf kitabında böyle bir başlığa yer verilmemiştir. Kitapta, “Genel anlamda” din başlıklı konuda yer alan alt başlıklar şunlardır:

1. Allah’ın varlığı

2. Allah'ın kanunu

3. Din nedir?

Dikkat edilirse burada “En büyük ilahi dinler” şeklinde bir alt başlık yoktur. Oysaki müfredat programında 1. sınıf konuları içerisinde “En büyük ilahi dinler” alt başlığı içerisinde, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Dini şeklinde üç ayrı konu yer almaktadır.

Kitapta 2. ünite olan “Allah'ın elçileri” ünitesi de diğer dinlerin peygamberleri ile ilgili olduğu için konumuz açısından önemlidir. Bu ünitenin konu başlıkları ise kitapta şu şekildedir:

II- Allah'ın elçileri:

1. Peygamberler niçin gönderilir?

2. Dinin doğuşu

3. En son peygamberler

a. Hz. Musa

b. Hz. İsa

c. Hz. Muhammed

Kitabın ilk ünitesinde “En büyük ilahi dinler” konusuna yer verilmemiştir. Ancak ikinci ünite olan “Allah'ın elçileri” ünitesinin “peygamberler” konusunda Hz. Musa ve Hz. İsa hakkında bilgi verilirken, Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine de değinilmiştir. Dolayısıyla dinler hakkındaki bilgilere, ikinci ünite de peygamberlerin anlatıldığı bölümde rastlıyoruz. Ayrıca “Kitaplara İman” konusunda da İncil, Tevrat ve Zebur hakkında bilgi verilirken Hristiyanlık ve Musevilik dinleri de ele alınmıştır. Kitapta ilahi din-beşeri din ayrımı yapılmış, Hz. İsa, Hz. Musa ve Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu dinler ilahi dinler olarak tanıtılmıştır. Konu ile ilgili olarak kitapta şu bilgilere yer verilmiştir: “İlahi din: Allah'ın bir peygamber vasıtasıyla insanlara gönderdiği dine ilahi din denir. Batıl dinler ortaya çıkmaya başladıktan sonra Allah binlerce peygamber göndererek insanları ilahi dine davet etti. Bu peygamberler arasında özellikle üçü büyük şöhret kazandı. Bunlardan birincisi Hz. Musa, ikincisi Hz. İsa, üçüncüsü ve peygamberlerin sonuncusu Hz.

Muhammet'tir.”²⁰¹ Kitapta diğer dinlerin kitaplarının tahrif olduğundan bahsedilmiştir. Örneğin, kutsal kitaplardan biri olan Tevrat'tan bahsedilirken, Allah'ın Hz. Musa'ya gönderdiği mukaddes kitap Tevrat'ın korunamadığı, bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın asırlarca sonra yazıldığı ve Allah'ın Hz. Musa'ya gönderdiği gerçek kitap olmadığı belirtilmektedir. Hz. İsa ve Hristiyanlar hakkında bilgi verilirken de, asıl İncilin tahrif oluşundan ve Hristiyanların bugün elinde bulunan İncillerin dördünün de birbirine uymadığından bahsedilmektedir: “Gerçekte Allah, Hz. İsa'ya bir İncil gönderdiği halde bugün Hristiyanların elinde 4 İncil vardır, bunlar da birbirine uymamaktadır.”²⁰² Kitapta Hristiyanların, Hz. İsa'nın öğrettiği inançlardan sapmış oldukları, Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu kabul ettikleri belirtilmiştir. Bu dinlerden sonra Allah'ın kurtarıcı olarak Hz. Muhammed'i gönderdiğinden, kendisine gönderilen kitabın o hayatta iken yazıldığı ve ezberlendiği için tek harfî ve kelimesi bile değişmeden günümüze kadar korunduğundan bahsedilmiştir. Kitapta İslam Dini, Hz. Âdem'den bu yana bütün peygamberlerin öğrettiği gerçek dinin en gelişmiş ve en güzel şekli olarak tanımlanmıştır. Son olarak da, böyle kusursuz ve güzel bir dine inandığımız için kendimizi insanların en mutlusu saymamız gerektiği belirtilmiştir.²⁰³ 3. ünite olan “İslam Dini” ünitesinde İslam'ın, Hz. Âdem ile başlayıp her peygamber gelişinde biraz daha gelişerek Hz. Muhammed'le en son şeklini aldığı ifade edilmiştir. Aynı cümlelerin devamında İslam Dini, Hz. Muhammed'in öğrettiği, diğerlerinin en üstünü, en gelişmiş ve sonuncusu olarak tarif edilmiştir. Beşinci ünite olan “İslam dininin temel prensipleri” ünitesinde yine İslam Dininin diğer dinlerden ayrı bir özelliği olduğundan, Hz. Muhammed en son peygamber olduğu için öğrettiği dinin de son ve en mükemmel olduğundan bahsedilmiştir.²⁰⁴

9. ünite, kitaplara iman ünitesinin semavi kitap (ilahi kitap) konusunda “Büyük Kitaplar” başlığı altında Tevrat'ın içeriği hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Burada Tevrat'ın tahrif oluşundan şu şekilde bahsedilmiştir: “Tevrat genellikle bir Yahudi tarihidir... Oysaki bizim inancımıza göre gerçek Tevrat, Allahın Hz. Musa'ya vahiy yoluyla gönderdiği mukaddes kitaptır. Yani Allah'ın kelimidir; bu

²⁰¹ Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu, **Orta 1 Din Bilgisi**, M. E. B. Devlet Kitapları, Ankara 1976, s. 7.

²⁰² **a.g.e.**, s. 8.

²⁰³ **a.g.e.**, s. 9.

²⁰⁴ **a.g.e.**, s. 27.

sebeple Tevrat'ta yalnız Allah'ın sözlerinin bulunması gerekir. Hâlbuki bugün Yahudilerin elinde bulunan kitapta onu yazarların anlattıkları tarihi hikâyelerden başka bir şey yoktur. Onun için biz Müslümanlar, Allah'ın Hz. Musa'ya gönderdiği gerçek Tevrat'a inanırız, fakat bu gün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın da gerçek Tevrat olduğunu kabul etmeyiz.” Kitapta Zebur hakkında bilgi verilmemiştir. Zeburla ilgili olarak yalnızca “Kuran-ı Kerim’de bildirildiği için Allah kelamı olduğuna inanırız” şeklinde kısa bir açıklama yapılmıştır.²⁰⁵ İncil hakkında, bugün Hristiyanların elinde bulunan İncilin, Hz. İsa’nın ölümünden asırlarca sonra yazıldığı belirtilmiştir. İncillerin birçok din adamı tarafından halk arasında dolaşan haberleri toparlayarak yazıldığı, bu İncillerde Hz. İsa’dan Allah, Allah’tan da baba diye söz edildiği, bunun da Allah’a şirk koşmak olduğu belirtilmiştir. Kitapta Hristiyanların, Allah’a şirk koştukları için Kuran’da müşrik olarak anıldıkları belirtilmiştir.²⁰⁶ İncil hakkında verilen bilgiler şu şekildedir: “İncillerde genellikle Hz. İsa’nın hayatı, bazı sözleri, görüş ve düşünceleri yer almıştır. Hz. İsa’dan “oğul” Allah’tan da “baba” diye söz eden bu kitaplar Allah’a ortak koşmanın ilgi çekici örneğini verirler... İncillerin Allah’ın Hz. İsa’ya gönderdiği gerçek İncil ile hiçbir ilgisi yoktur.”²⁰⁷ Kitapta 3 büyük kutsal kitap hakkında bilgi verildikten sonra, Kuran-ı Kerim’in aslının değişmediğinden bahsedilmiştir. Kuran-ı Kerim anlatılırken iki ayrı madde ile diğer kitaplardan ayrılmış ve Kuran-ı Kerim’in yukarıda anlatılan kitaplardan iki büyük özellikle ayrıldığı vurgulanmıştır: “...Kuran-ı Kerim Peygamber daha hayatta iken yazıldığı ve birçok kimseler tarafından ezberlendiği için, tek bir harfi bile değişmemiş ve peygamberimize gönderildiği şekilde zamanımıza kadar gelmiştir.” Kuran’ın diğer kitaplardan ayrıldığı noktalar ise şu şekilde belirtilmiştir:

“1- Diğer kitaplar peygamberlerin bağlı bulundukları milletlere gönderilirken, Kuran yeryüzünde yaşayan bütün milletlere gönderilmiştir. Bu sebepten bir insan, hangi milletten olursa olsun onun Kuran-ı Kerim’e inanması gerekir. Kuran-ı Kerim gönderildikten sonra artık diğer kitapların hükmü kalmamıştır.

²⁰⁵ a.g.e., s. 66–67.

²⁰⁶ a.g.e., s. 67.

²⁰⁷ a.g.e., s. 68.

2- Bugün Yahudilerin ve Hristiyanların elinde bulunan Tevrat ve İncil gönderildikten asırlarca sonra yazıldıkları ve yazılanların da doğruluğu kesin olmadığı için artık Allah kelamı olmaktan çıkmışlardır... Kuran-ı Kerim ise başından sonuna kadar Allah kelimidir.”²⁰⁸

Peygamberlere iman konusunda Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar gelip geçmiş bütün peygamberlerin insanlara bildirdikleri dinin aynı olduğu tekrar vurgulanmış, fakat dinlerin zamanla geliştiği ve en son dinin önceki peygamberlerin getirdikleri dine göre daha gelişmiş bir din olduğu belirtilmiştir.²⁰⁹ Konuyla ilgili ifade şu şekildedir: “...bunun sonucu olarak da din, giderek gelişmiştir. Bu bakımdan en son peygamber olan Hz. Muhammed’in getirdiği din kendinden önceki peygamberlerin getirdikleri dine oranla daha gelişmiş bir din olmuştur.” Görüldüğü gibi burada İslam dini diğer dinlerle karşılaştırılmıştır. “Peygamberlere İnanmak” konusunda her Müslüman’ın Allah’ın peygamberlerine inanması gerektiği, bu peygamberlerin başında, peygamberimiz Hz. Muhammed’in geldiği, çünkü diğer peygamberlerin geldiğini bize haber veren kişinin Hz. Muhammet olduğu belirtilmektedir: “Hz. Muhammet diğer bütün peygamberlerden üstündür.”²¹⁰

İncelemiş olduğumuz kitaptaki ifadelere baktığımızda, özellikle Kitaplara iman ve Peygamberlere iman konusunda diğer kutsal kitaplar ve peygamberler hakkında kapsayıcı ifadeler kullanılmadığını görüyoruz. Aksine, ifadelerde çok açık olarak diğer dinler ve İslam dininin karşılaştırılması söz konusudur. Kitapta Hristiyanlık ve Musevilik dışındaki dinlerden bahsedilmemiş, bu iki din ile İslam dini ilahi dinler olarak tanımlanmış, ancak Musevilik ve Hristiyanlık dinleri hakkında olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Bu dinlerin kutsal kitaplarına inandığımız ancak, bunların Allah tarafından gönderildiği ilk şekline inanmamız gerektiği belirtilmiştir. Hristiyanlarla ilgili bazı inanç esaslarının yanlış olduğu ve Hristiyanların şirke düştüklerinden bahsedilmiştir. Kutsal kitaplarının tahrif oluşu çok açık bir dille anlatılmıştır. Aynı şekilde Kuran’ın diğer kitaplardan farklı olan yönleri de kitapta maddeler halinde açıklanmıştır. Dolayısıyla, kitabın diğer dinler

²⁰⁸ a.g.e., s. 68.

²⁰⁹ a.g.e., s. 74.

²¹⁰ a.g.e., s. 75.

hakkında kullandığı ifadelerle bakılacak olursa, kapsayıcı bir bakış açısının sergilenmediğini söyleyebiliriz.

ab) 2. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

1976 yılı Din dersi programında ortaokul 2. sınıf konuları içerisinde, diğer dinler konusuna herhangi bir üniteye yer ayrılmamıştır. Konular genellikle ibadet ile ilgilidir. Ancak kitapta İslam dini hakkında bilgi verilirken, Hristiyanlık ve Musevilik hakkında da bazı ifadeler bulunmaktadır.

1976 ortaokul programına göre yazılan bu kitapta da müfredat programındaki konularla bir uyumsuzluk söz konusudur. Müfredat programına göre ilk konu, “İslam Dininin Temel Prensipleri: İbadet” konusu olmasına rağmen, kitapta İbadet ünitesinden önce “Din Düzeni” başlığı altında ayrı bir üniteye yer verilmiştir. Müfredatta “Allah’ın Kitaplarına İman” şeklinde bir konu yer almamasına rağmen kitapta, “Allah’ın Kitaplarına İman” konusu altında 4 büyük kitap ve gönderildiği peygamberler ele alınmıştır. Kitapta 4 kutsal kitaptan; Tevrat, İncil, Zebur’dan bahsedilmiş, ayrıca Hz. Davut, Hz. İsa ve Hz. Musa hakkında da bilgiye yer verilmiştir. Oysaki 2. sınıf konuları müfredatta: “İbadet, İbadetin temeli temizlik, İslam’ın Şartları ve İbadetlerde kolaylıklar” şeklinde verilmiştir.

Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu ve Mücteba Uğur tarafından yazılan Orta 2. sınıf kitabında yine bu döneme ait diğer kitapta olduğu gibi dışlayıcı ifadeler mevcuttur. Kitapta diğer dinlerle ilgili anlatım ve ifadelerle rastlamaktayız. İslam dini ile ilgili olarak verilen bilgilerde İslam dininin diğer dinler karşısında üstün tutulduğu görülmektedir. Örneğin, konuyla ilgili olarak kitapta şu ifadeler yer almaktadır: “İslam dinini getiren peygamberimiz Hz. Muhammed’dir. Hz. Muhammed’den sonra artık bir daha peygamber gelmeyeceği için onun insanlara öğrettiği İslam dini de diğer peygamberlerin öğrettiği dinlerin sonuncusu, aynı zamanda en mükemmelidir.” Diğer kutsal kitaplarla ilgili olarak kitapta, “...bu kitaplar 4 tanedir: Tevrat Hz. Musa’ya, İncil Hz. İsa’ya, Zebur Hz. Davut’a, Kuran da peygamberimiz Hz. Muhammed’e gönderilmiştir. İlk üçü korunamadığı için zamanımıza kadar gelememiştir. Fakat bizim kitabımız olan Kuran-ı Kerim peygamber henüz hayatta iken yazıldığı ve ezberlendiği için tek bir harfi bile

değişmeden zamanımıza kadar gelmiştir” denilmiştir. Burada da Kuran-ı Kerim günümüze kadar değiştirilmeden gelirken, diğer kitapların tahrif olduğu açık olarak dile getirilmiştir. Kitapta “Oruç Nedir?” konusunda eski dinlerde de oruç ibadetinin olduğundan bahsedilmiştir: “İslamiyet’ten önceki devirlerde oruç ibadeti biliniyordu. Eski dinlerde günlerce aç durmak ve çile çekerek bedene işkence etmek oruç sayılıyordu. Yahudilikte perhiz, Hristiyanlıkta da yortu oruç karşılığında yapılan ibadetlerdendir. Hz. Musa’nın 40 gün namaz kılıp 40 gün oruç tuttuğu bilinmektedir. Sonradan oruç süresi kısaltılarak her ay 3 gün oruç tutmak adet olmuştur. Daha sonra da hamursuz bayramları ve perhizler şeklini almıştır” şeklinde bilgi verilmiş ve Allah’ın bu açık ve kesin emri ile Müslümanlara farz olan orucun diğer dinlerdeki oruç ibadetinden farklı olduğu belirtilmiştir.

1976 programına göre hazırlanan Orta 2. sınıf kitabında müfredata bağlı olarak, diğer dinler için ayrı bir üniteye yer verilmemiştir. Ancak, müfredatta yer almamasına rağmen kitapta yer alan “Kitaplara iman” konusunda ve İslam dini, Kuran-ı Kerim ve oruç ibadeti gibi bazı konular hakkında bilgi verilirken, bu dinlerin adı geçmektedir. Buralarda yer alan ifadeler ise kapsayıcılıktan uzaktır.

ac) 3. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu ve Mücteba Uğur tarafından hazırlanan Ortaokul Din Bilgisi 3. sınıf kitabında ele alınan konular şunlardır: İslam Dininin Temel Prensipleri: Ahlak 1. İnsanlık ve Ahlak 2. Ahlakın Temel Kaynakları 3. Farz Olan Davranışlar 4. Haram Olan Davranışlar 5. Dinler ve Çeşitleri 6. İlâhi Dinler Arasında İslam Dini 7. İslam Dini ve İlim 8. İslam Dini ve Türkler 9. Din Mimarisinde Türklerin Hizmetleri 10. Türkler Tarafından Meydana Getirilen Hayır Kurumları.

Kitapta ahlak ile ilgili bölümde vefa, doğruluk, yardımlaşma, şükür ve sabır konuları ayet ve hadislerle göre anlatılmıştır. Örneğin doğruluk konusunda, “İslam Dini, vefayı, yani sözünde durmayı emrettikten ve onu her Müslüman’a farz kıldıktan başka, doğruluğu da emretmiş ve aynı şekilde farz kılmıştır”²¹¹ şeklinde bu

²¹¹ Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu, Mücteba Uğur, **Ortaokul Din Bilgisi 3. sınıf**, M. E. B. Devlet Kitapları, Ankara, s. 24.

durum Müslümanlar açısından ele alınmıştır. “Her Müslüman’ın üzerine farz olan davranışlardan ikisi de şükür ve sabırdır.”²¹²

Kitabın 5. ünitesi olan “Dinlerin Çeşitleri” ünitesinde dinler hak ve batıl olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Hak (gerçek) dinler hakkında verilen bilgiler kitapta şu şekildedir: “İlahi veya semavi dinler de denir. Esaslarını Allah’ın emir ve yasakları oluşturur. Bugün yeryüzünde bu özelliği taşıyan üç din vardır: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet. Hak dinler Allah’ın koyduğu dinler olduğu için esasları birdir. Hepsi tevhit esasına dayanır. Bunun içinde iman ve ibadet esasları hepsinde aynıdır. Yahudilik ve Hristiyanlık zamanla türlü sebepler yüzünden bozulmuş asıl şeklini kaybetmiştir. Allah’ın bu dinlerin peygamberleri olan Hz. Musa ve İsa’ya gönderdiği kitaplar kaybolmuştur. Yerlerine konan kitaplar insanların yazdıklarıdır. Bu yüzden Yahudilik ve Hristiyanlığın hak din denecek bir yeri kalmamıştır.”²¹³ Batıl dinler hakkında verilen bilgiler ise şu şekildedir: “Batıl dinler ise hak dinlerin karşısı olarak geçersiz, kabul edilemeyecek dinler anlamına gelir. Bu tür dinlere beşeri dinler de denir. İnsanların kendi kendilerine buldukları dinlerdir. Esaslarını büyük bilginlerin fikirleri teşkil eder. Batıl dinlerin hiçbir ortak yanı yoktur. Birbirlerine de benzemezler. Tabiata tapma, ruha tapma gibi esaslara dayanan bir kısım batıl dinler ilkel insanlarda görülmüştür. Puta tapıcılık tarihin her devrinde görülen en yaygın batıl din şeklidir. Diğer batıl dinler arasında Buda dini, Tao ve Konfüçyüs dinleri, Zerdüşt dini, Türklerin İslamiyet’ten önceki dinleri olan Şamanizm örnek gösterilebilir.”²¹⁴

Kitapta, din deyince akla bu sayılan batıl dinler değil Allah’ın emir ve yasaklarından oluşan hak dinlerin geldiği belirtilmektedir.

6. ünite olan “İlahi dinler arasında İslam dini” ünitesinde “Bugün yeryüzünde var olan ilahi dinler” konusu içerisinde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Dini hakkında bilgi verilmiş, “İlahi Dinlerin Üstünlüğü” başlığı içerisinde ilahi dinler ile beşeri dinler arasındaki farklar maddeler halinde verilmiş, “İslam Dininin bazı Özellikleri” başlığında ise, İslam dininin hem ilahi, hem de beşeri dinlerden farkları anlatılmıştır.

²¹² a.g.e., s. 29.

²¹³ a.g.e., s. 53.

²¹⁴ a.g.e., s. 54.

Bugün yeryüzünde var olan ilahi dinler konusunda, yine ilahi dinler hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dini hakkında ayrı ayrı bilgi verilmiştir. Burada İslam dini dışındaki ilahi dinlerin değiştirilmiş olduğu, kitapları ve dini metinleri kaybolduğu için asıl şeklini kaybetmiş oldukları belirtilmiştir.²¹⁵

Yahudilik ile ilgili olarak kitapta şu bilgiler verilmiştir: “Allah’ın Hz. Musa ile Yahudilere göndermiş olduğu dindir. Diğer adı Musevi dini veya Museviliktir. Kutsal kitabı Tevrat’tır. Yahudilerin milli dini niteliğindedir. Asıl şeklini kaybetmiş, yerine insanların kendi buluşları olan esaslar getirilmiştir. Cumartesi gününe ve bugün yapılan ibadete büyük önem verir. Milli bir din niteliğinde olduğundan, Yahudilerden başka bu dine giren yoktur.”

Hristiyanlık hakkında ise: “Allah’ın Hz. İsa aracılığıyla insanlara gönderdiği bu din İslam dininden önceki son dindir. Kutsal kitabı İncil’dir. Yahudilik gibi asıl şeklini kaybetmiştir. Sonradan eklenen bozuk inançlar ilahi bir dine yakışmayacak uydurmalarlardır. İnanç esasını teslis (üç kutsala inanma) oluşturur. Bu inanca göre bir baba tanrı vardır. Hz. İsa onun oğludur. Kutsal ruh da tanrıdan bir parçadır. Tevhit yani Allah’ın birliği esasına aykırı böyle bir inancın Allah’ın Hz. İsa ya gönderdiği asıl Hristiyanlıkla bir ilgisi olmadığı açıktır. Zaten Hristiyanlığın bugünkü şekliyle uydurma esaslara dayandığı eldeki dört İncil’in birbirini tutmamasından da bellidir. Hristiyanlığın Katolik, Ortodoks ve Protestan adlı üç büyük mezhebi inanç ve ibadet yönünden birbirini tutmaz” şeklinde bilgi verilmiştir.

Kitapta son olarak İslam dini hakkında bilgi verilmiş, İslam dininin ilahi dinlerin sonuncusu olduğu, en son din olduğu için de en mükemmel olduğu belirtilmiştir. Burada ayetlere dayanarak Allah katında tek geçerli dinin Müslümanlık olduğu vurgulanmıştır.

Ünitenin ikinci başlığı olan “ilahi dinlerin üstünlüğü” başlığı altında, ilahi dinlerle batıl dinler karşılaştırılarak, ilahi dinlerin batıl dinlerden üstün olan yönleri 4 madde altında sıralanmıştır. Kitapta, ilahi dinlerin batıl dinlere olan üstünlükleri olarak aşağıdaki maddeler verilmiştir:

²¹⁵ a.g.e., s. 56.

“ a) Beşeri dinlerin esasları insanların buluşları olduğu için birbirini tutmaz. Hepsi de karmakarışıktır. Gerçeğe uyanı yoktur. Oysa ilahi dinlerin kaynağı birdir, esasları sonradan değiştirilmiş bile olsa aynıdır.

b) İlahi dinlerin iman esası Allah’ın birliği prensibine dayanır. Batıl dinlere gelince inanç yönünden sakattırlar. İbadet açısından ise hepside din kelimesinin anlamına uymayan sapıklıklarla doludur.

c) İlahi dinler topluma yöneliktir. Toplum ahlakını düzenleyen esaslar koyarlar. Beşeri dinler ise bir sürü felsefi sözlerden ibarettir. Gerçekten uzak bu sözlerin oluşturduğu esaslar insana ve topluma mutluluk getirmekten uzaktır.

d)...insanları her bakımdan gerçek mutluluğa ulaştıracak dinler sadece Allah’ın emir ve yasaklarından oluşan hak dinlerdir. Bu dinlerden yalnızca İslam dini günümüze kadar değişmeden gelmiştir. Öteki ikisi olan Yahudilik ve Hristiyanlık asıl şeklini kaybetmiştir. Bu bakımdan günümüzde yeryüzünde indiği şekilde duran ve değişmeyen tek ilahi din İslam dinidir.”²¹⁶

Ünitenin bir diğer konusu olan “İslam dininin bazı özellikleri” başlığında ise İslam dininin diğer bütün dinler karşısındaki üstünlüklerine yer verilmiştir: “İslam dininin diğer bütün dinlerden farklı olduğu en önemli tarafı onun değişmemiş oluşudur. Gerçekte İslam dininin Hz. Peygambere gönderilen ve onun esaslarını oluşturan iman ibadet ve ahlak prensipleri aradan bunca yıl geçtiği halde olduğu gibi bize kadar ulaşmıştır.” Kitapta, Peygamberimizin Allah’tan aldıklarını noksansız olarak Müslümanlara bildirdiği, onun çevresindeki Müslümanlara bildirdiği vahiylerden oluşan Kuran hem ezberlendiği hem de yazıldığı için kaybolmadığı, Hz. peygamberin ölümünden sonra yine ezberden ve yazılı metinlerden okunup öğrenilerek nesilden nesle geçmiş ve bir harfi bile değişmeden zamanımıza kadar ulaştığı belirtilmiştir.

Aynı şekilde İslam dininin diğer kaynağı hadislerin de günümüze kadar değişikliğe uğramadan geldiği kitapta şu şekilde açıklanmıştır: “İslam dininin ikinci kaynağı olan ve adına sünnet veya hadis denilen peygamberimizin sözleri ve davranışları da tıpkı Kuran gibi ezberlenip yazıldığı için kaybolmamıştır. Bu da

²¹⁶ a.g.e., s. 58.

gösterir ki Kuran ve Hz. Peygamberin hadisleri kaybolup değişmeden zamanımıza kadar geldiği için diğer ilahi dinler gibi asıl şeklini kaybetmiş değildir.”²¹⁷

Kitapta, İslam dini belli bir topluma değil insanlığa hitap ettiği, en son din olduğu için koyduğu esaslarda hiçbir noksanlık olmadığı, her devirde bütün insanları mutlu edecek nitelikte olduğu belirtilmiştir. Daha sonra, İslam dininin diğer dinlerde olmayan özellikleri olduğu ifade edilerek, bunlar ruhaniliğin olmaması, her şeyin eşit sayılması, sınıf ayrımına yer verilmemesi ve akıl dini olması olarak sıralanmıştır:

“a) Ruhaniliğin olmaması: Dinimizde manevi işlerle uğraşan insanların oluşturduğu bir sınıf yoktur. Her Müslüman her yerde her zaman Allah’a ibadet edebilir. Müslüman’ın ibadetini yaptıracak özel bir din görevlisine ihtiyacı bulunmaz. Onların başka dinlerde olduğu gibi Allah adına günahları affetme, cennet satma, cehennemden kurtarma yetkileri de yoktur.

b) Herkesin eşit sayılması: Müslümanlık eşitlik ve adalet dinidir, sınıf ayrılığına yer vermez. İslam dininde bir kimsenin diğerine üstünlüğü diye bir şey yoktur.

d) İslam dininin akıl dini oluşu: İslam dininin her emri ve yasağı açıktır. İman ibadet ve ahlak konularında akılla çelişen aklın verilerine ters düşen hiçbir husus yoktur. Onun her emrinin her yasağının akılla izah edilmesi mümkündür.”²¹⁸

b) 1976 Ortaokul Din Dersi Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

1976 Din dersi müfredatının konuları arasında “Din Nedir? En Büyük İlahi Dinler, İlahi Dinler Arasında İslamiyet” gibi, doğrudan İslam dini dışındaki dinlerle ilgili ünite başlıkları yer almaktadır. Kitaplarda yaptığımız incelemeler sonucu, İslam dışındaki dinler ve özellikle kutsal kitaplar hakkında daha çok dışlayıcı ifadelerin kullanıldığını söylemek mümkündür. Örneğin, birinci sınıf kitabında “büyük kitaplar” başlığı altında Tevrat hakkında bilgi verildikten sonra, bizlerin Allah tarafından gönderilen gerçek Tevrat’a inandığımız, bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat’ın gerçek Tevrat olmadığı belirtilmiştir. Aynı şekilde İncil hakkında

²¹⁷ a.g.e., s. 58- 59.

²¹⁸ a.g.e., s. 59-61.

bilgi verildikten sonra, bu İncillerin, Allah'ın Hz. İsa'ya gönderdiği gerçek İncil ile ilgisi olmadığı ifade edilmiştir. Kutsal kitaplar hakkında bilgi verilirken, Kuran ile diğer kutsal kitapların farklı yönleri maddeler halinde mukayese edilmiştir. Kitaplarda dinler, ilahi ve beşeri dinler olmak üzere ikiye ayrılmış, önce Allah tarafından gönderilen dinlerin beşeri dinlerden üstünlüklerine yer verilmiş, daha sonra, bu ilahi dinler arasında İslam dininin en son ve en gelişmiş din olduğu belirtilerek diğer ilahi dinler ile İslam dini mukayese edilmiştir. Kitaplarda dinler hakkında bilgi verilirken, Yahudilik ve Hristiyanlığın asıllarını kaybetmiş oldukları belirtilmiştir. Kitaplarda çoğulcu bir ifade olarak değerlendirebileceğimiz “Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelip geçmiş bütün peygamberlerin insanlara bildirdikleri dinin aynı olduğu” şeklinde ifadeler de yer verilmiş, ancak daha sonra İslam dininin bu dinlerin en gelişmiş ve en mükemmeli olduğu belirtilmiştir. Bu tür ifadeler yanında kitaplarda çoğulcu ve kapsayıcı ifadeler de mevcuttur. Örneğin, orta ikinci sınıf kitabında “Oruç Nedir?” konusunda eski dinlerde de oruç ibadeti olduğundan bahsedilmiş, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki oruç ibadeti hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Kitaplarda özellikle ilahi dinlerin batıl dinlere olan üstünlükleri verilirken, hak dinler hakkında kapsayıcı ifadeler görmek mümkündür. Örneğin, hak dinlerin esasları sonradan değiştirilmiş olsa bile kaynağının bir olduğu, ilahi dinlerin iman esasının Allah'ın birliği prensibine dayandığı; bu dinlerin, toplum ahlakını düzenleyen esaslar koydukları, insanları her bakımdan gerçek mutluluğa ulaştıracak dinlerin sadece Allah'ın emir ve yasaklarından oluşan hak dinler olduğu belirtilmiştir. Bu karşılaştırmalar yapılırken beşeri dinler hakkında dışlayıcı, ilahi dinler hakkında kapsayıcı ifadeler kullanılmıştır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi günümüzde indiği şekilde duran ve değişmeyen tek ilahi dinin İslam dini olduğu vurgulanmıştır.

Ders kitapları, kullanılan kaynaklar açısından değerlendirildiğinde, bu dönem ile ilgili incelediğimiz kitaplarda kaynaklar belirtilmemiştir. Kitaplarda diğer dinlerle ilgili resim ve şemalara da yer verilmemiştir.

Dönemin ders kitaplarında tam anlamıyla programlara uygunluktan söz etmek mümkün değildir. Örneğin, ortaokul birinci sınıf kitabının ünite başlıkları, müfredat programının ünite başlıklarıyla paralellik göstermemektedir. Müfredatta “Genel anlamda Din” ünitesinde “En büyük ilahi dinler” (Yahudilik, Hristiyanlık,

Müslümanlık) şeklinde bir başlığa yer verilmiş olmasına rağmen, ortaokul birinci sınıf kitabında böyle bir başlığa yer verilmemiştir. 1976 ortaokul programına göre yazılan orta 2. sınıf kitabında da müfredat programındaki konularla uyumsuzluk söz konusudur. Müfredat programına göre ilk konu, “İslam Dininin Temel Prensipleri: İbadet” konusudur. Ancak kitapta İbadet ünitesinden önce “Din Düzeni” başlığı altında ayrı bir üniteye yer verilmiştir. Ayrıca müfredat programında “Allah’ın Kitaplarına İman” şeklinde bir konu yer almamasına rağmen kitapta, “Allah’ın Kitaplarına İman” konusu altında dört büyük kitap ve gönderildiği peygamberler ele alınmıştır. Kısacası dönemin kitaplarıyla programın konuları arasında paralellik söz konusu değildir. İlke ve amaçlar göz önünde bulundurulduğunda dönemin kitaplarının programın amaçlarına uyduğu görülmektedir. Amaçlar arasında İslam dininin ilmihalinin öğretilmesi, öğrencilerin dinlerine ve milletlerine bağlılıklarını artırmak gibi esaslar yer almaktadır. Diğer dinlerle ilgili, başkalarının inanç ve düşüncesine saygı gibi konulara yer verilmemiştir.

8. 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler

DKAB dönemi olarak adlandırdığımız 1982 yılına ait kitaplardan dördüncü sınıfa ait 5, beşinci sınıfa ait 5, altıncı sınıfa ait 10, yedinci sınıfa ait 3 ve sekizinci sınıfa ait 11 olmak üzere toplam 34 kitap incelenmiştir. Daha önce, kitapların ünite veya konuları içerisinde diğer dinler, peygamberler veya diğer kutsal kitaplar ile ilgili tespit edilen konular ve ifadeler bu bölümde kitaplara göre tek tek ortaya konmuş, konuyla ilgili kitaplardan örnekler verilmiştir. İlk olarak 1982 yılına ait dördüncü sınıf kitaplarında diğer dinlerle ilgili konular ve ifadeler tespit edilerek ortaya konmuştur.

a) 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler

aa) 4. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

1982 yılına ait incelediğimiz ilk kitap, Üzeyir Gündüz tarafından yazılan İlköğretim 4. sınıf kitabıdır. Bu kitapta “Peygamberimiz ve Din” ünitesi dışında diğer dinlerle ilgili bir ünite yer almamaktadır. Ayrıca, “İbadet” ünitesi de din ve inanç özgürlüğünden bahsetmesi açısından bizim için önemlidir. Kitapta “Peygamberimiz ve Din” ünitesinde ilk olarak “Peygamberlik ve Din” konusuna yer verilmiş, burada dinin genel bir tanımı yapılmış ve Allah’ın niçin din gönderdiği anlatılmıştır. Allah’ın insanları doğru yola iletmek için sürekli peygamberler gönderdiği, ancak bir süre sonra insanların tekrar doğru yoldan saptıkları belirtilmiştir. Burada ilk peygamber Hz. Âdem, son peygamber Hz. Muhammed ve bunun dışında, büyük peygamber olarak zikredilen Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. İbrahim, Hz. Nuh gibi peygamberlerin isimleri verilmiştir. Bu peygamberler ismen zikredildikten sonra, “Biz Allah’ın görevlendirdiği bütün peygamberlere, içtenlikle inanırız. Çünkü onların hepsi de insanlara hak doğru yolu göstermek için görevlendirilmişlerdir” şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Bütün peygamberlere imanın gerekliliği vurgulandıktan sonra, “Allah’ın gönderdiği en son din İslamiyet’tir. Son peygamber de bizim peygamberimiz Hz. Muhammet’tir” denilmiştir.²¹⁹ Kitapta 3. ünite olan ibadet ünitesinde 1982 programında belirtilen ilkelere de uygun olarak, farklı inançtan olanlara karşı saygı konusundan şu şekilde bahsedilmiştir: “Yeryüzünde bizden başka milletler de vardır. Her milletin gelenekleri görenekleri ve yaşam biçimleri birbirinden farklıdır. Ama bu farklılık onlarla kötü geçinmemizi gerektirmez. Çünkü uygar insanlar birbirlerinin dinlerine, inançlarına, örf ve adetlerine, yaşam biçimlerine saygı gösterirler.”²²⁰ Aynı ünite de ibadet yerleri konusunda dinimize göre ibadet etmek için belli bir yere ihtiyaç

²¹⁹ Üzeyir Gündüz, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Gendaş Yay., 2000- İstanbul, s. 25

²²⁰ **a.g.e.**, s. 44.

olmadığı, bunun da bizim için bir kolaylık olduğu belirtilmiş, ancak diğer dinlerle açık bir şekilde karşılaştırma yapılmamıştır.²²¹

Hüseyin Hüsnü Tekişik tarafından yazılan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. sınıf kitabında da müfredata uygun olarak diğer dinler için ayrılmış ayrı bir ünite yoktur. 2. ünite olan, “Peygamberimiz ve Din” ve “ibadet” ünitesi konumuzla dolaylı olarak ilgilidir. Bu kitapta da yine ibadet ünitesinde diğer din ve milletlerden olan insanlara hoşgörüden bahsedilmiştir: “dünyamızda milletimizden başka milletler de yaşamaktadır. Dinimizden başka dinler de vardır. Allah bütün insanların Allah’ıdır. Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar bütün hak peygamberlere inanmak dinimizin inanç esaslarındandır. Peygamberimiz Hz. Muhammed bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.” Ayrıca kitapta, dinimizin milletler arasında güzel ilişkiler kurulmasına verdiği önem, insanlar arası hoşgörü ve anlayıştan bahsedilmiştir. Peygamberimizin de diğer dinlere ve milletlere karşı saygı gösterdiği, onları anlayışla karşıladığı, davetlerine gittiği, hastalarını ziyaret ettiği belirtilmiştir. Kitapta “Bütün insanlar din ve inanç hürriyetine sahiptir. Diğer din ve inanç hürriyetlerine saygı göstermek gerekir...” şeklinde inanç ve din özgürlüğüne vurgu yapılmıştır. Son olarak “diğer milletlerin din, örf ve adetlerine saygılı olmalıyız. Bu tür davranışlar, insanların birbirlerine yakınlaşmasını sağlar ve dünya barışına katkıda bulunur”²²² denilmiştir. İbadet yerleri konusunda kitapta diğer dinleri dışlayıcı bir ifade yoktur. İslam dininde ibadet etmek için belli bir yere ihtiyaç olmadığı, temiz olmak şartıyla her yerde ibadet edilebileceği vurgulanmıştır. Daha sonra Müslümanların ibadet yerleri tanıtılmıştır.²²³

Sabit Canbullan tarafından yazılan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. sınıf kitabında diğer dinler konusu açısından incelediğimiz üniteler, “Peygamberimiz ve Din” ünitesi ile “İbadet Ediyoruz” ünitesidir. Kitapta ilk ünite olan “Allah ve Allah inancı” ünitesinde dinin tanımı yapılmış daha sonra, Kuran’da adı geçen peygamberlerden Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’in adı zikredilmiştir. Peygamberlerin ortak özelliklerinden bahsedildikten sonra, “bütün

²²¹ a.g.e., s. 49.

²²² Hüseyin Hüsnü Tekişik, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Tekişik Yayıncılık, Ankara – 2000, s. 61.

²²³ a.g.e., s. 58.

peygamberlerin Allah tarafından görevlendirildiklerine inanırız”²²⁴ denilmiştir. İbadet ünitesinde düşünce ve inanç özgürlüğünden bahsedilerek, dinimize göre düşünce ve inanç konusunda insanların birbirlerine zor kullanma hakları olmadığı belirtilmiş, konuyla ilgili olarak “Dinde zorlama yoktur” ayeti verilmiştir.²²⁵ Kitapta düşünce ve inanç özgürlüğü konusuna geniş olarak yer verilmiştir. İbadet yerleri konusunda ise diğer kitaplarda olduğu gibi, diğer dinlerle ilgili olumsuz bir ifade yoktur. Konuyla ilgili olarak, dinimize göre ibadetlerin temiz ve uygun olan her yerde yapılabileceği ifade edilmiştir.

Hüseyin Algül, Osman Çetin ve Mustafa Öcal’a ait İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. sınıf kitabında diğer dinler konusuyla ilgili üniteler aynıdır. Bu kitapta da insanlara gönderilen en son dinin İslam olduğu, kıyamete kadar devam edeceği, onun yerine yeni bir din gelmeyeceği, bu yönüyle İslam dininin en mükemmel din olduğu belirtilmiş ve yine konuyla ilgili ayet verilmiştir. (Al-i İmran, 3/19) Kitapta, İbadet ünitesinde din ve vicdan hürriyetinden bahsedilmiştir. Kişilerin dinine hiçbir şekilde karışamayacağı, İslam dininde din, vicdan ve düşünce hürriyetine önem verildiği belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak, İstanbul’un fethinden sonra Fatih’in Hristiyanlara karşı takındığı tutum örnek olarak gösterilmiştir. Kitapta ibadet yerleri konusunda, her dinin kendine has ibadet yerleri olduğu belirtildikten sonra Musevilik ve Hristiyanlıkta ibadet yerlerinin adları verilmiştir. Daha sonra İslam dininin ibadet yerleri ile ilgili olarak şu açıklama yapılmıştır: “İslam dininde yeryüzünün her tarafı ibadet alanı olarak kabul edilmiştir. Yüce Allah’ımıza dilediğimiz yer ve zamanda temiz olmak şartıyla ibadet edebiliriz.” Görüldüğü gibi burada da diğer dinler hakkında olumsuz bir ifade yoktur. Kitapta “İslam’ın şartlarına toplu bakış” ünitesinde İslam, ilahi dinlerin sonuncusu ve en gelişmiş olarak tanımlanmıştır.²²⁶

Kerim Yavuz ve Ünver Günay tarafından yazılan kitapta “Peygamberlik ve Din” ünitesinde diğer kitaplarda olduğu gibi peygamberlerden bazılarının isimleri verilmiş, daha sonra yine aynı şekilde “biz bütün peygamberlere inanırız. Onların

²²⁴ Sabit Canbula, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Meram Yay., İstanbul 2000, s. 24.

²²⁵ a.g.e., s. 49.

²²⁶ Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mustafa Öcal, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Altın Kitaplar - İstanbul 2000, s. 59.

hepsi hak yolu göstermişlerdir” şeklinde genel bir ifade kullanılmıştır.²²⁷ Kitapta 2. ünite olan peygamberlik ve din ünitesinde İslam dini ve Kuran-ı Kerim ile ilgili ifadeler şu şekildedir: “Şimdiye kadar pek çok dinler gelmiş geçmiştir. En son gelen din bizim dinimiz İslam dinidir. Yüce Allah Kuran’da ‘Allah katında gerçek din İslam’dır’ buyuruyor. Dinimizden ve kitabımız Kuran-ı Kerim’den başka bir din ve kitap ta gönderilmeyecektir. Çünkü İslam dini önceki dinlerin hükümlerini, eksik ve bozulan yönlerini tamamlamıştır. Bu bakımdan Kuran en son ve en mükemmel kitaptır.”²²⁸ Kitapta yer alan şiirlerde de İslam’ın diğer dinlerden üstün tutulduğunu gösteren ifadeler vardır. Örneğin “Benim Dinim” adlı bir şiirde “Benim dinim yücedir. Onu bütün dinlerden üstün tutar överim. İslam’dır benim dinim, dinlerin en güzeli, Bu din diyor temiz ol bu din diyor doğru ol. Bu dinden daha güzel var mıdır başka bir yol?”²²⁹ ifadeleri yer almaktadır.

ab) 5. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Beyza Bilgin tarafından hazırlanan 5. sınıf ders kitabında Kitaplara inanmak, Peygamberler inanmak, Atatürk’ün dinimiz ve laiklik ile ilgili görüşleri ve Ahlakî görevlerimiz ünitelerinde diğer dinlerden bahsedilmiştir. 4 Büyük kitap konusunda Tevrat, İncil, Zebur ve Kuran-ı Kerim hakkında kısa bilgi verilmiştir. Örneğin, İncil hakkında “Hz. İsa’nın hayatını ve vaazlarını içerir. Bugünkü Hristiyanların kutsal kitabıdır. Hz. İsa’nın ölümünden sonra Yunanca ve Latince olarak yazılmıştır. İncil, Tevrat ve Zebur ile birlikte ‘kitabı mukaddes’ adı ile bilinir” şeklinde bilgi verilmiştir. Bu kitabın tahrif oluşundan kitapta bahsedilmemiştir. Tevrat hakkındaki bilgi de aynı şekildedir: “Hz. Musa’ya indirilmiştir. İbranice ve Aramca olarak yazılmıştır. Bu günkü Yahudi dininin kutsal kitabıdır.”²³⁰ Daha sonra “Kitabımız Kuran-ı Kerim” daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kuran-ı Kerim konusunda, vahiy, sure, ayet gibi kavramlar açıklanmış, daha sonra Kuran’a karşı görevlerimiz konusundan bahsedilmiştir. Kitapta diğer dinler konusuyla ilgili olan diğer ünite “Peygamberlere İnanmak” ünitesidir. Bu ünite, “Peygamberlik ve Din, Allah niçin

²²⁷ Kerim Yavuz, Ünver Günay, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Murat Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul- 1982, s. 16.

²²⁸ a.g.e., s. 17.

²²⁹ a.g.e., s. 19.

²³⁰ Beyza Bilgin, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Milli Eğitim Basımevi İstanbul, 2000, s. 40.

peygamber göndermiştir?”, “Kitabı olan peygamberler” konuları araştırmamız açısından önemlidir. Kitapta peygamberlere iman ile ilgili olarak: “İlk peygamber Hz. Âdem ile son peygamber Hz. Muhammed arasında pek çok peygamber gelip geçmiştir. Müslümanlar peygamberlerin hepsine inanırlar ve saygı gösterirler”²³¹ denilerek bütün peygamberlere imanın önemi vurgulanmıştır. Kitabı olan peygamberlerden Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. İsa ve Hz. Muhammed hakkında bilgi verilmiştir. Kitapta 82 dönemi programının ilkelerine uygun olarak farklı inanç ve düşüncede olanlara karşı hoşgörü ve saygı konularına yer verilmiştir. Diğer dinlere karşı saygı ve hoşgörü fikirleri kitapta şu şekilde ifade edilmiştir: “...Fakat Türkiye Cumhuriyetinin farklı dinden vatandaşları da vardır. Laiklik, devletin vatandaşlarına dinleri sebebi ile haksız davranmasına izin vermez. Farklı dinlere sahip olmak vicdan özgürlüğünün gereğidir.”²³² Bir başka yerde, Türklerin tarih boyunca egemen oldukları ülkelerde din ve vicdan özgürlüğüne daima saygı gösterdikleri belirtilmiştir. Aynı kitapta, Laiklik konusunda “...bu durum İslam Dininin özüne de uygundur. Dinimizde zorlama yoktur. Başka dinden olan insanlara sevgi, saygı ve hoşgörü vardır” denilerek yine din ve vicdan özgürlüğü vurgulanmıştır. Kitapta “Atatürk’ün Laiklik ve Dinimiz Hakkındaki Görüşleri” adlı 7. üniteye hazırlık çalışmalarında diğer dinlerle ilgili sorular yer almaktadır. Sorulardan arasında “Arkadaşlarınız ve komşularınız arasında İslam Dininden başka dine bağlı olanlar var mı? Onlarla ilişkileriniz nasıl?,” bir diğerinde “Çalışmak için öğrenim için yurt dışına giden vatandaşlarımız kendi dinlerinden başka bir dinden olan insanlar arasında yaşamaktadırlar. Onlarla konuşarak oradaki dinler ve ibadet biçimleri hakkında bilgi toplayın ve sınıfta anlatın” şeklinde sorular yer almaktadır. Yine kitapta “Başkaları İle İyi İlişkiler Kurmak” konusunda aynı konuya değinilerek çoğulcu bir tablo çizilmiştir: “İslam dini yalnızca Müslümanlar arasında değil, bütün insanlar arasında yardımlaşmayı öğütler. ...yakınımızda yardıma muhtaç fakat Müslüman olmayan komşular, arkadaşlar varsa, onları atlayarak uzaktaki Müslümanlara yardım etmek dinimizin gereklerine uymaz.”²³³

Üzeyir Gündüz’e ait 5. sınıf kitabında kitaplara inanmak ve peygamberlere inanmak ünitesi ile ahlaki görevlerimiz konusunda diğer dinler konusuna yer

²³¹ a.g.e., s. 49.

²³² a.g.e., s. 85.

²³³ a.g.e., s. 95.

verilmiştir. 1. ünite olan “Kitaplara iman” ünitesinin Kitap kavramı konusunda bir Kuran resmi, altında da “Kutsal Kitaplar İnsanların İlahi Rehberidir” yazısı yer almaktadır. Kutsal kitaplar hakkında, kutsal kitapların ilahi dinlerin yazılı kaynakları olduğu; kutsal kitaplarda inanç, ibadet, ahlak ve bazı toplumsal konuların yer aldığı belirtilmiştir. Kitapta “Allah tarafından peygamberlerin kalplerine iletilen kutsal bildiriler, önce o peygamberin kendi diliyle orijinal biçimi bozulmadan kaleme alınmış, daha sonra da o dönemin yazı malzemeleriyle bir kitap haline getirilmiştir” denilmekte ve kutsal kitaplar hakkında genel bilgiler verilmektedir. Burada kitapların bir kısmının tahrif oluşundan bahsedilmemiştir. Dört büyük kitap konusunda ise suhuf ve büyük kitaplar kavramları açıklanmış, hangi peygamberlere suhuf gönderildiğinden bahsedilmiştir. Büyük kitaplardan Tevrat, Zebur, İncil ve Kuran-ı Kerim hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Buradaki ifadelerde kitaplarla ilgili olumsuz bir ifade kullanılmamıştır. Örneğin Tevratla ilgili olarak, “Tevrat: Hz. Musa’ya gönderilmiştir. Yahudiliğin kutsal kitabıdır”²³⁴ ifadesi yer almaktadır. Bunun dışında dinlerle ilgili bir açıklama yoktur. Kuran-ı Kerim hakkında, Kuran’ın bu zamana kadar hiçbir değişikliğe uğramadığı belirtilmiştir. Kutsal kitapların anlatıldığı bu bölümün sonunda “Biz bütün kutsal kitapların aslı değiştirilmemiş biçimine gönülden inanırız” denilerek yine kutsal kitaplardan bazılarının tahrifata uğradığı dolaylı olarak belirtilmiştir. Bu sayfada görülen Kuran-ı Kerim resmi altında: “Kuran-ı Kerim değişikliğe uğramamış tek ilahi kitaptır” notu da ilave edilmiştir.²³⁵ Bir sonraki başlık olan, “Kitabımız Kuran-ı Kerim” başlığı altında Kuran-ı Kerim’in muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu ünitenin sonunda verilen “Kuran’a Saygı” başlıklı okuma parçasında Kuran-ı Kerim’e saygıdan bahsedilirken, “Müslüman olmayanların da Kuran’a saygı göstermelerini beklerim. Ben de onların kutsal kitaplarına saygısızlık etmem; kaba ve çirkin sözler söylemem” ifadesi yer almaktadır.²³⁶ Kitapta “Peygamberlere iman” ünitesinin “Kitabı olan peygamberler” konusunda Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Davut ve Hz. Muhammed hakkında kısaca bilgi verilmiş ve kendilerine gönderilen kitapların isimleri zikredilmiştir. Peygamberler ve kutsal kitaplar tanıtıldıktan sonra, Hz. Muhammed için ayrı bir konuya yer verilmiş burada peygamberimiz hakkında daha

²³⁴ Üzeyir Gündüz, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Gendaş Yay., İstanbul- 2000, s. 36.

²³⁵ a.g.e., s. 36.

²³⁶ a.g.e., s. 42.

ayrıntılı bilgi verilmiştir.²³⁷ Daha sonra Peygamberimize karşı görevlerimiz konusuna yer verilmiştir. Atatürk'ün dinimiz ve laiklik ile ilgili görüşleri ile ilgili ünite de başka dine inananlardan bahsedilmiştir. Burada din ve inanç özgürlüğünden, dinimize göre hiç kimsenin dini inancına baskı yapmayı öngörmediği, peygamberimizin hayatı boyunca hiç kimseye dini konusunda baskı yapmadığı belirtilmiştir. Kitapta farklı din mensuplarından bahsedilirken, "...Çünkü her devletin sınırları içinde yaşayan insanlar aynı dini paylaşmayabilirler. Hatta ırkları ve dilleri veya mezhepleri birbirinden farklı olabilir. Demokratik devletin görevi, dini dili ırkı veya mezhebi birbirinden farklı olan bu insan gruplarına ayırım gözetmeden kucak açmaktır. İnançlarını ve dinlerini güvence altına almaktır."²³⁸ Temizlik ve doğruluk ünitesinde yer alan konular da İslam dini göz önünde bulundurularak ortaya konmuştur.

Aydın Tanrıverdi tarafından yazılan 5. sınıf ders kitabında diğer dinler konusu açısından önemli olan üniteler, Kitaplara iman ünitesi ve Peygamberlere iman ünitesidir. Kitaplara inanmak ünitesinde kutsal kitaplar hakkında genel bir bilgiye yer verilmiştir: "Bu kitaplarda iyi doğru davranışların neler olduğu bildirilmiştir. Peygamberler bu kitaplarla insanları doğru yola çağırmışlar, onları düştükleri kötü durumdan kurtarmışlardır. Ancak insanlar peygamberler öldükten sonra bu kitapları gereği gibi koruyamamışlardır. Bazıları onlara uymaktan vazgeçmiş, bazıları da onların içindeki bilgileri değiştirmişlerdir. Böylece insanlar doğruluktan ayrılmışlardır."²³⁹ Bu açıklamadan sonra kitaplara iman ile ilgili olarak, "biz bu kutsal kitapların hepsinin Allah'tan geldiğine inanırız. Ancak bunların sonuncusu olan Kuran-ı Kerim'e uyarız" ifadesi yer almaktadır.²⁴⁰ Görüldüğü gibi kitapta, bütün kutsal kitaplara iman edilmesi gerektiği vurgulanmış, ancak kitapların bir kısmının değiştirilmiş olduğu ve bu kitaplardan sonuncusu olan Kuran-ı Kerim'e iman ettiğimiz belirtilmiştir. Kitapta ayrıca, "Allah düştükleri kötü durumdan insanları kurtarmak için yeniden peygamber görevlendirmiş, onlara yeni kitaplar göndermiştir. Bu kitapların sonuncusu son peygamber Hz. Muhammed'e gönderilen Kuran-ı Kerim'dir. Allah Kuran-ı Kerim'de bütün doğru ve iyi davranışların neler

²³⁷ a.g.e., s. 49- 52.

²³⁸ a.g.e., s. 81.

²³⁹ Aydın Tanrıverdi, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Özgün Matbaacılık, Ankara 2001, s. 32.

²⁴⁰ a.g.e., s. 31.

olduğunu göstermiş, ayrıca insanların daima akıllarını kullanmalarını, iyi ve yararlı davranışlarda bulunmalarını öğütlemiş, böylece Allah kutsal kitapları Kuran-ı Kerim ile tamamlamıştır. Artık insanların başka kutsal kitaplara ihtiyacı kalmamıştır” şeklinde ifadeler de mevcuttur. Dönemin kitaplarının çoğunda diğer kutsal kitaplara imanın da şart olduğu vurgulanmıştır. Örneğin burada konuyla ilgili olarak, “...Kuran-ı Kerim ise bizim kutsal kitabımızdır. Biz Kuran’a uymakla birlikte bütün bu kitapların Allah tarafından gönderildiğine inanırız. Çünkü Allah’ın indirdiği kitaplara inanmak dinimizin inanç esaslarından. Bu konuda Allah Kuran’ da şöyle buyurur” denilerek Al-i İmran suresinin 84. ayeti örnek olarak verilmiştir. Kuran-ı Kerim’in anlatıldığı bölümde sure, ayet, vahiy kâtipleri, Kuran-ı Kerim’in çoğaltılması, içinde yer alan konular v.s anlatılmış bu konunun sonunda da yine kutsal kitabımız Kuran-ı Kerim’in sayfalarından bir resim verilmiştir. 4. ünite olan “Peygamberlere inanmak” ünitesinin Peygamberlik ve din konusunda, kitabı olan peygamberler tek tek anlatılmıştır. Fakat Hz. Musa ve diğer peygamberler hakkında bilgi verilirken, kaynak olarak yalnızca Kuran ayetleri kullanılmıştır. Örneğin, Kasas suresinin 3- 41 ayetlere göre Hz. Musa’nın hayatı uzun uzun anlatılmıştır: “Kuran-ı Kerim’den öğrendiğimize göre Hz. Musa Mısırda doğdu”, “Hz. Musa kavmiyle birlikte Filistin’e gitti. Allah tarafından kendisine Sina dağında Tevrat adlı kutsal kitap verildi.” (Kasas 43) gibi ifadelerde bu durum görülmektedir. Hz. İsa’nın kavmi, kitabı ve ölümü hakkında da Kuran ayetlerine göre iki paragrafta bilgi verilmiştir.

Kitapta “Peygamberimiz Hazreti Muhammed” bölümünde Peygamberimiz Hz. Muhammed’in Hz. Âdemle başlayan ilahi dinin son peygamberi olduğu, onun Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsmail ve Hz. İsa ile devam eden dini tamamladığı, Ona gönderilen Kuran-ı Kerim’de daha önceki peygamberlere gönderilen öğütlerin hepsinin yer aldığı belirtilmiştir. Bu konu ile ilgili Kuran-ı Kerim ayeti verilmiştir. (Şura suresi 13. ayet) Kitapta Kuran’dan önce gelen kutsal kitapların değişikliğe uğradığı, bu nedenle Allah’ın Hz. Muhammed’e Kuran-ı Kerim’i gönderdiği belirtilmektedir: “Kuran-ı Kerim’de bildirildiğine göre Hz. Muhammed’den önceki peygamberlerin getirdikleri ya zaman içerisinde unutulup gitti. Ya da insanlar onlarda değişiklik yaptılar. İnsanlar bazı peygamberler hakkında yanlış inançlara yöneldiler.” Kitapta Peygamberimiz Hz. Muhammed’in bütün insanlığa gönderildiği,

Onun sadece bir milletin peygamberi olmadığı, bunun için isteyen herkesin ona inanıp Müslüman olabileceği belirtilmiştir.²⁴¹

1982 müfredatına uygun olarak yazılan bu ders kitabında diğer bir önemli nokta da temizlik ve doğruluk gibi ahlak ve davranışlarla ilgili ünitelerdeki konuların İslam dini açısından ele alınmış olmasıdır. Örneğin doğruluk konusu ayetler ve hadisler ışığında anlatılmış, doğruluğun bir tanımında “başka bir deyişle doğruluk, dinimizin kurallarına aykırı hareket etmemektir. Çünkü dinimizin kuralları bizim doğru olmamızı sağlayan amaçlar taşır. Yalanın hilenin başkalarını aldatmanın dinimizce yasak sayılması bunun göstergesidir” denilmiştir.

Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mustafa Öcal tarafından yazılan 5. sınıf ders kitabında Kitaplara iman konusu diğer dinler konusu açısından önemlidir. Kitaplara iman ünitesinin “Kitap kavramı” konusunda Tevrat, Zebur ve İncil hakkında kısa ve genel bilgi verilmiştir. Burada Tevrat ve Zebur gibi İncilin de insanlar tarafından değiştirildiği vurgulanmıştır. İncil ile ilgili olarak: “Hristiyanlığın kutsal kitabıdır. Hz. İsa hayatta iken İncil yazılmamıştı. İncili daha sonra onun havarileri kaleme aldı” şeklinde bilgi verilmiştir. Kitabı olan peygamberler konusunda Hz. Musa anlatılırken İsrail oğulları hakkında Kuran ayetlerine dayalı olarak bazı bilgiler verilmiştir. İsrail oğulları ile ilgili olarak “Yüce Rabbimiz İsrailoğullarına çeşitli nimetler vermişti. Ancak onlar kıymetini bilip şükretmediler. Nankörlük ettiler. Allah da onlara türlü sıkıntılar ve cezalar verdi” şeklinde bilgi verilmiştir.

Sabit Canbulan’a ait ilköğretim Din kültürü ve ahlak bilgisi 5. sınıf kitabında hazırlık çalışmalarında kutsal kitaplarla ilgili sorulara yer verilmiştir: “4 büyük kitabın adını büyüklerinizden öğrenerek yazınız, kutsal kitapların niçin gönderildiğini büyüklerinizden öğreniniz. Kuran’ı yanımızda taşıırken nelere dikkat etmeliyiz öğreniniz” gibi. Kitapta 4 büyük kitap hakkında da kısa kısa bilgiler verilmiştir. Kuran-ı Kerim konusunda diğer kutsal kitaplar hakkında verilen bilgiler yansız bir şekilde ortaya konmuştur. 4. ünite olan peygamberlere inanmak ünitesinde kitabı olan peygamberler hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

²⁴¹ a.g.e., s. 49.

ac) 6. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Ömer Yılmaz, Hasan Sarısoy ve Vehbi Vakkasoğlu tarafından yazılan kitapta müfredata uygun olarak diğer dinlerle ilgili konulara yer verilmiştir. Örneğin konuyla ilgili hazırlık çalışmalarında İslam dışındaki dinlerle ilgili sorular mevcuttur. Kitapta öncelikle dinler hakkında genel olarak bilgi verilmiştir. Daha sonra Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dini hakkında daha ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Yahudilikle ilgili olarak “On emir, yehova ve cumartesi günü” gibi konularda yansız bir üslup kullanılmıştır. Kitapta Yahudi milleti hakkında :“...İsrail oğullarının millileştirdiği bu dinin diğer adı, Yahudiliktir” denilerek Yahudiliğin milli bir din olduğu belirtilmiştir. Kitapta Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat hakkındaki bilgiler ise şöyledir: “Tevrat’ın orijinal nüshası mevcut değildir. Fakat Yahudiler Tevrat’ın aslının değişmediğine inanırlar.” Yahudiliğin tanrı anlayışı ile ilgili olarak da, “Yahudiler, tek tanrıya inanırlar. Yahudiliğe göre tanrı, Yahudileri koruyan dinlenme ihtiyacı duyabilen ‘Yehovadır.’” ifadeleri yer almaktadır. Kitapta Hristiyanlık hakkında da bilgi verilmiş, bu dinin kutsal kitabı olan İncillerden bahsedilmiştir: “İncil, Hz. İsa zamanında yazıya geçirilmediği için onun vefatından sonra yazıya geçirilmiştir. Bu nedenle Hristiyan din adamları tarafından yazılan pek çok İncil ortaya çıkmıştır. Ancak, m.s 325’te İznik’te toplanan konsülde İncillerin sayısı 4’e indirilmiş ve bu 4 İncil geçerli sayılmıştır.”²⁴² Görüldüğü gibi kitapta her iki kutsal kitabın da tahrif olduğundan bahsedilmiştir.

1982 yılı müfredat programına göre hazırlanan bu ders kitabında, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin kutsal kitapları hakkında bilgi verilirken, bu kitapların orijinal nüshasının mevcut olmadığından bahsedilmiştir. Kitapta “rahip, kilise, aforoz” kelimeleri açıklanmış, Hristiyanlığın mezhepleri tanıtılmıştır. İslam dini anlatılırken İslam dininin belli başlı özellikleri verilmiştir. Kullanılan ifadeler “Müslümanlar... olduğuna inanırlar, İslam dininde şöyledir...” şeklindedir. Kitapta diğer dinlerdeki bazı esaslardan bahsedilirken çok açık bir şekilde olmasa da dolaylı olarak İslam dininin esaslarıyla karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Örneğin, “Müslümanlıkta hiç kimse kimsenin günahını yüklenemez. Hiç kimsenin Allah adına

²⁴² Ömer Yılmaz, Hasan Sarısoy, Vehbi Vakkasoğlu, **İlköğretim Din kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Kaan yayıncılık, İstanbul- 2000, s. 13.

günah bağışlama yetkisi yoktur. Günahları sadece Allah bağışlar” ifadesinde Hristiyanlıktaki günah çıkarma konusundan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Kitapta, Kuran-ı Kerim ile ilgili olarak Kuran-ı Kerim’in gönderildiği gibi korunmuş ilahi kitap olduğu, dünyada en çok okunan ve ezberlenen kitap özelliğini kazandığı belirtilmiştir.²⁴³

6. Ünite olan “Din güzel ahlakıdır” ünitesinde “yüce Allah’ın gönderdiği bütün dinlerde insanların dünya ve ahiret saadetini elde etmelerini dilediği, bütün ilahi dinlerin temel amacının bu olduğu, güzel ahlakın ilahi dinlerin temelini teşkil ettiği” belirtilerek ahlak konusunun evrensel yönü vurgulanmıştır.

Hüseyin Algül, Osman Çetin ve Mustafa Öcal tarafından yazılan 6. sınıf ders kitabında “Din kavramı” ünitesinde diğer dinler konusuna yer verilmiştir. Din kavramı ünitesinin hazırlık çalışmalarında “İslam dini ile diğer dinler arasında ne gibi benzerlik ve farklılıklar vardır?” şeklindeki bir soruyla, öğrencinin ünitenin başında diğer dinler hakkında genel bir araştırma yapması istenmiştir. Kitapta dinler hakkında genel bilgi verilirken, “Hz. Âdem’in getirdiği dinden sonra insanların yavaş yavaş doğru yoldan saptıkları, böylece batıl ve uydurma dinlerin ortaya çıktığı, bu durumun peygamberimize kadar böyle devam ettiği, artık bir daha peygamber ve din gelmeyeceği, çünkü yüce Allah’ın peygamberimize indirdiği İslam dininin kıyamete kadar devam edeceği” belirtilmiştir. Kitapta dinler hakkında genel bilgi verildikten sonra, yaşayan 3 ilahi din olduğu, bunlardan Yahudilik ve Hristiyanlığın değişikliğe uğradığı, İslam’ın ise değişmeden devam eden tek din olduğu belirtilmiştir. Musevilik (Yahudilik) dininin kutsal kitabı ile ilgili olarak, zamanımızdaki Tevrat’ın değişikliğe uğramış olduğu belirtilmiştir. Tevrat hakkında kitapta yer alan bilgiler şu şekildedir: “Bu kitapta Musevilğin emir ve yasakları yer almakta idi. Ancak Tevrat sonradan değişmiştir. İçindeki emir ve yasakların birçoğu değişikliğe uğramıştır. Musevilerin peygamberi Hz. Musa’dır. Onlar Hz. İsa ve Muhammed dışındaki diğer peygamberleri kabul ederler fakat bu ikisinin peygamberliğine inanmazlar.” Kitapta verilen bilgiye göre “Hristiyanlar Hz. İsa’dan başka Hz. Musa ve diğer peygamberleri kabul ederler, yalnızca bizim peygamberimiz Hz. Muhammed’in peygamberliğine inanmazlar.” Kitapta

²⁴³ a.g.e., s. 16.

Hristiyanlıkla ilgili olarak verilen bilgilerde, Hz. İsa'dan sonra Yahudilikte olduğu gibi bu dinin de değişikliğe uğradığı belirtilmiştir.²⁴⁴ Burada, Hristiyanların Zebur'u da kutsal kitap olarak tanıdıkları, Kuran-ı Kerim'e inanmadıkları belirtilmiştir. İncil ile ilgili olarak, "Hz. İsa'dan sonra İncilin çeşitli sebeplerle değişikliğe uğradığı, zamanla birbirine benzemeyen yüzlerce İncilin ortaya çıktığı, Hristiyanların bunlardan dördünü seçerek 'kutsal kitap' olarak kabul ettikleri" bilgileri yer almaktadır. "Hz. Meryem Hz. İsa'yı babasız olarak doğurduğu için Hristiyanların Hz. İsa'yı hem peygamber hem de Allah'ın oğlu olarak kabul ettikleri" de kitapta Hristiyanlık ile ilgili yer verilen bilgilerdendir. Kitapta, Hristiyanlığın esaslarından olan vaftiz ve papazların günah çıkarma konuları yorum yapılmadan olduğu şekilde verilmiştir.

Kuran-ı Kerim konusunda Kuran'ın aslı değişmeden zamanımıza kadar geldiği belirtilmiştir. Müslümanların Tevrat, Zebur ve İncilin değişikliğe uğramadan önceki aslını kabul ettikleri söylenmiştir. Oruç ibadeti konusunda orucun yalnız Hz. Muhammed'in ümmetine değil, diğer bütün peygamberlerin ümmetlerine farz kılınmış olduğu belirtilmiş, konuyla ilgili ayet verilmiştir.²⁴⁵

Ahmet Tekin tarafından hazırlanan kitapta da "Din kavramı" ünitesi diğer dinler hakkında bilgiler içermektedir. Ünitenin hazırlık çalışmalarında Musevilik ve Hristiyanlık hakkında sorular verilmiştir. Örneğin, "Musevilik hakkında bilgi toplayınız. Musevilik ile Hristiyanlığın ibadet yerlerine ne ad verildiğini öğreniniz" şeklinde sorular mevcuttur. Musevilik hakkında bilgi verilirken, bu dinin inanç esaslarından bahsedilmiş ve Yahudilerin kendilerini en üstün ırk olarak kabul ettikleri belirtilmiştir.²⁴⁶ Kitapta Yahudilik hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: "Yahudilere göre tanrı Yahova öncelikle Yahudi ırkını yaratmıştır. Bu bakımdan başka ırktan birinin bu dine girmesi imkânsızdır." Hristiyanlık konusunda ise, İncilin de Tevrat gibi zamanla bir takım değişikliklere uğratıldığı belirtilmiştir. İncil ile ilgili olarak 4 İncilin ortaya çıkışı anlatılmış ve bu kitaplar arasında birlik ve bütünlük olmadığı vurgulanmıştır. Hristiyanlığın inanç esaslarından biri olan "teslis" ve aynı şekilde "ruhbanlık, günah çıkarma, vaftiz" gibi konular hakkında

²⁴⁴ Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mustafa Öcal, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Altın Kitaplar, İstanbul – 1999, s. 11.

²⁴⁵ a.g.e., s. 14.

²⁴⁶ Bu bilgi için Osman Cilacı'nın kitabı kaynak olarak verilmiştir.

verilen bilgilerde konu hakkında yorum yapılmamıştır. Kitapta İslam dininin bazı özellikleri sıralanmış, İslam dininin mükemmel bir din olduğu, insanların bu mükemmel dine uymalarını yüce Allah'ın istediği belirtilerek konuyla ilgili olarak Kuran-ı Kerim'den bir ayet meali verilmiştir. Kitapta İslam dininin bazı prensip ve özellikleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. “Evrensel...”
2. Tevhit: tek tanrı
3. Allah'ın sözüdür. Kuran en küçük bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar geldi. Kıyamete kadar da insanlara yol göstermeye devam edecektir.
4. Akla ve bilime uygundur. Bu yüzden İslam dini her çağda geçerliliğini koruyup toplumlara huzur sağlamıştır.
5. İslam'ın emrettiği ibadetler birey ve toplum açısından çok yararlıdır.
6. İslam'da tam anlamıyla din ve vicdan özgürlüğü vardır. Din adamları diye imtiyazlı bir sınıf yoktur. Kimse günahları affetme yetkisi yoktur. Günahlardan ancak Allah'tan af dilenir.”

Kitapta “Din Güzel Ahlaktır” ünitesinde ahlak konusunda kapsayıcı diyebileceğimiz ifadeler yer almaktadır. Burada, “bütün dinlerin en önemli hedeflerinden biri de insanların güzel ahlaklı olmalarını sağlamaktır. Güzel ahlak bütün dinlerin ortak amacı olmuştur. Bu güne kadar kötü huy ve davranışları öğütleyen bir dine rastlanmamıştır. İlahi dinlerin en mükemmeli olan İslam dini ise güzel ahlaka ayrı bir önem verir...” denilerek güzel ahlakın bütün dinlerde ortak değerler olduğu vurgulanmıştır. Örneğin mutluluk konusunda, “aslında bütün ilahi dinlerin hedefi de insanı mutlu etmektir”²⁴⁷ ifadesi kullanılmıştır. Aynı şekilde doğruluk ile ilgili olarak yine dinlerdeki ortak değerler vurgulanmıştır: “doğruluk hiçbir devirde geçerliliğini yitirmemiştir. Bütün dinler ve bilginler doğru insanların oluşturacağı toplumların huzurlu ve mutlu olacaklarını haber vermişlerdir.”

²⁴⁷ Ahmet Tekin, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Gizem Yay. Ankara 2000 s. 12.

Mustafa Ünal ve Nadi Çakır'a ait kitapta “Din kavramı” ünitesinde Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında bazı bilgiler yer almaktadır. Burada, dinlerin başlıca özellikleri kısaca anlatılmıştır. Kitapta İslamiyet’le ilgili olarak “Kuran-ı Kerim’e göre İslamiyet en mükemmel dindir” denilerek konuyla ilgili Kuran ayeti verilmiştir. Konuyla ilgili ifade kitapta şu şekildedir: “Kuran-ı Kerim’de açıklandığına göre Allah katında hak din İslam’dır. Bundan dolayı Yüce Allah ‘kim İslam’dan başka bir din ararsa bilsin ki kendisinden asla kabul edilmeyecektir’ diye buyurmaktadır.”

Kitapta dinin tanımı yapılırken, “Kutsal kitaplar Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim’de açıklandığına göre dini inanç ilk insanla birlikte başlamıştır” denilerek diğer kutsal kitaplar ve Kuran-ı Kerim’de aynı esasların vurgulandığı belirtilmiştir.

Süleyman Hayri Bolay, Abdurrahman Küçük ve Cemal Tosun tarafından yazılan 6. sınıf kitabında da yine “Din Kavramı” ünitesinde diğer dinler hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Burada dinler, ilahi ve ilahi olmayan olarak üzere ikiye ayrılmış, her ikisi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Kitapta İslamiyet ve diğer dinler hakkında verilen bilgiler aynı üslupla aktarılmıştır. Bu kitapta da Hristiyanlık ve Yahudiliğin kitaplarının tahrif oluşundan bahsedilmemiştir. Güzel ahlak konusu ile ilgili olarak, ahlakın bütün ilahi dinlerin ortak hedefi olduğu belirtilmiştir.

T. Zahit Arvasi’ye ait kitapta, 6. sınıfa ait diğer kitaplarda olduğu gibi, Din kavramı ünitesinin hazırlık çalışmalarında diğer dinlerle ilgili sorulara yer verilmiştir. Hazırlık çalışmalarında diğer dinlerle ilgili verilen sorulardan bazıları şunlardır: “Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında neler biliyorsunuz, araştırınız. Adlarını bildiğiniz belli başlı dinler hangisidir?”²⁴⁸ Kitapta Musevilik, Hristiyanlık ve İslam dini hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Musevilik hakkında verilen bilgilerde Museviliğin Yahudilerce ırkçı bir niteliğe büründürülmüş olduğundan bahsedilmiştir. Bunun gerekçesi ise kitapta şu şekilde açıklanmıştır: “Çünkü onlara göre tanrı Yahova sadece Yahudilere sahip çıkan ve onlara destek veren ırkçı bir ilah durumundadır.” Kitapta “Yahudiliğin kutsal kitabının Allah’tan geldiği gibi korunamadığı, zaman içinde çeşitli değişikliğe uğramış ve büyük ölçüde bozulmuş olduğundan” bahsedilmiş,²⁴⁹ ilahi dinlerin ortak özelliklerinden olan ahiret ve melek

²⁴⁸ T. Zahit Arvasi, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Serhat Yayınları, İstanbul- 2000, s. 13.

²⁴⁹ a.g.e., s. 17

inancının Yahudilikte son derece zayıf olduğu belirtilmiştir. Hristiyanlık konusunda ise Hz. İsa'nın Yahudi halkı tarafından horlanması olayı anlatılmış, "İncil'in de diğeri gibi aslının bozulduğundan, İsa'dan sonra 60'a yakın İncil yazıldığından, bu İncillerin bile kendi içinde çelişkilerle dolu olduğundan" bahsedilmiştir. Kitapta İslam dini hakkında verilen bilgilerde, İslam dininin en son ve en mükemmel din, Allah'ın insanlar için seçtiği yegâne gerçek din olduğu belirtilmiştir.

Akif Gülle, Üzeyir Gündüz ve Gıyasettin Kaya tarafından hazırlanan 6. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabında din kavramı ünitesinde, Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında bilgiler verilmiş, bu dinlerle ilgili önemli kavramlar (Mesih, on emir, papaz, kilise, katedral, havra, haham, v.s.) yansız bir anlatımla açıklanmıştır. Hristiyanlık hakkındaki bilgilerde, Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'in bugünkü 4 çeşidine nasıl ulaşıldığı açıklanmıştır. Bu durum açıklanırken, hangi kaynaktan yararlanıldığı belirtilmemiştir. Kitapta Müslümanlık konusunda üstü kapalı olarak diğer dinlerin bazı esaslarıyla kıyaslama yapılmıştır. Ancak kıyaslama yapılırken açık bir şekilde dinlerin adı zikredilmemiştir. Örneğin, "Müslümanlığa göre hiç kimse bir başkasının günahını yüklenemez, yine hiçbir kimse Allah adına bir başkasının günahını bağışlayamaz"²⁵⁰ ifadesi ile açık bir şekilde olmasa da Hristiyanlık ve İslam dini arasında karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Bir başka yerde Hristiyanlıkta bütün insanların günahkâr olarak doğdukları, bu nedenle bebekleri kutsal suyla vaftiz ettiklerinden bahsedilmiştir. Ayrıca rahiplerin imtiyazlı sınıf oluşturdukları ve Tanrı adına insanların günahlarını bağışlayabildikleri belirtilmiştir. Kitapta, Hristiyanlığın teslis inancı ile ilgili olarak, "Hristiyanlığın üçlü, karmaşık bir Tanrı inancı vardır" ifadelerine yer verilmiştir. İslam dini hakkında verilen bilgilerde, bu dinin, Yüce Allah'ın insanlar için seçtiği yegâne din olduğu belirtilmiştir. Hac ibadeti anlatılırken diğer dinlerde de hac ibadeti olduğundan bahsedilmiştir.

Kitapta 1982 yılı programının anlayışına uygun olarak, "çevremizdeki insanların farklı inançlarda, farklı düşüncelerde farklı dillerde ve farklı ırklardan oluşu onları sevmemize engel olmamalıdır. Çünkü hepimiz aynı yaratıcının

²⁵⁰ Akif Gülle, Üzeyir Gündüz, Gıyasettin Kaya, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Gendaş yayıncılık, İstanbul 2000, s. 13.

kullarıyız. Bizleri farklı yaratan da O'dur" denilerek insan sevgisi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Sabit Canbullan'a ait 6. sınıf ders kitabında "Din kavramı" ünitesinde, Musevilik ve Hristiyanlık dinleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Burada, iki dinin inanç esasları ve bazı kavramları, (üçleme, mesih inancı, vaftiz, papazın günah çıkarma yetkisi) objektif bir anlatımla aktarılmıştır. Kitapta Yahudilerin tanrı anlayışı ile ilgili olarak "Yehova Yahudiliğin ulusal tanrısıdır ve en çok Yahudi milletini sever"²⁵¹ ifadelerine yer verilmiştir. Hristiyanlıkla ilgili olarak, "bu dinin din adamlarının istedikleri kimseyi dine kabul edebildikleri ya da dinden çıkarabildikleri, insanların günahlarını tanrı adına affedebildikleri"²⁵² belirtilmiştir. Hristiyanlığın bir diğer inanç esası olan vaftiz ile ilgili olarak da, "Hristiyanlıkta her doğan insanın günahkâr olarak doğduğuna inanırlar. Bu nedenle doğan her çocuğu bu günahdan kurtarmak için kiliye götürüp vaftiz ettirirler"²⁵³ şeklinde bilgi verilmiştir. Kitapta, Yahudiliğin ve Hristiyanlığın kutsal kitaplarının muharref olduğundan bahsedilmemiştir. İncillerin çoğaltılması ve 4 İncilin kabul edilmesi olayı yorum yapılmadan anlatılmıştır.²⁵⁴ İslam dini konusunda verilen bilgilerde, İslam inancına göre insanların günahsız olarak doğdukları, birisinin işlediği suçtan başkalarının sorumlu tutulamayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak "İnsanların günahlarını ancak Allah affedebilir. Hiç kimsenin insanların günahlarını bağışlama ya da onları dinden çıkarma yetkisi yoktur"²⁵⁵ ifadeleri yer almaktadır.

Bu kitapta da ahlak ile ilgili ünite, bütün dinlerin insanları güzel ahlak sahibi yapmayı amaç edindiği belirtilmektedir.

Hasan Hüseyin Dilaver, Abdulgaffar Gündeşli ve Hakkı Şirin tarafından yazılan ilköğretim 6. sınıf ders kitabında Din kavramı ünitesinin hazırlık çalışmalarında İslam, Hristiyanlık ve Musevilik dinleri hakkında sorulara yer verilmiştir. Bu sorular arasında "İslamiyet'in Hristiyanlık ve Yahudilikten farklı olan yönlerini araştırınız" şeklinde karşılaştırmaya dayalı sorular mevcuttur. Kitapta,

²⁵¹ Sabit Canbullan, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Meram Yayıncılık, İstanbul 2000, s.

15

²⁵² a.g.e., s. 18.

²⁵³ a.g.e., s. 18.

²⁵⁴ a.g.e., s. 17.

²⁵⁵ a.g.e., s. 20.

bütün ilahi dinlerin bir zincirin halkaları gibi birbirinin devamı olduğu ve bütün kutsal kitapların temasının aslında aynı olduğu belirtilmiştir. İlahi dinler konusunda ilahi din kavramı açıklanırken “aslında daha önce belirttiğimiz gibi ilahi din bir tanedir. O da bir tek Allah inancına dayanan İslam Dinidir...”²⁵⁶ ifadesine yer verilmiştir. Burada bütün dinlerin, ortak bir zincirin halkası olduğu vurgulanmış fakat asıl ve tek ilahi dinin İslam olduğu belirtilmiştir. Kitapta Hristiyanlık ve Yahudiliğin zaman içinde insanlar tarafından bozulduğu, İslam’ın ise hiçbir değişime uğramaksızın günümüze kadar geldiği ve kıyamete kadar da böyle devam edeceği belirtilmektedir. Hristiyanlık ile ilgili olarak kitapta, “Hristiyanlar çoğaldıkça İncili de bozmuşlar, yeni İnciller yazmışlardır” ifadesiyle İncilin tahrifatından bahsedilmiştir. Kitapta İslam dini hakkında bilgi verildikten sonra konuyla ilgili olarak, “Allah katında din sadece İslam’dır”²⁵⁷ ile “Kim İslamiyet’ten başka dine yönelirse onunki kabul edilmeyecektir. O ahirette de kaybedenlerdendir”²⁵⁸ ayet meallerine yer verilmiştir. Kitapta “İslamiyet” konusunda yer verilen “günah çıkarama, din adamı ve vaftiz” konularında dinler arasında karşılaştırmaya dayanan ifadeler rastlanmaktadır. Bu kitapta da diğerlerinde olduğu gibi, “Din güzel ahlaktır” konusunda, bütün dinlerde, bütün toplumlarda ve önemli felsefi doktrinlerde ahlakın önemli bir yer tuttuğu belirtilerek dinler arasındaki ortak değerlere vurgu yapılmıştır.²⁵⁹

Abdülkadir Şener ve Orhan Karmış tarafından Ortaokul 1. sınıflar için hazırlanan kitapta yer alan “Din kavramı” ünitesinde öncelikle, “din”, daha sonra “dinler hakkında genel bilgi” konusuna yer verilmiştir. Kitapta Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet başlıkları altında üç büyük dinle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu ünitenin hazırlık çalışmalarında diğer dinlerle ilgili olarak “Sosyal Bilgiler dersinde adı geçen dinler hangileridir?”, “Musevilik ve Yahudilik aynı şeylerdir. Yahudi milleti ve bunların dini inançlarıyla ilgili neler biliyorsunuz?”, “Hristiyanlık bu gün dünyanın en yaygın dinlerinden biridir. Hristiyanların kutsal kitabı sayılan bu günkü İncillerin Müslümanlar için de herhangi bir kutsallığı var

²⁵⁶ Hasan Hüseyin Dilaver, Abdulgaffar Gündeşli, Hakkı Şirin, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Gün Yayıncılık, Ankara -1995, s. 3.

²⁵⁷ Al-i İmran suresi, 19. ayet.

²⁵⁸ Al-i İmran suresi., 85. ayet.

²⁵⁹ a.g.e., s. 9.

mıdır?” şeklinde sorulara yer verilmiştir. Kitapta Musevilik konusunda, Tevrat’ın Hz. Musa’ya geldiği şeklini koruyamadığı, bu gün Yahudilerin okudukları Tevrat’ın, çeşitli devirlerde büyük değişikliklere uğradığı belirtilmiştir. Kitapta Musevilik hakkında yer alan diğer ifadeler şunlardır: “Yahudi ırkının bütün dünya milletlerinin efendisi olduğuna inanan Museviler dinlerine de bütünüyle milli bir nitelik kazandırmışlardır. Onların inancına göre Yahudi ırkından olmayan bir kimsenin Musevi dinine girmesi de hemen hemen mümkün değildir. Yahudilikte Allah anlayışı da millileştirilmiş, Yahova adını verdikleri tanrıya, sadece kendilerine özel bir tanrı niteliği kazandırmışlardır. Musevilikte ahirete inananlar olduğu gibi bunu hiç kabul etmeyenler de vardır. Meleklerle iman konusu da tartışmalıdır. Bu günkü Yahudiler de eskileri gibi Orta doğuda geniş bir toprağın Allah tarafından kendilerine vaat edildiğine inanırlar. Bu söz verilmiş toprakların merkezinin Kudüs şehri olduğunu söylerler. Yahudiler Hz. İsa’ya ve onun peşinden gidenlere karşı yüzyıllar boyu düşmanca duygulara sahip olmuşlardır.” Kitapta Hristiyanlık ile ilgili olarak, Hz. İsa’nın babasız olarak dünyaya gelmesi olayının daha sonra Hristiyanların O’na tanrılık sıfatı vermelerine yol açtığı belirtilmiştir. İnciller hakkında ise “Bu kutsal kitap ta Tevrat gibi Hristiyan din adamlarının elinde değişikliklere uğramıştır. Hz. İsa’nın doğumunun 4. yüzyılının ilk yarısında birbirini tutmayan o kadar çok İncil meydana gelmiştir ki, Hristiyanlar bunlardan hangisine uyacaklarını bilmez olmuşlardır. Bunların arasında da tam bir bütünlük ve beraberlik sağlanmamıştır. Hristiyanların bu kutsal kitaplarında Hz. İsa’dan sonra meydana gelmiş olaylara da yer verilmiştir. Bu da onun sonradan değiştirildiğini göstermektedir” denilerek bu kitapların tahrif oldukları belirtilmiştir. Hristiyanlıktaki “günah çıkartma” ile ilgili olarak: “...onlara göre papazlar veya rahipler insanların günahlarının bağışlanmasını sağlayabilirler. Buna günah çıkartma denir. Bunlar ayrıca dine uymayan kişileri aforoz edebilirler, yani kişileri dinden kovabilirler” ifadelerine yer verilmiştir. Kitapta Hz. İsa’nın insanlara bildirdiği hak dinin zamanla bozulduğu ve bundan sonra İslamiyet’in gönderildiği belirtilmiştir. Kitapta ayrıca diğer dinlerde olup da İslamiyet’te olmayan bazı özellikler sıralanmış, bu özellikler içerisinde “İslamiyet’te ibadet sadece Allah’a yapılır. İslamiyet’te günah çıkarma diye bir şey yoktur. Hiçbir insan bir başkasının günah ve kusurunu Allah adına bağışlama hakkına sahip değildir” ifadelerine yer verilmiştir.

Bu kitapta da diğerlerinde olduğu gibi ahlak ile ilgili konuda, güzel ahlakın bütün ilahi dinlerin ortak amacı olduğu, buyruk ve yasakları güzel ahlaka yönelik olmayan bir din gösterilemeyeceği belirtilmiş örnek olarak da ana babaya saygı ve itaatin bütün dinlerin ortak ilkesi olduğu hatırlatılmıştır.

ad) 7. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Hasan Hüseyin Dilaver, Abdulgaffar Gündeşli ve Hakkı Şirin tarafından hazırlanan 7. sınıfa ait Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabının “Kitaplara iman” ünitesinde diğer dinlerin kutsal kitaplarına ait bilgiler yer almaktadır. Burada kutsal kitaplarla ilgili olarak, daha çok kitapların tahrif olduklarına dair bilgilere yer verilmiştir. Bu kitaplardan Zebur, Tevrat ve İncilin, indirildiği zaman peygamberleri tarafından yazdırılmadıkları, dolayısıyla peygamberleri vefat ettikten sonra, insanlar tarafından değiştirildikleri, bu sebeple bu üç kutsal kitaba “muharref” yani “değiştirilmiş kitaplar” denildiği vurgulanmıştır.²⁶⁰ Kitapta Kuran-ı Kerim hakkında verilen bilgilerde, Kuran’ın Cebrail aracılığıyla 23 senede indirildiği ve peygamberimizin onu kendi ezberlediği ve aynı zamanda her inen ayeti yazdırdığı belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak “Kuran-ı Kerim Allah’ın korumasında olduğu için hiç değiştirmeden insan sözleri karıştırılmadan ve bozulmadan günümüze kadar ulaşmış tek kutsal kitaptır. Peygamberimiz inen ayetleri yazdırırken o kadar titiz davranmıştır ki kendi sözlerinin yazılmasını bile kesinlikle yasaklamış, sadece ayetlerin yazılmasına müsaade etmiştir” ifadeleri yer almaktadır.

Kitapta Tevrat ile ilgili olarak verilen bilgilerde şu ifadeler yer almaktadır: “...Ancak (Tevrat) zaman içerisinde insanlar tarafından değiştirilmiştir. Yani Yahudilerin din adamları kendi düşüncelerini ilahi kitaplara karıştırmışlardır. Tevrat’ın bu şekilde tahrif edilmiş olduğunu Kuran-ı Kerim bize haber vermektedir. Günümüzde mevcut olan Tevrat kitapları işte bu şekilde insanların sözleri ile karıştırılmış olan kitaplardır. Buna rağmen her Müslüman’ın Tevrat’ın ilk şeklinin Allah tarafından gönderilen ilahi bir kitap olduğuna inanması gerekmektedir.” Kitapta, Zebur’un da zaman içerisinde insanlar tarafından değiştirildiği, İslam dinine

²⁶⁰ Hasan Hüseyin Dilaver, Abdulgaffar Gündeşli, Hakkı Şirin, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Gün Yayıncılık, Ankara 1997, s. 17

göre Müslümanların Hz. Davut’a Allah tarafından gönderilen gerçek Zebur’a inanmalarının imanın şartlarından olduğu vurgulanmıştır.

Ortaokullar 2. sınıf için Cihat Tunç tarafından hazırlanan ders kitabında yine “Kitaplara iman” ünitesinde diğer dinlerin kutsal kitaplarından bahsedilmiştir. Burada, ilahi kitapların üçünün de zaman içerisinde değişikliğe uğradığı, ancak yine de bizim bu kitaplara karşı saygılı olmamız, fakat Kuran-ı Kerim’e uymamız gerektiği belirtilmiştir.²⁶¹ Kitaplara iman ünitesinde Kuran dışındaki kitapların yalnızca adı zikredilmiş, bunlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Bu ünite, “Kuran-ı Kerim ve kitaplar arasında Kuran-ı Kerim’in yeri” başlıklı konuda Kuran-ı Kerim’in değişime uğramamış özelliği ile diğer kitaplardan ayrıldığı belirtilmiştir. Konuyla ilgili ifadeler şu şekildedir: “Kuran-ı Kerim nasıl vahyedilip gönderilmişse, aynen öyle bir harfi, bir noktası değiştirilmeden bugüne kadar gelmiştir. Kıyamet kopana kadar da aynen öyle devam edecektir. İşte bu özelliği ile Kuran sonradan değiştirilmiş olan diğer kitaplardan ayrılır.”²⁶²

Hüseyin Algül, Mustafa Öcal ve Osman Çetin tarafından yazılan 7. sınıf ders kitabının “Kitaplara iman” ünitesi, diğer dinler ve kitaplar ile ilgili bilgiler içermektedir. Bu ünite, peygamberlere gönderilen suhuf ve kutsal kitaplar kısaca açıklanmış, kutsal kitaplardan Tevrat, Zebur, İncil ve Kuran-ı Kerim hakkında bilgi verilmiştir. Kitapta İncil ile ilgili olarak: “İncil Hz. İsa’ya gönderilmiştir. Bu kitabın diğer bir adı da Ahdi Cedit (yeni ahittir). En meşhur İnciller; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna olmak üzere dört tanedir”²⁶³ şeklinde açıklama yapılmıştır. Kitapta kutsal kitaplar olan İncil, Tevrat ve Zebur hakkındaki bilgilerde Kuran ayetlerinden yararlanılmış, dipnotta ilgili ayet numaraları verilmiştir. Bu kitapta kutsal kitapların tahrifatına değinilmemiştir. Kuran-ı Kerim ile ilgili bölümde, Kuran-ı Kerim’in bir harfi bile değişmeden günümüze kadar geldiği belirtilmiştir. Kitapta peygamberlere iman ile ilgili olarak, Allah’ın getirdiği bütün peygamberlere inandığımız, bununla birlikte yalnız bizim peygamberimiz Hz. Muhammed’in emir ve yasaklarından

²⁶¹ Cihat Tunç, **Ortaokullar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1984, s. 48.

²⁶² **a.g.e.**, s. 50.

²⁶³ Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mustafa Öcal, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Altın Kitaplar, İstanbul 1998, s. 38.

sorumlu olduğumuz vurgulanmıştır.²⁶⁴ Kitapta, Allah'ın peygamberlerden bazılarını bazısına üstün kıldığı, peygamberimizin de bunlar arasında âlemlere rahmet olarak gönderilen son ve en üstün peygamber olduğu belirtilmiştir. Kitabın “Türkler ve Müslümanlık” ünitesinde özellikle Haçlı seferleri konusu anlatılırken Hristiyanlıkla ilgili ifadeler rastlanmıştır: “Türklerin bu başarısı Hristiyan dünyasını harekete geçirdi. Papalık, haçlı orduları kurarak Müslümanlara saldırmaya başladı... Bu arada İslam ülkelerini yağmalamak, Müslümanlığı ortadan kaldırmak istiyorlardı.”²⁶⁵

ae) 8. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

1982 programına göre hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarından 8. sınıfa ait toplam 9 kitap incelenmiştir. Bu kitaplardan Talip Arışahin ve Mehmet Doğru tarafından yazılan ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. sınıf kitabında yapılan incelemelerde aşağıdaki tespitler ortaya konmuştur:

Kitabın diğer dinler konusu ile ilgili olarak önemli gördüğümüz ilk ünitesi “Kuran ve Hz. Muhammed” ünitesidir. Bu ünitenin “Kutsal kitabımızı tanıyalım” konusunda diğer dinler, peygamberler ve kutsal kitaplar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Örneğin, “Kuran ve Hz. Muhammed” konusunda bütün peygamberlerin, tevhit inancını gönüllere yerleştirmek için çalıştıkları belirtilerek,²⁶⁶ konuyla ilgili Al-i İmran suresi 64. ayetin meali verilmiştir. Aynı konu içerisinde Kuran'ın kendinden önceki kitapları da tanıdığı vurgulanarak: “Kuran'da Hristiyanlık, Yahudilik, putperestlikle ilgili bilgiler verilmiştir. Hak ve batıl açıklanmıştır. Doğru yol gösterilmiştir. Kuran kendini de tanıtır kendinden önce gönderilen kutsal kitapları da...” ifadelerine yer verilmiştir. Kitabın “Peygamber kıssaları” konusunda bazı peygamberlerin başından geçen olaylar Kuran ayetlerine göre ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Konumuz açısından önemli olan Davut, Musa ve İsa peygamberler hakkında bilgi verilmiş, ancak getirdikleri dinler ile ilgili açıklama yapılmamıştır. Hz. İsa ve Hz. Musa hakkındaki bölümde İsrail oğulları ve Yahudiler hakkında önemli bilgilere rastlanmıştır. Kitapta Yahudiler hakkında şu ifadeler yer

²⁶⁴ a.g.e., s. 52.

²⁶⁵ a.g.e., s. 89.

²⁶⁶ Talip Arışahin, Mehmet Doğru, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Damla Yayınevi, İstanbul 1994, s. 12.

verilmiştir: “Yahudiler, imana gelme şöyle dursun, Hz. Yahya’yı öldürdükleri gibi Hz. İsa’yı da öldürmeye karar verdiler...” “Yahudiler ise onu öldürmek için arıyorlardı.”

Kitapta Hz. İsa’nın çarmıha geriliş olayı anlatılmış ve İncil hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. İncil ile ilgili olarak: “...daha sonra İncil diye meydana birçok kitap yayıldı. Bir kısmı Havarilerden bazılarına bir kısmı da onların talebelerine aitti. Bu kitaplar Hz. İsa a.s. hakkında yazılmış kitaplardı. Hristiyanların ileri gelenleri baktılar ki bunlar birbirine uymuyor. Hepsini gözden geçirdiler ve içlerinden dört kitap ayırdılar. Bunları, ötekilerine bakarak doğruya daha yakın buldular. İşte İncil diye Hristiyanlar arasında okunan bu dört kitaptır. Onlar da tamamen birbirine uymaz. Asıl İncil ele geçmemiştir.”

Kitapta konumuz açısından önemli olan diğer bir ünite de “İslam Dininde Kolaylık” ünitesidir. Burada “İslam kolaylık dinidir” konusunda ibadetlerdeki kolaylıklar anlatılmış, diğer dinlerle ilgili herhangi bir karşılaştırma yapılmamıştır. Kitapta “Taassubun zararları” konusunda dindar kişinin, başka din ve inançlara ve insanlara karşı hoşgörölü ve saygılı olduğu belirtilerek farklı din ve inançlara saygının önemi vurgulanmıştır. Kitabın üçüncü ünitesi olan “Laiklik ve İslamlık” ünitesinde de diğer dinlere atf yapılmıştır: “Bu gün yeryüzünde çok çeşitli dinler vardır. Bunlardan üçü ilahi dinlerdir; diğerleri ilahi olmayan dinlerdir. Cenab-ı Hakkın insanlara doğru yolu göstermek için gönderdiği en son din, elbette en olgun, en mükemmel dindir; bu da İslam Dinidir” denilerek, “Allah katında din İslam’dır” ayetinin meali verilmiştir. “Laiklik anlayışında dinin yeri” konusunda ise, “azınlıklar kendi dinlerini okullarında ve mabetlerinde öğrenirler. Ayin ve ibadetlerini diledikleri gibi serbestçe yaparlar. Laiklik ilkesiyle bütün dinler aynı serbestliğe sahiptirler. Dinler birbirine karşılı hoşgörölü ve saygılı olmak zorundadır. Ayrıca, İslam dini felsefesi içerisinde laikliğin yeri konusunda İslam dini başka inançtan olanlara saygı göstermeyi, onların ibadetlerini serbestçe yapabilmelerini sağlamayı emretmektedir” denilerek din ve inanç özgürlüğünün önemi vurgulanmıştır. Bununla ilgili örnek olarak, Hz. Muhammed’in Medine’de yaşayan Yahudilerle bir vatandaşlık antlaşması yaptığı, Hz. Ömer’in Kudüs’te yaşayan Hristiyanlara din ve vicdan hürriyeti tanıdığı, Fatih’in İstanbul’u fethedince burada yaşayan insanlara din

ve vicdan hürriyeti tanıdığı şeklinde tarihten örnekler verilmiştir.²⁶⁷ Aynı konu içerisinde, İstanbul'un birçok semtinde yer alan cami, kilise ve havraların yan yana durduğu, bu manzaranın Müslümanların diğer dinlere karşı tutumunun en güzel örneği olduğu ifade edilmiştir. 8. ünite olan "Türkler ve Müslümanlık" ünitesinde "Türklerin İslamiyet öncesi hayatta en iyisini, en güzelini buldum zannederek yapıştığı Budizm, Manihaizm, Şamanizm ve hatta Hristiyanlık ve Musevilikten hiçbirinin Türk'ün istediği gibi olmadığı, mizacına ve karakterine uymadığı" belirtilmiştir. "Müslümanlığın Türklere Kazandırdıkları" konusunda ise "Türklerin milli ruhuna uymayan inançlar, onların yabancı ırklar arasında erimesine sebep olmuştur. Mesela Budizm'i kabul edenler Çinliler arasında, Hristiyanlığı kabul edenler de Avrupalılar arasında kaybolup gittiği halde, İslamiyet Türklere birlik ruhu vermiş..."²⁶⁸ ifadelerine yer verilmiştir. "Türklerin başka dinden olanlara karşı tutumu" konusunda, Müslüman Türklerin idaresi altındaki azınlıkların kendi ülkelerinde göremedikleri özerklikleri Türklerden gördükleri belirtilmiştir. Bununla ilgili olarak, "yortu günlerinde Hristiyanların sokaklarda şaraplı ekmek dolaştırabildikleri, papazlarıyla, rahibeleriyle, misyonerleriyle Hristiyanlığın bütün mezheplerinin Türklerin himayesinde olduğu kadar hiçbir yerde himaye görmedikleri" belirtilmiştir.

1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programına göre yazılan kitaplardan T. Zahit Arvasi'ye ait 8. sınıf kitabının "Kuran ve Hz. Muhammed" ünitesi, diğer dinler konusuyla ilgili bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Bu ünitenin "Kutsal kitabımızı tanıyalım" konusunda kutsal kitapların (hak) ilahi dinlerin yazılı kaynakları olduğu belirtilmiştir.²⁶⁹ Bu ünite içerisinde bazı peygamberlerin kıssaları anlatılırken Kuran-ı Kerim kaynak olarak kullanılmış ve çoğu yerde "kutsal kitabımıza göre" denilerek açıklama yapılmıştır. Burada, Davut peygamber konusunda Zebur'dan kısaca bahsedilmiş, Musa peygamberin başından geçenler anlatılmıştır. Musa (a.s.) ile ilgili olarak, "Hz. Musa'ya Tevrat verildiğinden, Musa'nın kavminin çok tutarsız bir hayat yaşadığından, Musa'nın ölümünden sonra doğru yoldan çıkıp isyankâr olduklarından ve çeşitli milletlerin egemenliği altına

²⁶⁷ a.g.e., s. 54.

²⁶⁸ a.g.e., s. 137.

²⁶⁹ T. Zahit Arvasi, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Serhat Yayıncılık, İstanbul – 2000, s. 12

girdiklerinden”²⁷⁰ bahsedilmiştir. Kitapta Hz. İsa konusunda verilen bilgilerde İsa (a.s.)’ın doğumundan ve kendisine verilen İncil’den söz edilmiştir. Kitapta konuyla ilgili olarak: “Hz. İsa evrensel bir Allah inancını yaymaya çalışıyordu. Oysa İsrail oğulları, Musa peygamber’in getirdiği dini, ırkçı bir niteliğe büründürmüşlerdi. O nedenle, İsa peygamberin sunduğu evrensel mesaj, onların hoşuna gitmiyordu. İsa peygamberi düşman ilan etmişlerdi...” ifadelerine yer verilmiştir. Kitapta Yahudilere ilgili verilen bilgilerde: “Yahudiler, Hz. İsa’ya sadece düşman olmakla kalmadılar. Onu ortadan kaldırmaya karar verdiler. Halkı kışkırttığı gerekçesiyle Hz. İsa’yı devrin hükümdarına şikâyet ettiler” şeklinde onun nasıl yakalandığı ve çarmıha gerildiği anlatılmıştır. Bu olay Kuran ayetlerine ve İslam kaynaklarına göre aktarılmıştır: “Bizim dini inançlarımıza göre askerler tarafından yakalanan ve çarmıhta can veren kişi Hz. İsa değildir. Çünkü yüce Allah Kuran-ı Kerim’de İsa peygamberin öldürülmediğini, yakalanan kişinin Hz. İsa suretinde başka bir kişi olduğunu haber vermektedir.” Konuyla ilgili olarak da Nisa suresi 157. ayet verilmiştir. Bu konun anlatıldığı sayfanın hemen altında “üç büyük dinin de önem verdiği kutsal kent: Kudüs (ön planda Süleyman mabedi)” alt yazılı bir resme yer verilmiştir.

Kitabın konumuz açısından önemli olan diğer ünitesi, “İslam Dininde Kolaylık” ünitesidir. Burada İslam dininde bazı ibadetler için verilen kolaylıklardan bahsedilirken diğer dinlerle ilgili bir karşılaştırma yapılmamıştır. Üçüncü ünite olan “Laiklik anlayışında dinin yeri” konusunda ise “her devletin sınırları içerisinde yaşayan insanlar aynı dini paylaşmayabilirler. Hatta dilleri ve ırkları da farklı olabilir. Devletin görevi, dini, dili, ırkı veya mezhebi farklı olan bu insanlara toptan kucak açmaktır” ifadeleriyle yine din ve vicdan özgürlüğü vurgulanmıştır. Konuyla ilgili örnek olarak, “Peygamberimizin Medine’de bir arada yaşayan Yahudiler, Hristiyanlar ve putperestlere hiçbir zaman baskı yapmadığı, Fatih Sultan Mehmet’in Müslüman olmayanların dinine dokunmadığı, hatta bu durumun birçok Bizanslının Müslüman olmasını sağladığı”²⁷¹ hatırlatılmıştır. Kitabın, “Laiklik bakımından Müslümanlık” konusunda laikliğin geçmişinden bahsedilirken, “Avrupa’da ruhban denilen din adamlarının sanatta bilimde her şeyi ellerinde tuttuklarından, kilisenin bu

²⁷⁰ a.g.e., s. 28.

²⁷¹ a.g.e., s. 56.

bağnaz tutumunun bilim adamlarıyla din adamlarını karşı karşıya getirdiğinden bahsedilmiştir. Konunun devamında: “Oysa İslam dünyasında durum daha farklıydı. Çünkü bizim dinimiz başta Allah inancı olmak üzere her konuda evrensel değerlere yer veriyordu. Sınıf ve ırk ayrımına karşıydı. Ruhban adı verilen, ayrıcalıklı bir din adamları sınıfı yoktu. Kutsal kitabımızın hiçbir ayeti bilimle çelişmiyordu... İşte böyle bir ortamda din adamlarıyla bilim adamlarının çatışmasını gerektirecek bir durum olmamıştır,”²⁷² şeklinde İslam dini ile Hristiyanlığın bazı yönleri arasında karşılaştırma yapılmıştır. Kitapta, “Türklerin Müslümanlığa katkıları” konusunda ise Haçlı seferleri ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır: “İslam’ın hızla yayılması Hristiyan dünyasını telaşlandırmıştı... Ayrıca, Hristiyanların kutsal saydığı Antakya ve İznik de Müslüman Türklerin eline geçmişti. İstanbul’da tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Bu durum Hristiyanların dini duygularını kabarttı. Başta papa olmak üzere ileri gelen Hristiyanlar Müslümanlar aleyhine propaganda yapmaya başladılar. Müslümanlara karşı bir Hristiyan birliği oluşturdular. Bu savaşın, Tanrının ve İsa’nın isteği olduğunu yaydılar. Aslında bu savaşın arka planında zengin Müslüman memleketlerini yağmalama arzusu da vardı... Haçlı seferlerinin amacı, Müslümanları ortadan kaldırmaktı. Ama bu mümkün olmadı. Çünkü kendilerini Allah yoluna adayan Türk akıncıları, bu saldırıları defalarca püskürttüler.”²⁷³ Kitabın, “Müslümanlığın Türklere kazandırdıkları” konusunda, Zerdüştlük, Manihaizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerin hiçbirisinin Türklerin genel karakter ve ahlak yapılarına uygun olmadığı belirtilmiştir.²⁷⁴

Kitapta diğer dinlerin mensupları hakkında verilen bu bilgiler yanında, dinleri ve ırkları ne olursa olsun bütün insanları kapsayıcı ifadelere de yer verilmiştir. Örneğin, “...Yeryüzünde bizden başka milletler de vardır. Her milletin gelenekleri, görenekleri, yaşam biçimleri ve dinleri de birbirinden farklıdır. Ama bu farklılık, onlarla kavgalı olmamızı gerektirmez. Çünkü uygar insanlar birbirlerinin düşüncelerine ve yaşama biçimlerine saygı gösterirler” denilmiştir.

Mustafa Ünal, Nadi Çakır ve İlhan Özkan’a ait Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabında 1. ünite olan “Kuran ve Hz. Muhammed” ünitesinde Kuran’ın, aslı

²⁷² a.g.e., s. 57.

²⁷³ a.g.e., s. 122–123.

²⁷⁴ a.g.e., s. 124.

değiştirilmeden günümüze kadar ulaşan tek kutsal kitap olduğu belirtilmiştir.²⁷⁵ Kuran'da peygamber kıssaları konusunda ise bazı peygamberler ve kavimlerinin başından geçen olaylar Kuran-ı Kerim ayetlerine göre anlatılmıştır. Bu konuda Hz. Musa ve İsrail oğulları ile ilgili verilen bilgiler şu şekildedir: “Hz Musa’nın vefatından sonra ise İsrail oğulları zaman zaman hak yoldan saptılar. Kitapları Tevrat’ta da değişiklikler yaptılar. Yüce Allah İsrail oğullarını uyarmak için yine peygamber gönderdi.” Kitabın konumuz açısından önemli olan “İslam dininde kolaylık” ünitesinde, dinimizin ibadetlerde sağlamış olduğu kolaylıklardan bahsedilmiş, konuyla ilgili olarak şu örnek verilmiştir: “Örneğin biz namazımızı temiz olan her yerde kılabiliriz. Rabbimize her zaman dua edebiliriz, bir aracıya gerek duymadan günahlarımızı bağışlamasını dileyebiliriz. Yine dinimize göre Müslüman olmak isteyen bir kimse kelime-i şahadeti kendi isteğiyle söylemekle Müslüman olur. Bunun için herhangi bir aracıya özel bir yere ayrı bir zaman ve özel bir törene ihtiyaç yoktur.”²⁷⁶ Burada diğer kitaplarda olduğu gibi diğer dinlerle açık bir şekilde karşılaştırma yapılmamıştır. “Laiklik ve İslamlık” ünitesinde İslam dininin her insana din, inanç ve ibadet özgürlüğü tanıdığı, İslamiyet’in Müslümanların dini görevlerini yerine getirmelerini emrettiği, ancak bu konuda diğer dinlere mensup kimselere karışmadığı vurgulanmıştır. Aynı ünite de İslamiyet’in laiklik açısından diğer dinlerden farklı bir din olduğu belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak, “Örneğin İslamiyet Allah ile kul arasında bir aracının varlığını kabul etmediği gibi hiçbir insana günahları affetme yetkisini de vermez. İslam dininde ruhbanlık yani ayrıcalıklı bir din adamları sınıfı olmadığı gibi soy veya bölgeye dayalı özel haklar da yoktur. İslam dinine göre herkes eşit haklara sahiptir. Dolayısıyla herhangi bir kişi veya grubun üstünlük iddiasında bulunması İslam’a aykırıdır” denilmiştir. Ayrıca kitapta, İslamiyet’in ilahi dinlerin en mükemmeli olduğu belirtilmektedir. “Türklerin başka dinden olanlara karşı tutumları” konusunda Türklerin diğer din mensuplarına karşı hoşgörüsünden bahsedilmiştir. Konu ile ilgili olarak “kendileri başka milletlerden aynı hoşgörüyü görmemiş olsalar bile bu tutumlarını değiştirmemişlerdir” ifadesine yer verilmiş ve bununla ilgili örnek olarak “haçlı ordusunun, işgal ettikleri yerlerde binlerce insanı kadın ve çocuk ayırımı

²⁷⁵ Mustafa Ünal, Nadi Çakır ve İlhan Özkan, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Uygun Yayınları, İstanbul -2000, s. 11.

²⁷⁶ a.g.e., s. 50.

yapmadan kılıçtan geçirdiklerinden buna karşılık Türklerin adaletle hareket ettiklerinden” bahsedilmiştir. Ayrıca, Türkler Anadolu’yu fethettikleri zaman burada yaşayan Ermeni ve Süryanilerin Türklerin adalet ve şefkatleri karşısında Rumlar ve Haçlılar yerine Türklerin idaresini seçtikleri belirtilmiştir. Kısacası kitapta dinimizin diğer dinlere mensup insanlara düşünce ve vicdan özgürlüğü tanıdığı sık sık dile getirilmiştir. Müslümanların yaşadığı ülkede caminin yanında kiliseler ve havraların yer almasının Müslümanların Yahudi ve Hristiyanlara tanıdığı ibadet hürriyetinin delili olarak gösterilmiş ve konuyla ilgili olarak aynı sayfada (Meryem ana evi- Efes) resmi verilmiştir.²⁷⁷

İrfan Gündüz, Sıtkı Abdullahoğlu, Abdullatif Türker ve Melike Yılmaz tarafından hazırlanan 8. sınıf kitabında ilk ünite olan “Kuran ve Hz. Muhammed” ünitesinin hazırlık çalışmalarında diğer dinlerin kutsal kitaplarıyla ilgili sorulara yer verilmiştir. Peygamber kıssaları konusunda, kıssalar yoluyla diğer dinlerle İslam’ın bağlantısının sağlandığı belirtilmiş, dolayısıyla burada da önceki peygamberlere gönderilen dinlerin İslamiyet’in bir devamı olduğu vurgulanmıştır.²⁷⁸ Kitapta peygamberler hakkında bilgi verilirken, peygamberler ve kavimleri hakkındaki bilgiler Kuran ayetlerine göre anlatılmıştır. Hz. Musa hakkında verilen bilgilerde İsrail oğulları ile ilgili olarak, “onları esaretten kurtaran, onlara şahsiyet ve yurt kazandıran Hz. Musa’dan kısa bir zaman sonra, İsrail oğulları kutsal kitapları Tevrat’ı da bozarak isyancı özelliklerini devam ettirdiler”²⁷⁹ ifadesi yer almaktadır. İsa a.s.’ın başından geçen olaylar da Kuran ayetleriyle anlatıldıktan sonra, Hristiyanların Hz. İsa’nın çarmıha gerilişi olayı ile ilgili bugünkü inanışlarının yanlış olduğu belirtilmiş, konu ile ilgili Kuran’ın bir ayeti örnek gösterilmiştir: “Hâlbuki onlar İsa’yı öldürmediler ve asmadılar.”²⁸⁰ Kitabın ünite ile ilgili değerlendirme soruları kısmında “havari kime denir?”, “Sahabe ile havari arasında nasıl bir benzerlik vardır?” şeklinde diğer dinlerle ilgili sorular yer almaktadır. Kitapta “İslam dininde kolaylık” ünitesinde namazdaki kolaylık konusundan bahsedilirken İslam dini ve Hristiyanlık arasında mukayese yapılmıştır. Burada, Hristiyanlık anlayışında olduğu gibi ibadetlerimizi belirli mekânlarda yapmak

²⁷⁷ a.g.e., s. 130.

²⁷⁸ İrfan Gündüz, Sıtkı Abdullahoğlu, Abdullatif Türker ve Melike Yılmaz, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Erdem Yayınları, İstanbul- 2000, s. 7

²⁷⁹ a.g.e., s. 13.

²⁸⁰ Nisa suresi 156- 158. ayetler.

zorunda olmayışımızın çok pratik bir kolaylık olduğu, temiz olan her yerde namazımızı kılabilceğimiz vurgulanmıştır.²⁸¹ Kitabın 3. ünitesi olan “Laiklik ve İslamlık” ünitesinin hazırlık çalışmalarında, “Laiklik açısından İslam ve Hristiyanlığın mukayesesini yapınız” şeklinde karşılaştırmaya dayalı bir soruya yer verilmiştir.²⁸² Bu kitapta da Laikliğin doğuşu hakkında bilgi verilirken, Hristiyanlıktaki ruhbanlıktan söz edilmiştir: “Bozulmuş Hristiyanlıkta oluşturulan din adamları sınıfı, toplum üzerinde çok yönlü bir hâkimiyet kurmuştu... Dolayısıyla İslam’da bir din adamları sınıfı oluşmadığından, din adına topluma baskı yapan bir sınıf ta oluşmamıştır. Bu da insanların dini tercihlerini özgürce kullanmalarını sağlamıştır.”²⁸³ Kitapta, “Türklerin Müslümanlığa Katkıları” başlıklı konuda, Haçlı seferlerinden şu şekilde bahsedilmiştir: “Tarihte Haçlı Seferleri olarak bilinen ve sekiz defa bütün Hristiyan dünyasını ayaklandırarak, İslam topraklarına yapılan çok kuvvetli saldırılar, hedefine ulaşmadan yok edilmiştir. Bu zaferler, İslam’ın korunması için çok büyük faydalar sağlamıştır.”²⁸⁴ “Türklerin başka dinden olanlara karşı tutumu” konusunda Türklerin insanların dinleriyle, ibadethaneleriyle uğraşmadığı, onları dinlerini yaşamakta serbest bıraktığı, bu yüzden Balkanlarda yaşayan halkın bile kardinal külâhı görmek yerine Müslüman sarığı görmeyi tercih eder hale geldiği ifade edilmiştir. Aynı şekilde Sultan Fatih’in Hristiyanlığın merkezi olan İstanbul’u fethettiğinde bütün Hristiyanları ve Yahudileri serbest bırakıp, ibadethanelerine dokunmadığı belirtilmiştir.²⁸⁵

Aydın Tanrıverdi’ye ait kitapta, ilk ünite olan “Kuran ve Hz. Muhammed” ünitesinde peygamberler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Burada Hz. Musa ve Hz. Davut hakkında bilgiler verilmiştir. Davut peygamber hakkında, “Hz. Davut, Hz. Musa’dan sonra yollarını şaşırmış olan İsrail oğullarını doğru yola çağırarak için görevlendirilmiş bir peygamberdir” denilmiştir. Kitapta Tevrat ve Zebur’un isimleri de zikredilmiştir. Zebur hakkında, “Zebur’da ilahiler, güzel sözler, dualar ve öğütler vardı” şeklinde kısa bir açıklama yapılmıştır. Daha sonra Hz. İsa hakkında da bilgi verilmiş, bununla ilgili olarak Saffat suresi 6. ayet verilmiştir. (Hz. İsa’nın, kendisinden sonra gelecek olan peygamberi müjdelediği ayet) Kitapta

²⁸¹ a.g.e., s. 36.

²⁸² a.g.e., s. 45.

²⁸³ a.g.e., s. 45- 46.

²⁸⁴ a.g.e., s. 105.

²⁸⁵ a.g.e., s. 109.

peygamberlerle ilgili olarak verilen bütün bilgiler Kuran-ı Kerim kaynaklıdır. “İslam dininde kolaylık” konusunda İslam’ın kolaylık dini olduğu vurgulanarak, konu ile ilgili şu örnekler verilmiştir: “İslam’ın kolaylık dini olduğunu şu bir kaç örnek açıkça gösterir: Dinimize göre ibadet için mutlaka bir ibadethane aramak gerekmez. Temiz olan her yerde ibadet edilebilir. Müslüman olmak için herhangi bir törene gerek yoktur. Kelime-i şahadet getirmek yani Allah’tan başka bir ilah olmadığına ve Hz. Muhammed’in onun elçisi olduğuna inanmak yeterlidir. Günah işleyen bir müminin hatasını anlayarak tövbe etmesi onun affedilmesini sağlar. Bu iş için aracıya veya din görevlilerine ihtiyaç yoktur.”²⁸⁶ Burada İslam dininde ne gibi kolaylıklar olduğu anlatılmış, ancak açık bir şekilde diğer dinlerle karşılaştırma yapılmamıştır. “Laiklik bakımından Müslümanlık” konusunda Hristiyanlıktaki ruhbanlıktan söz edilmiştir: “Laiklik, Hristiyanlıktaki ruhban sınıfına tepki olarak ortaya çıkmıştır. İslam’da ise ruhbanlık yoktur. Bir Müslüman din adamı olmaksızın da ibadetini yapabilir.”²⁸⁷ Kitabın “Türkler ve Müslümanlık” ünitesinde İslamiyet’ten önceki dinler olarak Budizm, Manihaizm, Zerdüştlük, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin adları zikredilmiştir. Bu ünite de Haçlı seferleri hakkında şu şekilde bilgi verilmiştir: “Hristiyan din adamları, İslamiyet’in yayılmasını önlemek, Hristiyanlık şuurunu ayakta tutabilmek ve düşman olarak gördükleri Türkleri yok etmek istiyorlardı. ...o dönemde, Avrupa, koyu bir taassup ve bilgisizlik içinde idi... Hristiyan din adamları ve kralların düzenlediği Haçlı seferlerine, Avrupa’da ne kadar maceraperest varsa hepsi katıldılar... Bunun üzerine Hristiyan dünyası Avrupa’da kök salmaya başlayan İslamiyet’i söküp atabilmek için harekete geçti...” “Osmanlı Türkleri Hristiyanlığı yaymak ve İslam ülkelerini sömürge haline getirmek isteyen Hristiyanlara karşı yetiştirdikleri her yerde mücadele ettiler...”²⁸⁸ şeklinde ifadeler mevcuttur. Kitapta Müslümanlığın Türklere kazandırdıkları konusunda diğer dinlerin isimleri zikredilmiştir: “Türkler arasında... Budizm, Hinduizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlere girenler olduğu bilinmektedir. Ancak bu dinleri kabul edenlerin sayıları fazla değildir. Müslümanlığın Türklere kazandırdıkları konusunda ise İslamiyet’ten başka dinleri kabul eden Türk

²⁸⁶ Aydın Tanrıverdi, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8, Bilim ve Kültür Yayınları Ltd. Şti., Ankara -2000**, s. 32- 33.

²⁸⁷ **a.g.e.**, s. 48.

²⁸⁸ **a.g.e.**, s. 114.

topluluklarının (Manihaizm ve Budizm gibi) siyasi egemenliklerini kaybettikleri, Yahudiliği kabul eden Hazar Türklerinin, Hristiyanlığı kabul eden Türklerin büyük bir kısmının Türklüklerini unuttukları belirtilmiştir. Türklerin başka dinden olanlara karşı tutumu konusunda, Türklerin başka dinden olanlara karşı hoş görülmesi oldukları, farklı dinden olanlara asla zulmetmedikleri, İslam dininin başka dinden olanlara İslamiyet'i zorla kabul ettirmeyi hoş görmediği" belirtilmiştir.²⁸⁹ Örnek olarak Hz. Ömer ve Fatih'in hoşgörü konusundaki icraatları anlatılmıştır. Ayrıca, Avrupalılar hakkında, "Haçlı seferleri sırasında Katolik Avrupalılar Ortodoks Bizanslılara farklı mezheptendir diye her türlü kötülüğü yapmışlardır. Bu yüzden Türkler İstanbul'u kuşattığında İstanbul'daki Ortodoks Hristiyanlar "biz kardinal şapkası görmektense, Türk sarığı görmeyi tercih ederiz" şeklindeki ifadeler yer verilmiştir. Günümüzde de Türklerin aynı hoşgörüyü devam ettirdikleri; Yahudi, Hristiyan, Ermeni, Rum ve Süryani toplulukların havra ve kiliselerinin okullarının açık olduğu ve onlara en küçük bir müdahale yapılmadığı belirtilmiştir.²⁹⁰

Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı'ya ait 8. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabında birinci ünite olan "Kutsal Kitabımızı Tanıyalım" ünitesinin hazırlık çalışmalarında kutsal kitaplarla ilgili sorulara yer verilmiştir.²⁹¹ Kitapta, peygamberlerle ilgili olarak, bütün peygamberlerin hep aynı kaynaktan yani yüce Allah'tan ilahi buyrukları aldıklarına dikkat çekilmiştir. Bu kitapta da İslam Dininde kolaylık ünitesinde dinimizin ibadetlerle ilgili sağladığı kolaylıklardan bahsedilirken, diğer dinlere kısaca atıf yapılmıştır: "...Sözgelisi, bazı dinlerde, o dine giriş uzun merasim ve belgelere bağlıdır. Oysa İslamiyet'te böyle bir durum söz konusu değildir", "İslamiyet'te papaz ve rahip gibi bir aracıya ihtiyaç yoktur."²⁹² Namazda kolaylık konusunda ise: "...İslamiyet'te, diğer bazı dinlerde olduğu gibi ibadet etmek için mutlaka belli bir mekâna ihtiyaç yoktur"²⁹³ denilerek yine diğer dinlerle mukayese yapılmıştır. Kitapta "önemli dini aylar ve geceler" konusunda her dinde bazı günler, geceler ve aylar olduğu belirtilmiş fakat bu dinlerin önemli gün ve gecelerinden

²⁸⁹ a.g.e., s. 117.

²⁹⁰ a.g.e., s. 118.

²⁹¹ Ethem Ruhi Fırlalı, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000, s. 11.

²⁹² a.g.e., s. 35- 36.

²⁹³ a.g.e., s. 37.

bahsedilmemiştir. Hristiyanlıkla ilgili olarak kitapta, Hristiyanlıkta Allah'ın Hz. İsa'nın şahsında cisimlendirildiği belirtilmiştir.²⁹⁴

Hasan Hüseyin Dilaver, Abdulgaffar Gündeşli ve Hakkı Şirin'e ait kitapta da diğer ders kitaplarında olduğu gibi ilk ünitenin hazırlık çalışmalarında kutsal kitaplar ve peygamberlerle ilgili sorulara yer verilmiştir.²⁹⁵ Konu içerisinde diğer dinlerin kutsal kitaplarından bahsedilmiş ve bunların zaman içerisinde değişikliğe uğradığı anlatılmıştır. Bu kitaplarla ilgili olarak "...Kuran'dan önce indirilen kutsal kitaplar yazılmadığı için korunmasında güçlük çekilmiş ve zaman içerisinde insanlar tarafından tahrif edilerek aslı bozulmuştur. Oysa bizim kitabımız olan Kuran-ı Kerim indirildiği günden günümüze kadar en küçük bir değişikliğe uğramamış ve bundan sonra da uğramayacaktır. Çünkü onu hem Müslümanlar olarak biz koruyoruz, hem de Yüce Allah Kuran'ı bizzat kendisinin koruyacağını ve onu değiştirmeye kimsenin güç yetiremeyeceğini şu ayette açıkça belirtmiştir" denilerek konuyla ilgili ayet meali verilmiştir. Kitapta diğer peygamberler hakkında da bilgi verilmiş, kaynak olarak Kuran-ı Kerim ayetleri esas alınmıştır. Örneğin, Hz. İsa'nın Yahudiler ile arasında geçen olaylar şu şekilde anlatılmıştır: "Bütün bu mucizelere rağmen Hz. İsa'yı kabullenemeyen ona inanmayan Yahudiler, bu davranışlarını o kadar ileri götürmüşlerdir ki önce Hz. Zekeriya'yı suçlayarak onu öldürmüşlerdir. Bununla yetinmeyen, öfkeleri dinmeyen Yahudiler, daha sonra Hz. Yahya'yı suçlamışlar ve onu da öldürmüşlerdir. Böylece de 'peygamberlerini öldüren millet' olarak tarihe geçmişlerdir. Yahudiler Hz. İsa'yı da öldürmeye teşebbüs etmişler fakat Yüce Allah onu kendi katına yüceltmıştır."²⁹⁶ Kitapta İslamiyet'te, Hristiyanlıkta olduğu gibi "ruhbanlık" sınıfı olmadığından, Allah'la kul arasına hiç kimsenin girme yetkisi olmadığından bahsedilmiş, daha sonra dipnotta ruhbanlığın ne olduğu açıklanmıştır. Kitapta diğer din mensuplarının mabetlerine de değinilmiş, bu konuyla ilgili olarak şu şekilde açıklama yapılmıştır: "Müslümanların egemen olduğu toplumlarda camilerin yanı sıra kilise ve havra gibi diğer dinlerin mensuplarına ait olan mabetler açılabilmiştir. Herhangi bir yıkım ya da faaliyetlerini engelleme söz konusu olmamıştır. Günümüzde de aynı durum sürdürülmekte, kilise ve sinagoglar kendi

²⁹⁴ a.g.e., s. 101.

²⁹⁵ Hasan Hüseyin Dilaver, Abdulgaffar Gündeşli, Hakkı Şirin, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Gün Yayıncılık Ankara – 1997, s. 1.

²⁹⁶ a.g.e., s. 29.

mensuplarına hizmet verebilmektedir.”²⁹⁷ Ayrıca kişilerin dini inançlarına müdahale etmeme anlayışının en iyi şekilde İslam dininde görüldüğü belirtilmiş ve konuya İslam tarihinden örnekler verilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak, bugün dahi ülkemizde Müslüman olmayan ve başka dine mensup insanların ibadetlerini istedikleri şekilde yerine getirebildikleri belirtilmiştir, örneğin İstanbul’da hem Yahudilerin hem de Hristiyanların ibadet yerleri olduğu ve herkesin ibadetlerini özgürce yapabildiği vurgulanmıştır.²⁹⁸ Laiklik bakımından Müslümanlık konusunda İslam tarihinin hiçbir döneminde başka dinden olanların inançlarına karışılmadığı belirtilerek dinimizdeki inanç özgürlüğünden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili olarak İslam dininde ruhbanlık olmadığı, ruhban sınıfının Hristiyanlığı devlet, ilim ve sanat üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmasının laikliğin doğuşunun ilk sebebi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, ruhban sınıfının, özellikle ilim hayatındaki gelişmelere karıştığı ve Hristiyanlığa uymuyor diye onları reddettiği, oysa İslam dininde ilim ve dinin çelişmediği, aksine ilmin farz bir ibadet olduğu vurgulanmıştır. Kitapta cenaze törenleri ile ilgili konuda diğer dinlerin geleneklerinden bahsedilmiştir. Bizim dinimiz ve geleneğimizde ölülerin toprağa gömüldüğü, yakmak ve benzeri diğer uygulamaların bizim örfümüzde ve dinimizde olmadığı belirtilmiştir. Daha sonra konuyla ilgili şu örnek verilmiştir: “Örneğin, Hindistan’da ölüler yakılmaktadır. Oysa bizim kültürümüzde ve inancımızda ölülerin yakılması hiç de hoş karşılanmaz. Zira biz Müslümanlar öbür dünyada dirileceğimize inanırız...”²⁹⁹ Kitapta, diğer milletlerin din, örf ve adetlerine saygı ile ilgili olarak, çeşitli milletlere ve dinlere mensup insanların bir arada yaşamak durumunda oldukları durumlarda başka dine, başka millete mensup oldukları için bu kimselerin inançlarını küçümseyici örf ve gelenekleri hiçe sayacak davranışlardan kaçınmak gerektiği vurgulanmıştır.³⁰⁰ Diğer milletlerin din, örf ve adetlerine saygı konusunda yer alan diğer ifadeler şu şekildedir: “...Müslüman olmayan şahıs ve topluluklarla ilişkilerin aşırılığa kaçmadan sürdürülmesini öğütler. Hatta savaşlarda bile aşırılığı ve haksızlığı yasaklar” denilerek konuyla ilgili ayet verilmiştir: “Ey İman Edenler, ...bir topluluğa duyduğunuz kin sizi adil davranmamaya itmesin” (Maide, 8) Aynı konuyla ilgili olarak Medine’de yaşayan

²⁹⁷ a.g.e., s. 57.

²⁹⁸ a.g.e., s. 110.

²⁹⁹ a.g.e., s. 69.

³⁰⁰ a.g.e., s. 72.

Yahudilerin Müslümanlarla iç içe yaşadıkları, aynı şekilde Fatih Sultan Mehmet'in Hristiyan olan Bizanslıların kiliselerine dokunmadığı belirtilmiştir.³⁰¹ Kitapta haclı seferlerinden bahsedilirken Türklerin İslam'ı kabul etmelerinin tüm Müslümanlar için moral olduğu, Hristiyan dünyasının ise bundan büyük endişelere kapıldığı, Hristiyan dünyasının Müslümanlara defalarca haclı seferleri yaptığı, fakat bu savaşların Müslümanların mağlubiyetiyle sonuçlandığı anlatılmıştır.

Süleyman Hayri Bolay, Abdurrahman Küçük ve Cemal Tosun tarafından hazırlanan 8. sınıf ders kitabının "Kutsal kitapları tanıyalım" ünitesinde kutsal kitaplar hakkında genel bilgi verildikten sonra, bu kutsal kitapların sonuncusu ve en mükemmelinin Kuran-ı Kerim olduğu belirtilmiştir.³⁰² Ayrıca burada Kuran-ı Kerim'in nasıl günümüze kadar değişmeden geldiği, anlatılmış, Kuran'ın yazı ve hafıza yoluyla günümüze kadar değişmeden geldiği ve bu metodun ilk defa Kuran'ın korunmasında kullanıldığı belirtilmiştir. Kitapta Hz. Davut ve Hz. İsa hakkındaki bilgiler genellikle Kuran ayetlerine dayanmaktadır.³⁰³ Kitapta, "İslam'da kolaylık" konusunda diğer dinlerle ilgili mukayeseli ifadeler yer almaktadır: "Bazı dinlerde, dine giriş tören ve belge ile olur. O dinlere girmek için bazı şartları yerine getirmek zorunludur. Hatta bazı dinlerde dışarıdan insanların girmesi mümkün değildir. İslam'da ise böyle bir uygulama ve anlayış yoktur. Ben Müslüman'ım diyen herkes Müslüman'dır."³⁰⁴ Yine aynı şekilde oruçta kolaylık konusunda: "İslam dini geldiğinde Yahudiler arasında 24 saat devam eden oruç bulunmaktaydı. Bu süre içinde pek iş, güç yapılamıyordu. Oruç matem gibi yansıyordu. Hristiyanlıkta ise oruç, perhiz şekline dönüştürülmüştü. İşte İslam bu iki aşırılık arasında orta yolu bildirdi. Böylece oruç tutmanın günlük işleri aksatmaması sağlandı."³⁰⁵ Kitapta "İslam anlayışına göre laiklik nedir?" konusunda Peygamberimizin Medine halkına olan tutumu örnek verilmiştir. Medine'de çeşitli dinlere mensup insanların, Yahudiler, Hristiyanlar, putperestler ve Müslümanların birlikte yaşadıkları, herkesin kendi inancında ve ibadetinde serbest olacağı belirtilmiştir. Yine atalarımızın Müslüman olmalarına rağmen diğer dinlere inananların ibadet ve inançlarına

³⁰¹ a.g.e., s. 72-73.

³⁰² Süleyman Hayri Bolay, Abdurrahman Küçük, Cemal Tosun, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Murat Yayıncılık, İstanbul- 1999, s. 8.

³⁰³ a.g.e., s. 25.

³⁰⁴ a.g.e., s. 47.

³⁰⁵ a.g.e., s. 51.

karışmadıkları, günümüzde de her din mensubunun ülkemizde rahat ve huzur içerisinde inanç ve ibadetlerini yerine getirdikleri belirtilmiştir.³⁰⁶ Kitapta Türklerin Müslümanlığa katkıları konusunda bütün Hristiyanların ortak olarak Müslümanlar üzerine yaptıkları saldırılar olan Haçlı seferleri hakkında da bilgi verilmiştir. Hristiyanların gayesinin Türkleri Avrupa'dan hatta Anadolu'dan söküp atmak olduğu, ancak Türkleri ne Avrupa'dan ne de Anadolu'dan söküp atmaya güçlerinin yetmeyeceği, günümüzde de Türkleri Anadolu'dan atmak için başka planlar yaptıkları ifade edilmiştir.³⁰⁷ Türklerin başka dinden olanlara karşı tutumu konusunda başka din mensuplarına karşı hoşgörülü olunması ile ilgili olarak Hz. Muhammed'in Hristiyan din adamlarına ve kiliselerine dokunulmamasını emrettiği belirtilmiştir. Ayrıca Bizans'ın kendi dindaşlarına bile farklı mezhepten oldukları için zulüm uyguladığı ifade edilmiştir. Kitapta Allah'ın putperestlerin putlarına hakaret etmemelerini tembih ettiği, saygının karşılıklı olduğu ve bu yüzden Müslümanların her zaman diğer inanç sahiplerine ve inançlarına saygılı oldukları belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak: "bizim inancımıza göre kim olursa olsun hangi dine bağlı bulunursa bulunsun herkes Allah'ın yarattığı bir kuldur. Allah'ın yarattığı her şey değerlidir. Saygı gösterilmesi gerekir." denilmiştir.³⁰⁸

Ömer Yılmaz, Hasan Sarısoy ve Vehbi Vakkasoğlu'ya ait 8. sınıf kitabında Kutsal kitabımızı tanıyalım konusunda Kuran'ın Allah tarafından gönderilmiş olan kitapların sonuncusu olduğu belirtilmiştir.³⁰⁹ Kıssalar konusunda Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. Süleyman ve Hz. İsa'nın başından geçenler Kuran ayetlerine göre ayrıntılı olarak verilmiştir.³¹⁰ Burada İsrail oğullarını adı sık sık zikredilmiştir. İsrail oğulları ile ilgili olarak Musa (a.s.)'ın vefatından sonra dağılıp dinlerinden uzaklaştıkları ve başka milletlerin esaret altına girdikleri belirtilmiştir.³¹¹ Hz. İsa anlatılırken de Yahudilerin kendisini yalanlayıp, inkârcılıklarında ısrar ve inat ettikleri belirtilmiştir. Vicdan özgürlüğü ile ilgili olarak da diğer kitaplardaki gibi Hristiyan ve Yahudilerin Anadolu'da yaşamları boyunca Türk yönetiminde din ve

³⁰⁶ a.g.e., s. 65.

³⁰⁷ a.g.e., s. 135.

³⁰⁸ a.g.e., s. 140.

³⁰⁹ Ömer Yılmaz, Hasan Sarısoy, Vehbi Vakkasoğlu, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Kaan yayıncılık, İstanbul 2000, s. 10.

³¹⁰ a.g.e., s. 23-25.

³¹¹ a.g.e., s. 23.

ibadet hürriyetine sahip oldukları vurgulanmıştır.³¹² Kitapta “İslam dininde kolaylık” konusunda şu ifadeler yer almaktadır: “ dinimize göre Müslüman olmak için çeşitli tören ve merasimlere ihtiyaç yoktur... Ayrıca, işlediği günahların Allah tarafından affedilebilmesi için herhangi bir aracıya ihtiyaç yoktur.” Burada diğer dinlerle açık bir şekilde mukayese yapılmamıştır, ancak yine de karşılaştırma olduğu anlaşılmaktadır. “Laiklik bakımından Müslümanlık” konusunda ise İslam’ın hiçbir döneminde başka dinden olanlara baskı yapılmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, “Hristiyanlık Orta çağda engizisyonu yaşarken İslam âleminde birçok alanda bilginler yetiştiği” belirtilmiştir.³¹³ “Hristiyanların Anadolu ve Rumeli’de Türk yönetiminde din ve ibadet hürriyetine sahip oldukları, Ortodoks kilisesini Katolik kilisesinin zulmünden koruyanın Osmanlı olduğu, yine İspanyadaki zulümden Yahudileri koruyanın Osmanlı devleti olduğu” belirtilmiştir. Türklerin başka dinden olanlara karşı tutumu konusunda, “Fatih zamanında Hristiyan halkın, İstanbul’da kardinal külâhı görmektense, Müslüman sarığı görmeyi tercih ettikleri ve yerlerinden yurtlarından ayrılmadıkları” belirtilmiştir.³¹⁴

Hüseyin Algül, Osman Çetin ve Mustafa Öcal’a ait 8. sınıf kitabında ilk ünitenin kıssalar ile ilgili bölümünde Kuran’da adı geçen bazı peygamberlerin hayatı anlatılmıştır. Konumuz açısından önemli olan peygamberlerden Hz. İsa hakkında verilen bilgilerde, kendisine verilen İncil’e havarilerin inandıkları, İncil’de Hz. Muhammed’in peygamber olarak geleceğinin müjdelendiği belirtilmiştir. Kitapta İsrail oğullarının Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya gibi Hz. İsa’yı da öldürmek istedikleri, içlerinden birinin Hz. İsa’yı ihbar ettiği belirtilmiştir.³¹⁵ Kitapta diğer dinlerin kutsal kitaplarının tahrifatından bahsedilmemiştir. Kitapta 3. ünite olan “Laiklik ve İslamlık” ünitesinin hazırlık çalışmalarında, “ortaçağ Avrupa’sında Hristiyan din adamlarının ilim ve sanat adamlarına uyguladıkları baskıları örneklendiriniz” şeklinde bir soru yer almaktadır. Laiklik anlayışında dinin yeri konusunda ise, ruhban sınıfı hakkında şu bilgiler verilmiştir: “Hristiyan din görevlileri ayrıcalıklı bir ruhban sınıfı oluşturuyorlardı. Bunlar, Allah ile kul arasına girerek istediklerini cennete, istediklerini cehenneme sevk eder, günah çıkarırlardı....kiliseyi eleştirenler

³¹² a.g.e., s. 25.

³¹³ a.g.e., s. 54.

³¹⁴ a.g.e., s. 118- 119.

³¹⁵ Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mustafa Öcal, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Altın Kitaplar, 1995, s. 22.

aforoz edilerek toplumun dışına itilirlerdi. Müslümanlık ise insana saygı esasını benimsemiştir. İslam'da ırk ayrımı olmadığı gibi ırka dayalı bir üstünlük anlayışı da söz konusu değildir. İslam'a göre insanlar Hz. Âdemin çocuklarıdır.”³¹⁶ “İslam anlayışına göre laiklik nedir” konusunda ise “Müslümanların tarih boyunca iç içe yaşadıkları Yahudiler ve Hristiyanlarla (Ehl-i Kitap ile) iyi ilişkiler kurdukları gayri Müslimlere dilleri, dinleri, mezhepleri, mabetleri konusunda baskı uygulanmadığı” ifade edilmiştir. Batı'da Laikliğin doğuşunun anlatıldığı bölümde ise ruhban sınıfının kendilerini ayrıcalıklı görerek ilim ve sanat dünyasına baskı uyguladıkları ve Hristiyanlığı baskı aracı olarak kullandıkları belirtilmiştir. Buna karşın İslam dininde ilme, akla, düşünceye, araştırmaya çok önem verildiği eklenmiştir.³¹⁷ Kitapta, “dünyanın birçok yerinde Müslüman olanlarla olmayanların bir arada yaşadıkları, din bakımından ayrı olan insanların birbirlerine hoşgörülü davranmaları gerektiği” belirtilerek diğer milletlerin din, örf ve adetlerine saygı konusuna değinilmiştir. Konuyla ilgili olarak atalarımızın Müslüman olmayanlara karşı hoşgörülü davrandıkları, vicdanlarına hiçbir baskı yapmadıkları belirtilmiştir.³¹⁸ Kitapta “Müslümanlığın Türklere kazandırdıkları” konusunda diğer dinlerin isimleri zikredilmiştir. Burada diğer dinlerle ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: “...bazı dinlerin misyonerleri Türkler arasında dolaşarak onlara kendi dinlerini kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Bu faaliyetler sonucu Hristiyanlık, Musevilik, Budizm ve Manihaizm bazı Türk boyları tarafından benimsendi. ...mesela, Musevilik, Hristiyanlık ve Şamanizm aynı anada hazarlar tarafından kabul edilmişti. Bu durum Türklerin kültür birliğini zedeliyor, milli kimliklerini yok ediyordu.”³¹⁹ Ayrıca İslam dininin Türklerin ruhuna en uygun din olduğu belirtilerek “...yüzyıllar boyu birbiriyle çatışan bu dinler, İslamiyet’le karşılaştınca, ona karşı koyamadılar. Çünkü Müslümanlık Türk ruhuna çok daha uygun bir dindi. Diğer dinleri bir türlü kabul edemeyen geniş Türk kitleleri İslamiyet’i büyük bir coşku ile benimsediler” ifadelerine yer verilmiştir. Bu kitapta da diğerlerinde olduğu gibi, Müslümanların tarih boyunca diğer din mensuplarına hoşgörülü davrandıkları belirtilmiş, bununla ilgili İslam tarihi ve Osmanlı tarihinden örnekler verilmiştir.

³¹⁶ a.g.e., s. 52.

³¹⁷ a.g.e., s. 53.

³¹⁸ a.g.e., s. 72.

³¹⁹ a.g.e., s. 128.

b) 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programına göre yazılan kitaplarda bütün sınıflar için diğer dinlerle ilgili konularla doğrudan ilgili veya diğer dinler konusunun alanına giren ifadeleri barındıran ünite başlıklarına yer verilmiştir. 4. sınıflarda Peygamberimiz ve Din ünitesinde, 5. sınıf kitaplarında kitaplara inanmak, peygamberlere inanmak ve ahlaki görevlerimiz ünitelerinde diğer dinlerin kutsal kitapları ve peygamberleri ile ilgili atıflara rastlamak mümkündür. 6. sınıfta ise Din kavramı ünitesi, tamamen diğer dinlerle ilgili bilgilere ayrılmıştır. Burada İslam, Hristiyanlık ve Musevilik dinleri, bu dinlerin inanç esasları, önemli günleri, kutsal kitapları ve peygamberleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. 7. sınıf kitaplarında yine kitaplara ve peygamberlere iman başlığı altında, kutsal kitaplar ve peygamberler hakkında ifadelerle rastlanırken, 8. sınıf kitaplarında doğrudan diğer dinler konusuyla ilgili ünite başlıklarına yer verilmemiştir. 8. sınıf kitaplarında din ve vicdan özgürlüğü ve Türklerin başka dinden olanlara karşı tutumu ünitelerinde konumuzla ilgili ifadelerle rastlamak mümkündür.

1982 programına göre hazırlanan ders kitaplarının ortak özelliği, hepsinde de program anlayışına uygun olarak farklı din ve inanca sahip insanlara karşı hoşgörü ve sevgi tablosunun ortaya komaya çalışılmasıdır. Kitapların birçoğunda değişik ünitelerde bu duruma vurgu yapılmıştır. Zira programın ilkeleri içerisinde de bu konu özellikle dile getirilmiştir. Özellikle de bu konularda çoğulcu bir anlayışın ortaya konduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, 4. sınıf kitaplarında peygamberler ile ilgili verilen mesaj, bütün peygamberlerin Allah tarafından gönderildiği, bundan dolayı bizim bütün peygamberlere iman ettiğimiz şeklindedir. 4. sınıf kitaplarında peygamberlerin hepsinin hak ve doğru yolu gösterdikleri, başka din ve milletlere mensup insanlara hoşgörü ve saygı gösterilmesi gerektiği ve din ve vicdan hürriyetinin önemi vurgulanmış, bununla ilgili olarak Hz. Peygamberin hayatından uygulama örnekleri verilmiştir. 5. sınıf kitaplarında da aynı şekilde peygamberler ve kitaplarla ilgili ünite, bütün peygamberlerin ve kutsal kitapların Allah tarafından gönderildikleri, dolayısıyla hepsine imanın gerekliliği vurgulanmıştır. 5. sınıf kitaplarında özellikle laiklik ve din ve vicdan özgürlüğü konularında çoğulcu

ifadelere rastlanmaktadır. Bu ünitelerde, farklı din ve inanca sahip insanlara saygı ve hoşgörü çerçevesi içerisinde davranılması gerektiği, dinde zorlama olmadığı, İslam dinine göre hiç kimseye inancından dolayı baskı yapılamayacağı anlayışı vurgulanmıştır. 6. sınıf kitaplarında da özellikle ahlak ile ilgili üniteye bütün kitaplarda aynı ifadelere rastlanmaktadır. Bu üniteye genel olarak vurgulanan husus, dinlerin ortak amacının güzel ahlak olduğu ve insanları mutluluğa ulaştırmayı hedeflediği şeklindedir. Bu üniteye, başka din ve ırka mensup insanlara karşı hoşgörü, bütün insanların Allah'ın kulu oldukları; ırk, din, dil gibi unsurların farklılığından dolayı kimsenin dışlanmaması gerektiği şeklinde ifadelere yer verilmektedir. 7. sınıf kitaplarının peygamberlere ve kitaplara iman konusunda da vurgulanan konu aynıdır. Kitapların her ikisinde de Allah tarafından gönderilen bütün peygamber ve kitaplara iman etmemiz ve saygı göstermemiz gerektiği belirtilmiştir. 8. sınıf kitaplarında ise din ve vicdan özgürlüğü ve Türklerin başka dinden olanla karşı tutumu konusunda çoğulcu bir anlayışın yansıtıldığı görülmektedir. Kitaplarda bu konularda vurgulanan şey, İslam dininin başkalarının dinine düşüncesine saygıyı emrettiği, hangi dine bağlı bulunursa bulunsun Allah'ın yarattığı bir kul olduğu, dolayısıyla saygı duyulması gerektiğidir. Ayrıca gayri Müslimlere hiçbir zaman dinleri, mabetleri konusunda baskı yapılmadığı belirtilmiş, bununla ilgili İslam tarihinden ve Osmanlı döneminden örnekler verilmiş, günümüzde de aynı şekilde farklı din mensuplarının böyle bir ortamda yaşadıkları belirtilmiştir. 8. sınıf kitaplarında, önceki peygamberlere gönderilen dinlerin de İslam'ın bir devamı olduğu ve bütün peygamberlerin tevhit inancını yerleştirmeye çalıştıkları belirtilmiştir.

1982 program ilkeleri arasında yer alan, “dini farklı olan milletlerle de iyi niyet ve dostluk ilişkileri içinde bulunulabileceği zihniyetinin kazandırılması” şeklindeki anlayışın ders kitaplarına da yansımış olduğunu görüyoruz. Ancak, yine aynı programın amaçları arasında yer alan “Müslümanlığın en son ve gelişmiş din olduğunu bilmek” ve “İslam Dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarını bilmek” şeklindeki anlayışın da dönemin ders kitaplarına yansımış olduğu görülmektedir. Kitapların birçoğunda yukarıda saydığımız çoğulcu ve kapsayıcı tablonun yanında, İslam öğretiminin daha baskın olduğunu vurgulayan ifadelere ve anlatımlara da rastlanmaktadır. Örneğin dönemin kitaplarında İslam dininin en mükemmel ve en

gelişmiş din olduğu, diğer dinlerin eksik ve bozulan yönlerini tamamladığı şeklinde ifadeler mevcuttur. Kitaplara inanmak konusunda bazı kitaplarda diğer kutsal kitaplar hakkında yorum yapılmaksızın sadece bilgi verilirken, bazısında bu kitapların tahrif olmamış haline inandığımız, bu kitapların değişikliğe uğradıkları belirtilmiştir. Özellikle 6. sınıf kitaplarında diğer dinlerle ilgili konulara daha ayrıntılı olarak yer verilen “Din kavramı” ünitesinde, dinlerin kutsal kitaplarından bahsedilirken, dışlayıcı olarak niteleyebileceğimiz ifadeler daha çok rastlanmaktadır. Kitapların çoğunluğunda, İncil ve Tevrat’ın değiştirilmiş oldukları, Müslümanların bunların değiştirilmemiş şekline inandıkları belirtilmiştir. Dinlerin tanrı anlayışları ve bazı önemli kavramları hakkındaki açıklamalarda ise, bazı kitaplarda yorum yapılmadan bilgi verilirken, bazı kitaplarda üstü kapalı olarak veya doğrudan bir biçimde İslam dininin inanç esaslarıyla mukayese yapılmıştır. Kitaplarda özellikle de Yahudiliğin tanrı anlayışı hakkındaki ifadelerde, Yahudiliğin ırkçı bir din olduğu ve tanrı anlayışlarının da ırkçı bir niteliğe dönüştürüldüğü vurgulanmıştır. Hristiyanlığın tanrı anlayışı ile ilgili olarak da bazı kitaplarda sadece teslis kavramı açıklanırken, bir kısmında Hristiyanlığın karmakarışık bir tanrı anlayışına sahip olduğu ve Hz. İsa’nın ilahlaştırıldığı belirtilmiştir. Dinlerle ilgili bazı önemli kavramların da aynı şekilde ele alındığı görülmektedir. (vaftiz, aforoz, günah çıkarma gibi) Bazı kitaplarda çoğu kez bu kavramlar olduğu gibi açıklanarak yorum yapılmadan verilirken, bazısında kavramlar açıklandıktan sonra İslam dinindeki inanç esasları hakkında bilgi verilmiştir. İncelemiş olduğumuz 7. sınıf kitaplarında da aynı şekilde kitaplara iman ve peygamberlere iman ünitelerinde, kutsal kitaplar İncil ve Tevrat’ın “değiştirilmiş”, yani muharref” oldukları açık bir şekilde belirtilmiştir. 8. sınıf kitaplarında ise özellikle kutsal kitaplar, haclı seferleri, ruhbanlık ve laikliğin Avrupa’da doğuşu konularında dışlayıcı bir anlatım dikkat çekmektedir. İslam dininde kolaylık konusunda ise dinler ile İslam dininin bazı esasları arasında, dinlerin isimleri zikredilmeksizin mukayeseye yer veren ifadeler rastlanmaktadır. Örneğin, Ethem Ruhi Fırlıklı’ya ait kitapta “bazı dinlerde dine giriş tören ve belge ile yapılır” denilerek kıyaslama yapılmıştır. Kitaplarda dinlere ait kutsal kitapların, İncil ve Tevrat’ın değiştirilmiş oldukları ve özellikle Hz. Musa’nın kavmi olan Yahudi toplumunun yaşadıkları anlatılırken, dışlayıcı denilebilecek ifadeler rastlanmıştır.

1982 dönemi kitaplarında, diğer kutsal kitaplar ve peygamberler ile ilgili ünitelerde yararlanılan kaynaklar yerel kaynaklardır. Daha çok İslam tarihi, Peygamberler tarihi ve Dinler tarihi ile ilgili yerel kaynaklar kullanılmıştır. Bu dönemin kitaplarında dinlerin kutsal kitaplarına ve kendi kaynaklarına başvurulmamıştır.

1982 programına göre yazılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitapları, DKAB öncesi dönemine ait kitaplara göre, kullanılan görsel materyal açısından daha zengindir. Kitapların bir kısmında diğer dinlerle ilgili resimlere yer verilmezken, çoğunluğunda diğer dinlerin kutsal kitapları, mabetleri, ayinleri ve kutsal yerleri ile ilgili resimler mevcuttur. Örneğin Hüseyin Algül, Osman Çetin ve Mustafa Öcal'a ait 5. sınıf kitabında; Kuran, İncil, Zebur ve Tevrat'ın bir arada bulunduğu bir şemaya; Sabit Canbullan'a ait 5. sınıf kitabında İncil ve Kuran-ı Kerim'e ait resimlere; Ömer Yılmaz, Hasan Sarısoy ve Vehbi Vakkasoğlu' ya ait 6. sınıf kitabında Kudüs'teki Ağlama Duvarı³²⁰, kilisede bir vaftiz töreni³²¹ ve bir Katolik kilisesinin resmine yer verilmiştir. Ahmet Tekin'e ait 6. sınıf kitabında ise diğer dinlerce önemli sayılan bazı mekânlara yer verilmiştir. Kitapta, Musevilik konusunda "Yahudilere göre kutsal sayılan ağlama duvarı" alt başlığıyla Ağlama Duvarı'nın bir görüntüsü yer almaktadır. Hristiyanlık konusunda ise İstanbul'daki Ayasofya kilisesinin resmi yer almaktadır.³²² Mustafa Ünal ve Nadi Çakır tarafından hazırlanan 6. sınıf kitabında Musevilik ile ilgili konuda, Yahudilerin ibadet yerlerinden "Balat sinagogu" ve Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'ın resmine yer verilmiştir.³²³ Hristiyanların ibadet yeri olarak da Heybeliada'da bir kilisenin resmi yer almaktadır.³²⁴ Sabit Canbullan'ın kitabındaki bir resimde Kudüs şehrinde görünüme yer verilmiştir. Ayrıca, Museviliğin ibadet yerlerinden Yanbol sinagogunun resmi³²⁵, Hristiyanlığa ait Van'daki Akdamar kilisesi ve Hristiyanlarca kutsal kabul edilen Efes'teki Meryem ana evine ait resimler yer

³²⁰ Ömer Yılmaz, Hasan Sarısoy ve Vehbi Vakkasoğlu, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Kaan yayıncılık, İstanbul- 2000, s. 12.

³²¹ a.g.e., s. 13.

³²² Ahmet Tekin, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Gizem Yay. Ankara 2000, s. 3.

³²³ Mustafa Ünal ve Nadi Çakır, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Uygun Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 12- 13.

³²⁴ a.g.e., s. 14.

³²⁵ Sabit Canbullan, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Meram Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 17.

almaktadır. Bu döneme ait kitapların bir kısmında diğer dinlerle ilgili konunun anlatıldığı bölümde, bütün dinleri kapsayan başlıklarla birlikte, çoğulculuk anlayışını yansıtan bazı resimlere yer verilmiştir. Örneğin Zahit Arvasi'ye ait 6. sınıf kitabında “yeryüzünde dinsiz hiç bir topluluk yoktur” başlığı altındaki resimde, Diyanet İşleri başkanı ve papanın konuşması ile bir hahamın Tevrat okuyuşunu simgeleyen bir resim yer almaktadır. Akif Gülle, Üzeyir Gündüz ve Gıyasettin Kaya'ya ait ders kitabında da Müslümanlara ait bir cami ve Hristiyanlara ait bir kiliseyi bir arada gösteren bir resim yer almaktadır.³²⁶ Dikkat edilirse, incelemiş olduğumuz kitapların birçoğunda diğer dinlerle ilgili görsel materyal kullanılmıştır. 1982 dönemine ait kitaplarda dikkat çeken husus, gerek konular, gerekse görsel materyaller içerisinde Hristiyanlık ve Musevilik dışındaki dinlere ait bir bilgi ve resimlere yer verilmemiş olmasıdır.

9. 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik ve Değerlendirmeler

2000 sonrası dönem için Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanan 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıfa ait toplam 6 kitap incelenmiştir. Ayrıca özel yayınevine ait 5. sınıf kitaplarından bir adet kitap incelenmiştir.

a) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili İçerik İle İlgili Tespitler

aa) 4. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Milli Eğitim Bakanlığınca özel bir komisyon tarafından hazırlanmış olan ilköğretim 4. sınıf kitabında diğer dinlerle ilgili bir üniteye yer verilmemiştir. Ancak, 1. ünite olan “Din ve ahlak hakkında neler biliyorum” ünitesinin, “Evimizde ve çevremizde bulunan dini sembolleri tanıyalım” ve “Dini öğrenmenin önemi” konularında İslam dışındaki dinlerden söz edilmiştir. “Evimizde ve çevremizde

³²⁶ Akif Gülle, Üzeyir Gündüz, Gıyasettin Kaya, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Gendaş yayıncılık, İstanbul 2000, s. 14.

bulunan dini sembolleri tanıyalım” konusunda, diğer dinlere ait dinsel semboller hakkında bilgi verilmiştir. Burada Hristiyanların, Müslümanların ve Musevilerin ibadet yerleri tanıtılmış ve kısaca bilgi verilmiştir. Kitapta bu konu şöyle aktarılmıştır: “Evimizde ve çevremizde pek çok dinsel sembolün olduğunu görürüz. Örneğin çevremizde cami, kilise, havra gibi ibadet yerleri bulunur. Cami Müslümanların, kilise Hristiyanların, havra ise Yahudilerin ibadet yeridir. Dinsel semboller, ait oldukları dinleri hatırlatır.”³²⁷ Aynı sayfada Hristiyanlara ait bir kilise ile Müslümanlara ait bir camii resmi yer almaktadır. Kitapta bu üç din dışındaki dinlerden söz edilmemiş, bunların sembol ve mabetlerini tanıtıcı resimlere de yer verilmemiştir. Aynı konu içerisinde dinler arası hoşgöründen de bahsedilmiştir: “Semboller, dinler arasındaki hoşgörüyü de anlatır. Bir bölgede çeşitli dinlere ait sembollerin bir arada bulunması, karşılıklı anlayışın işaretidir. Başka dinlerin inanç ve değerlerine saygı göstermek dinimizce de öngörülmüştür. Bu nedenle bizler de farklı dinlere ait sembollere saygı göstermeliyiz. Böyle davranmanın o dinlere mensup olan kişilere ve onların inançlarına saygı duymak anlamına geleceğini bilmeliyiz.”³²⁸ Bu kitapta “Dini öğrenmenin önemi” konusunda inanç ve düşünce özgürlüğünden bahsedilmiştir. Konu ile ilgili ifade kitapta şu şekilde yer almaktadır: “Dinimiz diğer insanların inançlarına ve düşüncelerine saygılı olmamızı ister. Çünkü dinimize göre herkes istediği gibi düşünme ve inanç özgürlüğüne sahiptir. Bu nedenledir ki ülkemizde din ve vicdan özgürlüğü yasalarla güvence altına alınmıştır.”³²⁹ Kitabın “Din, iyi, doğru ve güzel olanı yapmamı ister” konusunda; tüm dinlerde toplumsal barış ve huzura önem verildiği, insanlar arasında sevgi ve saygıya dayalı ilişkilerin olması istendiği, iyi, doğru ve güzel olan şeylerin emredildiği, kötü ve zararlı davranışlardan kaçınılması istendiği belirtilmiştir.³³⁰ “Hz. Muhammed’in doğduğu çevreyi tanıyalım” konusunda ise Arap Yarımadasının İslamiyet öncesi durumundan bahsedilirken, bölgede Hristiyan ve Musevi dinine bağlı insanların da bulunduğu belirtilmiştir.

³²⁷ Komisyon, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 18–19.

³²⁸ **a.g.e.**, s. 18–19.

³²⁹ **a.g.e.**, s. 20.

³³⁰ **a.g.e.**, s. 44.

ab) 5. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

2000 programına göre Ahmet Tekin, Cihat Türkeli ve İbrahim Maraş tarafından hazırlanan ilköğretim 5. sınıf kitabında İslam dışındaki dinlerle ilgili ünite “Peygamberleri Tanıyalım” ünitesidir. Kitapta, bunun dışındaki ünitelerde diğer dinlerle ilgili bir konuya veya ifadeye rastlanılmamıştır. Peygamberleri tanıyalım ünitesinde peygamberlerin özelliklerinden bahsedilirken, bütün peygamberlerin doğruluktan ayrılmadıkları, her konuda güvenilir oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca, her peygamberin gönderiliş amacının aynı olduğu, hepsinin toplumda güven, barış ve kardeşlik ortamının egemen olmasını istedikleri, güzel ahlaklı insan olmayı öğütledikleri belirtilmiştir. Bu ünite içerisinde Hz. Musa’yı on emri alırken gösteren bir resme yer verilmiştir.³³¹ Ayrıca, Hz. İsa’yı temsil eden bir resim yer almaktadır.³³² Ünitenin sonunda Kuran’da adı geçen peygamberlerin isimleri verilmiştir. Bu üniteye yalnızca peygamberler hakkında bilgi verilmiş, gönderildikleri toplumdaki ve kutsal kitaplarından söz edilmemiştir. Kitapta “her zaman ve her yerde dua edebilirim” konusunda, “İslam Dini insanın her zaman Allah ile iletişim içinde olmasını, ona doğrudan hiçbir aracı olmaksızın ulaşabilmesini ister. Bu nedenle de İslamiyet’te ibadetler belirli bir yer ve zamanla sınırlandırılmamıştır. Böyle bir sınırlama olmadığı için kişi dilediği zaman istediği yerde yaratıcısına yönelebilir” şeklinde Müslüman’ın, ibadetlerini her yerde ve her zaman yapabileceği belirtilmiştir. Burada, diğer dinlerle ilgili herhangi bir mukayeseye yer verilmemiştir.

Milli Eğitim Bakanlığınca bir komisyon tarafından hazırlanan 5. sınıf kitabında, “Dostluk ve kardeşlik barışın temelidir” konusunda inanç ve düşünce özgürlüğü vurgulanmış, bununla ilgili Peygamberimizin döneminden örnekler verilmiştir. Kitapta bu konu şu şekilde dile getirilmiştir: “İnsanlar, inanç ve düşünceleri ne olursa olsun birbirlerini severlerse, ancak o zaman barış ortamı oluşur.” ...

³³¹ Ahmet Tekin, Cihat Türkeli, İbrahim Maraş, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Gizem Yay., Ankara 2004, Resim 45

³³² a.g.e., Resim: 46.

ac) 6. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

2000 yılı dönemine ait 6. sınıf kitabında dostluk ve kardeşlik ünitesi ile kutsal kitapları tanıyalım ünitesi konumuz açısından önemlidir. Dostluk ve kardeşlik ünitesinde, İslam dininin insanlarla iyi geçinmeye önem verdiği³³³, dostluk ve kardeşliğin tüm dünya milletlerini birbirine kaynaştırdığı, din, dil, ırk ayrımının önüne geçtiği belirtilmiştir. Ayrıca, “insanlar inanç ve düşünceleri ne olursa olsun birbirlerini severlerse barış ortamı oluşacağı” belirtilerek konuyla ilgili olarak Hz. Muhammed dönemindeki uygulamalar örnek gösterilmiştir. Burada, Hz. Muhammed’in Medine’deki Müslümanlarla başka dinlere bağlı topluluklar arasında anlaşma yaparak onların hak ve özgürlüklerini koruduğu, farklı inanç ve kültürden olan insanların birlikte yaşayabilecekleri bir ortam oluşturduğu ifade edilmiştir.³³⁴ Kitapta “inanç ve düşünce farklılıkları, dostluğu ve barışı engellememelidir” alt yazısıyla bir cami ve kiliseyi bir arada gösteren resme yer verilmiştir. İslam dininin; ırkı, dini rengi, dili ne olursa olsun bütün insanlığı kucaklayan evrensel bir din olduğu, İslam dinine göre dünyadaki tüm insanların aynı ailenin üyesi gibi oldukları, tüm insanlığın atasının Âdem peygamber olduğu vurgulanarak bütün insanların kardeş oldukları vurgulanmıştır. Kitabın diğer dinlerle doğrudan ilgili ünitesi “Kutsal Kitapları Tanıyalım” ünitesidir. Bu ünite de dinlerin kutsal kitapları hakkındaki bilgilere yer verilirken, dinlerin kendisi ve peygamberlerine de değinilmiştir. Ayrıca ünitenin hazırlık çalışmaları kısmında diğer dinlerle ilgili sorulara yer verilmiştir. Örneğin, “Kutsal kitapların hangi peygamberlere gönderildiğini araştırınız, ansiklopedilerden Tevrat ile ilgili bilgi edininiz” şeklinde sorular yer almaktadır. Dikkat edilirse, 1982 dönemi kitaplarında olduğu gibi, dinler arasında mukayeseye yer veren sorular görülmemektedir. Kitapta diğer kutsal kitaplar hakkında verilen genel bilgi şu şekildedir: “Dört büyük kutsal kitapların hepsi Allah tarafından gönderilmiştir. Bu yönden, aralarında hiç bir fark yoktur. Ancak bu kitaplar sayfa sayıları ve büyüklüklerine göre suhuf ve kitap olmak üzere ikiye ayrılır.” Kitapta, Tevrat, Zebur ve İncil hakkında ayrı ayrı bilgi verilmiş, kutsal kitapların tahrifatından bahsedilmemiştir. Örneğin, Tevrat’ın içeriği hakkında kitapta şu

³³³ Komisyon, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005, s. 78.

³³⁴ a.g.e., s. 81.

bilgilere yer verilmiştir: “Tevrat’ta... insanlara doğru yolu gösteren çeşitli öğütler yer alır. Kuran’da yer alan birçok ayette Tevrat’ın adı geçmekte ve bu kitabın insanları doğru yolu gösteren bir rehber olarak indirildiği bildirilmektedir.” Zebur’la ilgili olarak da yine aynı şekilde bilgi verildikten sonra Kuran’dan bir ayet meali verilmiştir. Burada dikkat çeken husus, bu kitapların hepsinin Allah tarafından gönderildiğini belirten ayetlere yer verilmiş olmasıdır. İncil hakkında ise kitapta şu bilgiler yer almaktadır: “İncil’de Hz. İsa’nın yaşamı... insanların birbirlerini sevmeleri, barış ve huzur içinde yaşamaları öğütlenir. Günümüzde Matta, Luka, Yuhanna, Markos olmak üzere 4 İncil vardır.” Kitapta Kuran-ı Kerim hakkında “...Kuranı Kerim Allah’tan geldiği şekilde korunmuş, günümüze kadar gelmiştir. Allah şöyle buyurur. “şüphesiz o zikri biz indirdik. Onun koruyucusu da biziz.” 6. sınıf kitabında, Kuran-ı Kerim hakkındaki bilgilerin, diğer kutsal kitaplarla aynı üslupla verilmiş olması dikkat çekmektedir. Allah’ın Kuran’ı diğer kitapları tasdik edici olarak ve insanlara doğru yolu göstermek amacıyla gönderdiği belirtilerek konuyla ilgili ayet verilmiştir. “Kutsal kitaplara iman imanın şartlarındandır” konusunda ise, bütün kutsal kitaplara imanın şart olduğu vurgulanmıştır. “Her Müslüman’ın Allah’ın vahiy yoluyla indirmiş olduğu kutsal kitaplara inanması gerektiği, onun peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmediği” belirtilmiştir. Konunun devamında: “Kutsal kitapların hepsi Allah’ın varlığını ve birliğini vurgulamakta, ona ibadet edilmesi gerektiğini bildirmektedir. İnsanlara iyi ve güzel işler yapmayı emretmekte, kötü davranışlardan kaçınmasını istemektedir. İnsanların sevgi, barış ve kardeşlik içinde mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmesini öğütlemektedir. Müslüman kutsal kitapların hepsine inanmalıdır. Aralarında ayırım yapmamalıdır. Çünkü gerek kutsal kitaplar gerekse bu kitapların gönderildiği peygamberler bizlere temelde Allah’ın ortak mesajlarını bildirmektedirler” denilmiştir. Ünitinin sonunda Kutsal kitaplardan öğütler konusunda, dinlerin kutsal kitaplarından yapılan alıntılarla bütün dinlerde ortak olan öğütler tek tek sıralanmış, kitapların hepsinin ortak amacı taşıdığı, aynı mesajları iletmek istediği vurgulanmıştır. “Tevrat’tan, Zebur’dan, İncil’den ve Kuran-ı Kerim’den Öğütler” başlıkları altında verilen bu ortak mesajlar, kutsal kitapların aslından alınmış ve dipnotlarda da kaynak olarak kitabın ismi ve ayet numaraları verilmiştir. Örneğin: “Tevrat, çıkış, bap; İncil, Pavlus’un Romalılara mektubu” gibi. Kitapta okuma

parçası kısmında kutsal kitaplarla ilgili “Allah’ın kitapları” isimli bir şiire yer verilmiştir. Burada dikkat çeken husus, kitaplarda yer verilen şiirlerde dahi, önceki dönemlere ait kitaplarla karşılaştırıldığında bariz farklılıklar görülmesidir.

ad) 7. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

Milli Eğitim Bakanlığına ait bir komisyonca hazırlanan 7. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabında Kuran-ı Kerim’i tanıyalım ve dinleri tanıyalım ünitesi konumuz açısından önemlidir. Kuran-ı Kerim’i tanıyalım ünitesinin hazırlık çalışmalarında, “ilahî kitap kavramını ve hangi ilahî kitapların indirilmiş olduğunu araştırınız” şeklinde kutsal kitaplarla ilgili bir soru yer almaktadır. Bu ünite içerisinde kutsal kitaplarla ilgili bir ifadeye rastlanılmamıştır. “Dinleri tanıyalım” ünitesinde ise Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet, Hinduizm ve Budizm dinleri hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir. Bu ünitenin hazırlık çalışmalarında diğer dinlerle ilgili birçok soruya yer verilmiştir: Örneğin, Hristiyanlıkla ilgili kavramlardan Noel, misyoner gibi sözcüklerin anlamının öğrenilmesi, Hz. İsa’nın yaşam öyküsü hakkında bilgi edinilmesi, Budizm’in araştırılması ile ilgili sorular mevcuttur. Bu üniteye bütün peygamberlerin getirdikleri ilkelerin hemen hemen bütün dinlerde var olduğu belirtilmiştir. Kitapta İslamiyet, Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve Musevilik dinleri yeryüzünde yaşayan büyük dinler olarak adlandırılmıştır. Daha sonra tek tek bu dinler hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir. Örneğin Yahudiliğin kutsal kitabı ve peygamberi tanıtılmış, özel dini günleri ve inanç esasları açıklanmış, ibadet yerleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca ibadet yerlerine ait resimlere de yer ayrılmıştır. Örneğin, kitapta Yahudiliğin anlatıldığı sayfada Yahudilere ait sinagog ve ağlama duvarına ait bir resim yer almaktadır. Daha sonra Hristiyanlık hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu sayfada İsa ve Meryem tasvirine yer verilmiştir. Hz. İsa’nın dünyaya gelişi, 12 havari, Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil, İncilin diğer çeşitleri, Hristiyanlığın başlıca inanç esasları, kutsal günleri ve ayinleri, ibadet yerleri ve din adamları hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir. Bu konunun anlatıldığı sayfada Hristiyanların ibadet yeri olan bir katedrale ait resim yer almaktadır. İslam, Hinduizm ve Budizm hakkında da diğerleri gibi ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir. Bu kitapta dinlerin inanç esasları ile ilgili mukayeselere yer verilmemiş, ayrıca dinlerin kutsal kitapları hakkında da

yorum yapılmamıştır. Örneğin, İncil ve Tevrat'ın tahrifatından bahsedilmemiştir. Bu kitaptaki ifadeler daha çok bilgi verici niteliktedir. Dinler hakkında bilgi verildikten sonra bu dinlerle ilgili ve güncel olan bazı kavramlar açıklanmıştır. Örneğin kitapta ruh göçü, Noel ve yılbaşı ve Misyonerlik kavramları ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Daha sonra “başkalarının inançlarına saygı” başlığı altında din ve inanç özgürlüğünden söz edilmiştir. Burada dinde zorlama olmadığı, başkalarının dinine inancına, örfüne saygı göstermemiz gerektiği vurgulanmıştır. Konuyla ilgili diğer ifadeler şu şekildedir: “Yeryüzünde Hristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet, Hinduizm, Budizm gibi çeşitli dinleri benimseyen insanlar vardır. Bunun yanında toplumda hiçbir inancı ya da dini benimsemeyen kimseler de bulunabilir. İnsanlar bir dini, inancı benimsedikleri için kınanamaz.”³³⁵

ae) 8. Sınıf Kitaplarıyla İlgili Tespitler

8. sınıfa ait Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanan kitapta diğer dinlerle ilgili ünite “Dinlerin ve İslam’ın Evrensel Öğütleri” ünitesidir. Bu üniteye bütün dinlerde ortak olan doğruluk, temizlik gibi bazı davranışlara yer verilmiş, bu davranışların bütün dinlerde tavsiye edildiği, hoş görüldüğü belirtilmiştir. Üniteye Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm dinlerinin öğütlerine yer verilmiştir. Dipnotlarda da dinlerin kutsal kitaplarından yapılan alıntılar belirtilmiştir. Ancak İncil ve Tevrat’tan yapılan alıntılar belirtilmiş, Budizm ve Hinduizm gibi dinlerin kaynaklarından alıntı yapıldığı halde kaynak ismi verilmemiştir. Bu dinlerle ilgili yapılan alıntılarda, dipnotta Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük’e ait Dinler Tarihi ve Osman Cilacı’ya ait Günümüz Dünya Dinleri kitabı kaynak olarak gösterilmiştir. Ünitenin ilk sayfasında bütün dinlere ait sembolleri gösteren bir resme yer verilmiştir. Burada, Kudüs’teki Mescid-i Aksa, Kâbe, kilise, Hindulara ait bir yapı ve Budistlere ait bir heykel resmine yer verilmiştir. Tevrat, Zebur, Kuran’ı bir arada gösteren bir resim ile bunların altında, “iyilik, yardımlaşma, çalmamak” gibi bütün dinlerde var olan bazı önemli öğütlere yer verilmiştir. Kitapta yer verilen “Dinlerden öğütler” şiirinde bütün dinlerin aynı mesajı vurguladıklarını anlatan ifadeler mevcuttur. Bu kitapta ilahi din, ilahi olmayan din şeklinde ayırım yapılmamıştır fakat doğruluk

³³⁵ Komisyon, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005, s. 120.

konusundan bahsedilirken ilahi dinlerin de doğruluk üzerinde önemle durduklarından bahsedilmiştir. Kitapta bütün dinlerde ortak olan bazı değerlerden bahsedilmiş, her dinin bu konuyla ilgili öğütlerine yer verilmiştir. 8. sınıfa ait bu kitapta diğer dinlerle ilgili kullanılan ifadelerle genel olarak baktığımızda, ifadelerin daha çok kapsayıcı ve çoğulcu ifadelerin yoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz.

b) 2000 Yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredat Programı Ders Kitaplarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

2000 yılına ait kitaplarda en çok dikkat çeken husus, dinler ile ilgili kapsayıcı ve çoğulcu anlatımın daha etkin olmasıdır. Kitaplarda, özellikle de inanç ve din özgürlüğü ile ilgili konularda çoğulcu ifadelerle rastlamak mümkündür. Örneğin, “dinimizin başka inançtan olan insanlara saygı göstermemizi istediği, bütün insanların farklı inançlarda bile olsalar kardeş oldukları, hangi dine bağlı bulunursa bulunsun, hatta bir dini benimsemese bile, başkasının inancına saygı göstermemiz gerektiği” ile ilgili ifadeler mevcuttur. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamberin uygulamaları örnek verilmiştir. Kitapta kapsayıcı olan ifadelerle, özellikle dinlerin kaynağı, peygamberleri ve kutsal kitapları ile ilgili konularda rastlanılmaktadır. Örneğin, “bütün dinlerde ortak bazı değerlere yer verildiği, bütün peygamberlerin gönderiliş amaçlarının aynı olduğu, tüm insanların atasının Âdem a.s. olduğu, bütün insanların kardeş oldukları, dört büyük kitabın hepsinin Allah tarafından gönderildiği, kutsal kitapların hepsinin aynı şeyi vurguladıkları, bize Allah’ın ortak mesajlarını getirdikleri” şeklinde bütün dinleri kapsayıcı ifadeler mevcuttur. Kitaplarda diğer dinlerle ilgili ünitelerde, hazırlık çalışmaları kısmında dinlerle ilgili sorulara yer verilmiştir. Sorular daha çok dinler hakkında araştırmaya sevk eden sorulardır. Bunun yanında, kitaplarda özellikle de diğer dinlerin anlatıldığı ünitelerde bütün dinleri kapsayan, bir arada gösteren resimlere, ayrıca diğer dinlerin mabetlerine ve sembollerine de yer verilmiştir.

2000 yılı kitaplarında diğer dinlerin anlatımı konusunda kullanılan kaynaklar açısından değerlendirme yapıldığı zaman kaynakların yerel kaynaklar olduğunu görüyoruz. Örneğin, Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük - Dinler Tarihi, Baki Adam- Dinler tarihi, Osman Cilacı- Günümüz Dünya Dinleri, Osman Kesioğlu-

Hatemül Enbiya gibi yerel kaynaklar kullanılmıştır. 2000 yılına ait kitaplarda önceki dönemlerden farklı olarak Kitab-ı Mukaddes'in de kaynak olarak kullanıldığını görmekteyiz. Kitaplarda yer alan bazı konularda diğer dinlerin kutsal kitaplarından da alıntılar yapılmış, bunların ayet numaraları dipnotlarda belirtilmiştir. Hristiyanlık ve Musevilik hakkındaki bilgilerde dinlerin kutsal kitaplarından yararlanılırken, Hinduizm ve Budizm dinleri hakkındaki bilgiler, Dinler tarihi ile ilgili yerel kaynaklardan yararlanılarak ortaya konmuştur.

Görsel materyal açısından değerlendirme yapıldığı zaman, 1982 programına göre hazırlanan kitaplarda olduğu gibi, görsel materyale daha fazla yer verildiği görülmüştür. Kitaplarda yer verilen resimlerde, dinlerle ilgili ortak mesajlara da yer verilmesi dikkat çekmiştir. Örneğin, Zeynel Çağlar'a ait kitapta "kutsal kitaplara iman" ünitesinde bir doğa resmi verilmiş, konuyla ilgili olarak "kutsal kitaplarda doğa ve evrenin yaratılışı ile ilgili bilgiler de yer alır" şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Aynı kitapta Sina dağında Hz. Musa'ya 10 emir'in bildirilişi ile ilgili temsili bir resme, Meryem'e müjde adlı bir resme ve Kuran-ı Kerim'i gösteren bir resme alt yazılarıyla birlikte yer verilmiştir. Bazı kitaplarda özellikle de diğer dinler konusunda diğerlerine göre daha dikkat çekici ve daha büyük resimler yer almaktadır. Örneğin, Hasan Gökbulut ve Ömer Öcal tarafından hazırlanan 7. sınıf kitabında özellikle bu üniteye daha büyük ve sayıca daha fazla resimlere yer verilmiştir. Burada İslamiyet'le ilgili 3, Hristiyanlık ile ilgili 4, Yahudilik ile ilgili 4 adet resim yer almaktadır. Kitapta bu üç din dışındaki dinlerle ilgili (Budizm, Hinduizm) resimler de mevcuttur. Milli Eğitim Bakanlığına ait bir komisyonca hazırlanan 4. sınıf kitabında ise "Evimizde ve çevremizde bulunan dini sembollerini tanıyalım" ünitesinde diğer dinlerle ilgili bir kilise resmi verilmiş, altına "Kilise, Hristiyanlığa ait dini sembollerden biridir" şeklinde açıklama yapılmıştır.³³⁶ Yine Milli Eğitim Bakanlığı'na ait bir komisyonca hazırlanan 5. sınıf kitabında Peygamberler ünitesinde, peygamberlerin özelliklerinden bahsedilirken, Hz. Musa'nın on emri alışını gösteren temsili bir resme yer verilmiştir. Ayrıca aynı kitapta Hz. İsa'yı gösteren bir resim de yer almaktadır. Milli Eğitim'e ait bir komisyonca hazırlanan 6. sınıf kitabında cami ve kiliseyi birlikte gösteren bir

³³⁶ Komisyon, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005, s. 14.

resimde “inanç ve düşünce farklılıkları, dostluğu ve barışı engellememelidir” alt yazısı eklenmiştir.

Kitapların 2000 yılı programına uyumu açısından değerlendirme yapıldığı zaman 2000 yılı programında yer alan konular ve ünite başlıkları ile bu dönem ders kitaplarının konuları arasında uyumluluk olduğu, programda diğer dinlerle ilgili olarak verilen ünite ve konu başlıklarına kitaplarda da yer verildiği görülmüştür.

Programda dersin temel ilkeleri olarak, dinin Allah-insan ilişkilerini düzenleyen bir olgu olduğunun belirtilmesi, dinin evrensel barış kültürünün yaratılmasında ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında katkıda bulunabileceği bilgisinin kazandırılması, insanların kendi din, örf ve adetleri yanında diğer milletlerin din, örf ve adetlerine de saygı ve hoşgörü göstermeleri gibi konulara yer verilmiştir. Ayrıca barış kültürünün geliştirilmesi ve hoşgörü ortamının oluşturulması için diğer dinler hakkında bilgi sahibi olunması gerektiği, bunun için de bütün dinlerin esas amacının iyi insan yetiştirmek olduğu, Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm’in tarihi gelişimleri ile temel özellikleri ve öğretilerinin de verilmesi gerektiği gibi hususlara da değinilmiştir. Hedefler içerisinde, başkalarının inanç ve yaşayışlarına ve diğer dinlere hoşgörü hoşgörüyle yaklaşabilme, dinlerin temel özelliklerini bilme gibi konulara da değinilmiştir. 2000 yılı ders kitaplarında yapılan inceleme sonucu ortaya çıkan tabloda, söz konusu hedef ve ilkelerin kitaplara yansımış olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu döneme ait kitapların hepsinde diğer dinler konusuna farklı ünitelerde yer verilmiştir. Bazı sınıflarda diğer dinler ile ilgili doğrudan ilgili bir ünite yer almasa dahi, ünitelerde mutlaka dinlerle ilgili ifadelerle rastlanılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

DKAB öncesi ve DKAB dönemi olarak iki dönem altında ele aldığımız, Cumhuriyet dönemi din dersi programlarında ve bu programlara göre hazırlanan din dersi kitaplarında diğer dinlerle ilgili konulara yer verilip verilmediği, ne kadar ve ne şekilde yer verildiği, bu konuda ders kitaplarıyla programlar arasında bir paralellik söz konusu olup olmadığı ile ilgili olarak araştırmamız sonucunda şu hususlar tespit edilmiştir:

Araştırmamızda DKAB öncesi döneme ait programların (1924- 1982 arası) bir kısmında amaç ve ilkeler ile ilgili bir açıklama yapılmadığı, bazı programlarda ise dersin içeriği hakkında bilgi verilmeden önce amaçlarından bahsedildiği görülmüştür. Bu döneme ait programların hepsinde dersin genel ve özel amaçlarına yer verilmemiş olsa da, bazı programların amaçlar ve ilkeler kısmında yer verilen ifadelerle göre genel bir yargıya varılmıştır. Buna göre, DKAB öncesi dönemde, amaçları ayrı olarak belirtilen programlarda, diğer dinlerle ilgili olarak açık ifadelerle yer verilmediği, diğer dinlerin isimlerinin zikredilmediği ve diğer dinlerin öğretimi ile ilgili bir ifadeye rastlanmadığı tespit edilmiştir. Programların hedeflerine genel bir bakış açısıyla bakıldığında, daha çok İslam öğretiminin gerçekleştirilmesi hedefine uygun amaçların yer aldığı görülmüştür. Örneğin, 1926 tarihli ilk mektep programında “Müslümanların zengin, memleketlerinin mamur olmasının dince de matlup ve mergup olduğu fikirlerinin çocuklara telkini lazımdır” şeklindeki madde ile dersin hedefleri içerisinde yer alan “bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faydasını bildirmektir” şeklindeki ifadelerde daha çok Müslümanlık ve Müslümanlar arasındaki birlikten söz edildiği sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde 1976 ortaokul programının amaçlar kısmında “İslam dininin ibadet ve ahlak ilkelerinin öğretilmesi, dinine ve milletine bağlı bireyler yetiştirmek” gibi hedefler vurgulanması da bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Araştırmamız sırasında programların amaçları arasında diğer dinler hakkında bir ifadeye yer verilmemiş olması yanında, programların bir kısmının hedefleri içerisinde, “başkasının inancına, fikrine saygı göstermek” şeklinde bazı ifadelerle yer verildiği görülmüştür. Bu durum, programlarda diğer dinlerin öğretimine bu dönem içerisinde henüz geçilmemiş olsa

da inanç ve düşünce hürriyetinin bu dönemde programlara girdiğini göstermektedir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi DKAB öncesi dönemine ait programların amaçlar kısmında diğer dinlerin öğretimi alanına giren hiçbir ifade kullanılmamıştır. Programların genel özelliği, İslam dininin anlatımına dayalı amaçların yer almasıdır.

Araştırmamız sırasında, DKAB dönemine ait incelemiş olduğumuz programların her ikisinde de (1982 ve 2000 yılı DKAB programları) amaç ve hedef kısımlarına yer verildiği, bir önceki döneme ait programlara göre amaçların daha da çeşitlenerek her sınıf seviyesi için ayrı hedeflerin zikredildiği görülmüştür. Bu döneme ait programların her ikisinde de bir önceki dönemde olduğu gibi “başkalarının inancına ve düşüncesine, farklı milletlerin örf ve adetlerine saygı” gibi konulardan bahsedildiği, ancak DKAB öncesi döneminden farklı olarak diğer dinler hakkında ifadelere de açıkça yer verildiği tespit edilmiştir. Her iki programda da dinlerin adları zikredilmiş ve diğer dinlerin öğretimine yer verileceği belirtilmiştir. Diğer dinlerin öğretimine yer verilmesi açısından ortak bir özelliğe sahip olan 1982 ve 2000 programının, bazı özellikleriyle birbirinden ayrılması da araştırmamız sırasında dikkatimizi çeken hususlardan biridir. 1982 programında dinlere karşı hoşgörü ve saygı anlayışı yanında, önceki program anlayışlarında kendini hissettiren İslami bakış açısı devam etmektedir. 1982 programının amaçlarında inanç özgürlüğü ve hoşgörü tablosu çizilmekle beraber, “Müslümanlığın en gelişmiş ve en son din olduğunu bilmek” ve “din kardeşliği” gibi ifadelerin de yer alması bizi, programda esas olarak İslam öğretiminin devam ettiği sonucuna götürmüştür.

DKAB öncesi dönemde uygulanan din dersi programlarının konu başlıkları hakkında yapılan değerlendirmelerde, 1982 öncesi ilkokul programlarında ders konuları içerisinde diğer dinlerle ilgili hiçbir konuya yer verilmediği, ilk defa ortaokul programlarında açık bir şekilde dinlerle ilgili konu başlıklarına yer verildiği görülmüştür. İlkokul programlarında 1982’ye kadar diğer dinlerle ilgili hiç bir konuya yer verilmezken, ortaokul programlarında 1956 yılından itibaren diğer dinlerle ilgili başlıklar yer almaya başlamıştır. İlk yıllarda ilkokul programlarında tamamen İslam dini ile ilgili konular yer alırken zamanla diğer peygamberler ve kutsal kitaplar ile ilgili konuların da yer almaya başlaması, diğer dinlerle ilgili olarak programlarda görülen gelişimin bir adımı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, ilkokul programlarında programların hedeflerine paralel olarak, “kimsenin dinine, itikadına,

işine karışmamak”, “başkalarının düşüncelerine, duygularına, inançlarına saygı göstermek” şeklinde konu başlıklarına da yer verilmiş olması bizi, çoğulcu anlayışı yansıtan konu başlıklarının bu dönemde programlarda mevcut olduğu sonucuna ulaştırmıştır. İlkokul programlarında durum bu şekilde iken ortaokul programlarındaki ders içeriklerinde diğer dinlerle ilgili konulara açık bir şekilde yer verildiği görülmüştür. Ancak 1956 ve 1976 yılına ait ortaokul programlarında diğer dinlerle ilgili başlıklarda, diğer dinler konusu verilirken İslamiyet’in ön planda tutulması, diğer dinler konusunda İslami bakış açısının devam ettiğini göstermektedir. Ortaokul programlarında tespit edilen bir diğer husus, diğer dinlerle ilgili konulara yer verilirken yalnızca Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin adlarının zikredilmesidir.

DKAB dönemi programlarında yer alan konu başlıkları açısından yapılan değerlendirmede ise her iki programda da diğer dinlerle ilgili konulara yer verildiği görülmüştür. Burada tespit edilen husus, 1982 programında diğer dinler olarak yalnızca üç büyük din olarak bilinen İslam, Hristiyanlık ve Musevilik dinleri yer alırken, 2000 programında yeryüzünde yaşayan bütün dinlerin yer almasıdır. İki program arasında görülen bu gibi farklılıklar, programların amaçlarının içeriğe yansıdığını göstermektedir.

Araştırmamızda ders kitaplarının içerik açısından programlara uyumu hakkında da değerlendirme yapılmıştır. DKAB öncesi döneme ait programlar ve programlara göre hazırlanan ders kitaplarının içerik açısından uyumu konusunda dönem içerisindeki yıllara göre farklılıklar olduğu, genel bir değerlendirme yapıldığında ise programlarla ders kitapları arasında tam bir paralellikten söz edilemeyeceği sonucuna varılmıştır. 1924 ilkokul ve 1948 ilkokul programlarıyla ders kitapları arasında bu anlamda bir uyumluluktan söz edilebilirken, diğer yıllara ait kitaplarla programlar arasında tam anlamıyla bir bütünlük olduğu söylenememektedir. Bu dönemde bazı yıllara ait ders kitaplarında müfredatta hiç yer almayan konulara yer verildiği, bazı yıllarda ise müfredatta yer verilen konulara ders kitaplarında yer verilmediği saptanmıştır. Özellikle de 1976 yılı programına göre hazırlanan ortaokul kitaplarında uyumluluğun diğerlerine göre daha az olduğu gözlenmiştir.

Araştırmamızda DKAB dönemi programlarından 1982 ve 2000 programı ile bu yıllara ait ders kitapları arasında bir uyumluluk olduğu saptanmıştır. Bu yıllarda ders kitaplarında yer alan konu başlıkları hem programdaki konularla, hem de programın amaçlarıyla uyumluluk arz etmektedir.

Çalışmamız sırasında ders kitaplarında diğer dinlerin öğretimi göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılmış ve elde edilen sonuçlar yaklaşım açısından, kitaplardaki görsellik açısından ve kitaplarda kullanılan kaynaklar açısından değerlendirmeye tabii tutulup bazı sonuçlara ulaşılmıştır: Araştırmamız sonunda 1924 yılından 2000 yılına kadarki dönem arasında okutulan ders kitaplarında diğer dinlerin öğretimi konusunda bir değişim görüldüğü sonucuna varılmıştır. Buna göre 1982 öncesi dönem ilköğretim ders kitaplarında diğer dinlerle ilgili konu başlıklarına yer verilmediği, ancak bazı ilköğretim kitaplarındaki anlatımlar içerisinde Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri hakkında ifadelerin yer aldığı görülmüştür. Ortaokul din dersi kitaplarında ise 1956 yılından itibaren diğer dinlerle ilgili konulara açık bir şekilde verildiği saptanmıştır. DKAB öncesi dönem ders kitapları için genel olarak söylenilebilecek husus, ders kitaplarında diğer dinler konusunda dışlayıcı, kapsayıcı ve çoğulcu ifadelerle de rastlanılmış olması, ancak dışlayıcı üslubun kendisini kitaplarda daha çok hissettirmesidir. Bu dönemin kitaplarında özellikle de İslam ve diğer dinlerin mukayese edildiği yerlerde dışlayıcı ifadelerin kullanıldığı dikkatimizi çekmiştir. Örneğin, Kuran-ı Kerim dışındaki kitapların tahrif oldukları, Kuran'ın bu kitapların hükümlerini ortadan kaldırmış olduğu ifadelerine hemen hemen bütün kitaplarda rastlanılmaktadır. Bununla beraber bu dönemin kitaplarında, “bütün kutsal kitapların aynı mesajı getirdikleri, Hz. Âdem'den Hz Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin insanları doğru yola iletmek için gönderildikleri, bu açıdan bütün kitaplara iman ettiğimiz” gibi çoğulcu ifadelerle de rastlanmıştır. Ancak kitapların birçoğunda rastlanılan bu çoğulcu ifadelerin ardından, genellikle dışlayıcı denilebilecek ifadeler verilmiştir. Örneğin “bütün kitaplara iman ettiğimiz, ancak en son ve en mükemmel dinin İslam dini olduğu ve İslam dininin gelmesiyle bütün dinlerin hükümlerinin ortadan kalktığı” şeklindeki ifadeler buna örnek olarak gösterilebilir. DKAB öncesi dönem için genel bir değerlendirme yapıldığında, özellikle de 1956 ve 1976 programına göre hazırlanan ortaokul kitaplarında dışlayıcı yaklaşımın daha ağır bastığı sonucuna

varılmıştır. Bu kitaplarda diğer dinlerle ilgili ifadelerin daha açık bir şekilde verilmiş olması ve zaman zaman diğer dinlerle İslamiyet arasındaki farklılıkların maddeler halinde sıralanması bizi böyle bir değerlendirmeye götürmüştür. 1982 öncesi döneme ait ilkököl ve ortaokul din dersi kitaplarında özellikle “başkalarının inancına saygılı olmak, kimsenin dinine inancına karışmak”, “bütün dinlerin ve peygamberlerin Allah tarafından gönderildiği” ve hoşgörü ile ilgili konularda kapsayıcı ve çoğulcu, dinlerin İslam ile mukayesesi konusunda ise dışlayıcı bir anlatım kullanıldığı görülmüştür. Özet olarak DKAB öncesi dönemdeki programlara göre hazırlanan ders kitaplarında dışlayıcı, çoğulcu ve kapsayıcı ifadelerle rastlanmakla birlikte dışlayıcı anlayışın daha baskın olduğu sonucuna varılmıştır.

DKAB dönemine ait ders kitaplarında bu açıdan yapılan değerlendirmede ise aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır: 1982 dönemi ders kitaplarında en çok dikkat çeken ortak noktalardan biri, kitaplarda çoğulcu ve kapsayıcılığı yansıtan ifadelerin varlığı ile beraber, dışlayıcı ifadelerin de kullanılması ve dışlayıcı ifadelerin genellikle bütün ders kitaplarında aynı konularda olmasıdır. Bu döneme ait kitaplarda dışlayıcı ifadelerin bir önceki döneme göre azaldığını söylemek zordur. Zira bu dönemde de özellikle dinlerin kutsal kitapları ve inanç esasları ile ilgili konularda dışlayıcı bir anlatım olduğu gözlenmiştir. Dönemin kitaplarında DKAB öncesi dönemine göre tek fark, dinlerle İslam dini arasındaki mukayeselerde açıkça dinlerin adları zikredilmeden mukayese yapılmış olmasıdır. Yapmış olduğumuz analiz sonucu 1982 dönemi kitaplarının bir kısmında karşılaştırmanın hiç yapılmadığı, bir kısmında ise söz konusu dinin ismi verilmeden, üstü kapalı ifadelerle yapıldığı tespit edilmiştir. Oysa DKAB öncesi dönemdeki kitaplarda dinler arasındaki mukayeselerde açık bir şekilde dinler arasındaki farklılıklar belirtilmiştir. (İslam’ın Yahudilikten üstün özellikleri gibi) Bu durum da kanımızca, 1982 programının hedefleri arasında yer alan, “farklı dinlere saygı ve hoşgörü” şeklindeki ilkelere dayanan çoğulcu anlayışın kitapların anlatımına yansımalarıdır. Araştırmamız sırasında 1982 dönemi ders kitaplarında görülen bazı dışlayıcı ifadelerin özellikle de dinlerin kutsal kitapları konusunda olduğu tespit edilmiştir. 1982 dönemi kitaplarının çoğunluğunda, diğer dinlerin kutsal kitapları olan İncil, Tevrat ve Zebur’un tahrifatından açık bir şekilde bahsedilmiş, “muharref”, “değiştirilmiş” gibi ifadeler kullanılmıştır. Özellikle de Yahudi milleti, Haçlı savaşları ve dinlerin bazı inanç esasları hakkındaki bilgilerde

dışlayıcı ifadelerle rastlanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, dinlerin inanç esasları hakkında bazı kitaplarda (örneğin Hristiyanlıktaki teslis inancı, vaftiz, aforoz, günah çıkarma gibi konularda) yorum yapılmaksızın bilgi verilirken, bazısında dışlayıcı bir anlatıma yer verilmiştir. Hristiyanlığın karmakarışık bir tanrı anlayışına sahip olduğu ve Hz. İsa'nın ilahlaştırıldığı gibi ifadeler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemin ders kitaplarında yapılan incelemelerde, dışlayıcı anlayışı yansıtan bu ifadeler yanında çoğulculuk ve kapsayıcılık yaklaşımlarını yansıtan ifadelerin de mevcut olduğu görülmüştür. “Allah tarafından gönderilen bütün kitaplara inandığımız, bütün peygamberlerin ve kutsal kitapların Allah tarafından gönderildiği, din ve vicdan özgürlüğü, laiklik, farklı din ve ırka sahip milletlere hoşgörü” gibi konular, bir önceki dönem kitaplarında da görülen çoğulcu ve kapsayıcı ifadelerdendir. 1982 programına göre hazırlanan kitaplarda tespit etmiş olduğumuz bir diğer husus, DKAB öncesi dönemi kitaplarında olduğu gibi üç büyük din dışındaki dinler hakkında bilgi verilmemiş olmasıdır. Kısacası 1982 dönemi ders kitapları ile ilgili olarak, kitaplarda çoğulcu ve kapsayıcı anlatım yanında, DKAB öncesi dönemi kitaplarında görülen dışlayıcı anlatımın devam ettiği görülmüştür. DKAB öncesi dönemi kitaplarına göre, 1982 dönemi kitaplarında diğer dinlerle ilgili kullanılan üslupta farklılıklar görülse de 1982 dönemi kitaplarında tam anlamıyla kapsayıcı yaklaşımın yansımaları görmek mümkün değildir.

Araştırmamız sonucu, 2000 yılı dönemi ders kitaplarında DKAB öncesi dönemine ait kitaplar ve 1982 yılına ait kitaplara göre, çoğulcu ve kapsayıcı yaklaşımın kendisini daha çok gösterdiği, özellikle de dinler hakkında verilen bilgilerde bu döneme ait hiçbir ders kitabında dışlayıcı bir ifadeye yer verilmediği görülmüştür. Kitaplarda diğer dinler, kutsal kitapları ve inanç esasları hakkında dışlayıcı bir ifadeye rastlanmamış, yeryüzünde yaşayan bütün dinler aynı üslup ile yansız bir şekilde tanıtılmıştır. Bu açıdan DKAB dönemi içerisinde ele aldığımız 1982 dönemi kitaplarıyla 2000 dönemine ait kitaplar arasında özellikle de dinler hakkındaki üslup ve yaklaşım açısından farklılıklar olduğu saptanmıştır. 1982 programına göre hazırlanan kitapların, içerik ve yaklaşım açısından daha çok DKAB öncesi döneminde hazırlanan ve okutulan kitaplarla benzerlik gösterdiği sonucuna varılmıştır. Araştırmamızda 2000 programıyla birlikte kitaplarda, diğer dinlerin anlatımı hakkında bariz bir değişiklik olduğu, bu dönemden itibaren kitaplarda tam

anlamıyla yansız bir tablo ortaya konduğu sonucuna varılmıştır. Zira bu dönemin kitaplarında dinlerin kutsal kitaplarıyla ilgili tahrifattan bahsedilmemiş, inanç esasları hakkında İslam dini ile ilgili kıyaslamalarda bulunulmamıştır. Diğer dinlerin özellikleri hakkında bilgi verilirken de bütün dinler hakkında aynı üslup kullanılmış ve dinler tarafsız bir anlatımla tanıtılmıştır. Bu dönemin kitaplarında yeryüzünde yaşayan bütün dinler ele alınmıştır. Bütün bunlardan dolayı 1982 programına göre yazılan kitapların, 2000 programına göre yazılan kitaplarla tamamen farklılık arz ettiği, içerik ve sergilediği yaklaşım açısından DKAB öncesi dönemi ders kitaplarıyla daha çok benzerlik gösterdiği sonucuna varılmıştır. Kısacası araştırmamızın sonucunda, iki döneme genel olarak bakılmış ve dinlerle ilgili olarak yaklaşım açısından çoğulcu ve kapsayıcı yaklaşıma tam anlamıyla 2000 sonrasında geçildiği tespit edilmiştir.

Araştırmamızda DKAB öncesi dönemine ait programlara göre yazılan ders kitaplarında diğer dinlerle ilgili bilgilerin hangi kaynaklardan yararlanıldığının belirtilmediği, kitaplarda kaynakça bölümünün yer almadığı görülmüştür. Dinlerin kutsal kitapları ve peygamberler hakkında verilen bilgilerin daha ziyade Kuran ayetleri baz alınarak verildiği tespit edilmiştir. 1982 ve 2000 yılı programlarına göre hazırlanan kitaplarda ise kaynakça bölümünün yer aldığı, ancak iki yıl arasında kaynaklar açısından bazı farklılıklar olduğu görülmüştür. 1982 dönemindeki ders kitaplarında diğer dinlerin peygamberleri ve kutsal kitapları hakkındaki bilgilerde DKAB öncesi dönemine ait kitaplarda olduğu gibi, Kuran-ı Kerim'in temel kaynak olarak kullanıldığı görülmüştür. 1982 ve 2000 yılına ait ders kitaplarında dinler, kutsal kitapları ve peygamberleri hakkında verilen bilgilerde daha ziyade yerel kaynaklar kullanılmış, ancak 2000 yılına ait kitaplarda bu yerel kaynakların yanında Kitab-ı Mukaddesten de yararlanılmıştır. Ancak her iki döneme ait kitaplarda da yabancı kaynaklara başvurulmamıştır. Kullanılan kaynaklar daha ziyade Peygamberler ve dinler tarihi ile ilgili yerel kaynaklardır.

Araştırmamız sırasında kitaplarda görsel materyallerin kullanımı hakkında da karşılaştırma yapılmış ve DKAB öncesi dönemdeki kitaplarda görselliğe çok az yer verildiği, görsel materyale yer veren kitaplarda ise diğer dinler ile ilgili resimlere yer verilmediği görülmüştür. Buna karşın DKAB döneminde yazılan Din dersi kitaplarının, görsel materyal açısından daha zengin olduğu görülmüştür. 1982 ve

2000 yılına ait kitapların birçoğunda diğer dinlerin kutsal kitapları, mabetleri ve özel günleri ile ilgili resimlere yer verilmiştir. Bu dönemlere ait kitaplarda dikkat çeken husus, bütün dinleri kapsayan, dinler arasındaki barış ve dostluğu simgeleyen resimlere de yer verilmiş olmasıdır. 1982 yılına göre hazırlanan kitaplarda yalnızca İslam, Hıristiyanlık ve Musevilik ile ilgili resimlere yer verilirken, 2000 yılına ait kitaplarda bütün dinlerle ilgili resimlere yer verildiği gözlenmiştir.

Bu araştırmada 1924- 2006 yılları arasındaki Din dersi programları ve ders kitapları diğer dinlerin öğretimi konusu açısından incelenmiş ve tespitlerde bulunulmuştur. 2006 yılında Yapılandırımcılık anlayışına göre geliştirilen DKAB Öğretim Programlarında ve bu Programa göre yazılan ders kitaplarında diğer dinlerin öğretimi konusunda yaklaşım, muhteva, dil ve anlatım, kaynaklar, görsel materyal vb. açılardan değişikliklerin olması kuvvetle muhtemeldir. Bu yeni program ve kitaplar incelenmeksizin öneriler geliştirmek çok anlamlı olmayacaktır. Bu sebeple bu tezimizin birinci önerisi, bu program ve kitaplarının da incelenerek karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi olacaktır. Bundan sonra diğer dinlerin öğretimi konusunda Türkiye'nin özgün şartları ve başta Avrupa Birliği olmak üzere diğer uluslar arası etkili muhatapların konuyla ilgili yaklaşım ve önerileri göz önünde bulundurularak öneriler geliştirilebilir.

KAYNAKLAR

1982 Anayasası, madde 24.

Aksan, Halit; Rona, Saffet, **Ortaokullarda Din Dersleri 1**, Ders Kitapları Anonim Şti, İstanbul 1963.

Algül, Hüseyin; Çetin, Osman; Öcal, Mustafa, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Altın Kitaplar, İstanbul 2000.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Altın Kitaplar, İstanbul 1998.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Altın Kitaplar, İstanbul 1997.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Altın Kitaplar, İstanbul 1998.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Altın Kitaplar, İstanbul 1995.

Altaş, Nurullah, “*Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924–1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)*”, **Marife**, yıl 2, sayı 1, bahar 2002, s. 219–229.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**, Nobel Yay., Ankara eylül 2001.

Arışahin, Talip; Doğru, Mehmet, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8 (Orta 3)**, Damla Yayınevi, İstanbul 1994.

Arslan, Mehmet, “Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları ve Belli Başlı Özellikleri”, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/146/aslan.htm>.

Arvasi, T. Zahit, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Serhat Yayınları, İstanbul, 2000.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Serhat Yayınları, İstanbul 2000.

Aydın, Mahmut, “*Dini Çoğulculuk Üzerine Bir Mülahaza*”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, 14/2 (2001), s. 291- 305.

Ayhan, Halis, **Türkiye’de Din Eğitimi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1999.

Balcı, Ali, **Sosyal Bilimlerde Araştırma**, Pegem A Yay., Ankara, Eylül 2005.

Bartsch, Patrick, **Die Darstellung des Christentums in Schulbüchern islamisch geprägter Länder, Teil II: Turkei und Iran**, EB- Verlag, Dr. Brandt e. K., Schenefeld 2005.

Beğen, İbrahim, **Türk Gencinin Din Dersleri 2**, Cağaloğlu Yay., İstanbul 1964.

_____, **Türk Gencinin Din Dersleri**, Cağaloğlu Yay., İstanbul 1964.

Bilgin, Beyza, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Gün Yay., Ankara, Ağustos 2001.

_____, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000.

Bolay, Süleyman Hayri; Küçük, Abdurrahman; Tosun, Cemal, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Murat Yayıncılık, İstanbul 1999.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Murat Yayıncılık, İstanbul 1999.

Boran, Abdurrahman, **Lise Birinci Sınıflarda Okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgili Dersinin Öğrencilerin İslâm Dini Dışındaki Dinler Hakkındaki Bilgi ve Düşüncelerine Etkisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Eğitimi) Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1996.

Canbullan, Sabit, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Meram Yay., İstanbul 2000.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Meram Yayıncılık, İstanbul 2000.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Meram Yayıncılık, İstanbul 2000.

Dilaver, Hasan Hüseyin; Gündeşli, Abdulgaffar; Şirin, Hakkı, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Gün Yayıncılık, Ankara 1995.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Gün Yayıncılık, Ankara 1997.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Gün Yayıncılık, Ankara 1997.

Din Dersleri Birinci Kitap, (Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmış ve başkanın reisliğinde toplanan özel bir komisyonca incelenmiştir), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1949.

Din Dersleri II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953.

Doğan, Recai, “1980’e kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924-1980)”, **Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları**, Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, s. 611- 646.

_____, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhidi Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, **Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999, s. 227- 282.

Fığlalı, Ethem Ruhi, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000.

Gözütok, F. Dilek, , “Türkiye’de Program Geliştirme Çalışmaları”, **Milli Eğitim Dergisi**, sayı: 160, güz 2003, s. 44- 63.

Gülle, Akif; Gündüz, Üzeyir; Kaya, Gıyasettin, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Gendaş yayıncılık, İstanbul 2000.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Gendaş yayıncılık, İstanbul 1999.

Gündüz, İrfan; Abdullahoğlu, Sıtkı; Türker, Abdullatif; Yılmaz, Melike, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Erdem Yayınları, İstanbul 2000.

Gündüz, Şinasi, “*Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Ötekinin İnklsivist Yorumu*”, **Tezkire Dergisi**, yıl: 10, sayı: 20, Nisan- Mayıs 2001, s. 91–116.

Gündüz, Üzeyir, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Gendaş Yay., İstanbul 2000

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Gendaş Yay., İstanbul 2000.

Güney, Dursun, **Din Dersleri Ortaokul 1**, Atlas Yay., İstanbul 1967.

Halacoğlu, Abdullah, **Ortaokullarda Din Dersleri II**, Ünlü Kitabevi, İstanbul 1976.

Hasan, Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim**, Ankara 1985.

Hocaoğlu, Mehmet, **Çocuklarımıza Din Dersleri İlkokul Sınıf: 4**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., İstanbul 1980.

_____, **Çocuklarımıza Din Dersleri İlkokul Sınıf: 5**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., İstanbul 1980.

İbrahim Hilmi, **Köy Çocuklarına Din Dersleri (Köy mektepleri 3. sınıflarına mahsustur)**, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1933- 43.

_____, **Türk Çocuğunun Din Kitabı**, İlk mektep 3. sınıf, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1930.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı, Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340 (1924).

İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), İkinci Tab’, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.

İlkokul Programı (1968), MEB, İstanbul 1969.

İzmirli İsmail Hakkı, **Din Dersleri (Lise Birinci Devre- Birinci Sınıf)**, Kitabhane-i Hilmi, İstanbul 1341.

Koçyiğit, Talat; Cerrahoğlu, İsmail; Mücteba Uğur, **Orta 1 Din Bilgisi**, M. E. B. Devlet Kitapları, Ankara 1976.

_____, **Orta 2 Din Bilgisi**, M. E. B. Devlet Kitapları, Ankara 1976.

_____, **Orta 3 Din Bilgisi**, M. E. B. Devlet Kitapları, Ankara 1976.

Komisyon, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

Komisyon, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

Komisyon, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

Komisyon, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

Komisyon, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006.

Köylü, Mustafa, “*Dinsel Dışlayıcılık*”, **İslam ve Öteki Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir arada Yaşama Sorunu**, Editör: Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, Nisan 2001, s. 29- 65.

Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2006.

Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi, Tarih: 17 Eylül 1956, Cilt 19, Sayı 921.

MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 29 Mart 1982.

MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 18.2.1982, Sayı 30.

MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 25 Kasım 1948, Sayı 232.

MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 5 Ağustos 1976, Sayı 325.

MEB Tebliğler Dergisi, Tarih: 13 Nisan 1992, Sayı: 2356.

Muallim Abdalbaki, **Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri** (İlk mektep 5. sınıf), Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1929- 1930.

_____, **Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri** (İlk mekteplerle Köy mekteplerinin 3. sınıflarına mahsus), Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1930–31.

_____, **Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri** (İlk mekteplerin 4. sınıflarına mahsus), Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1929.

Okutan, Ahmet, **Din Dersleri Sınıf: 2**, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1960.

_____, **Din Dersleri Sınıf: 1**, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1965.

Tanrıverdi, Aydın, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Özgün Matbaacılık, Ankara 2001.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Bilim ve Kültür Yayınları Ltd. şti., Ankara 2000.

Tavukçuoğlu, Mustafa, “*Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin İlkokul Programlarındaki Yeri*”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:6, yıl: 1996, s. 147- 167.

Tekışık, Hüseyin Hüsnü, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Tekışık Yayıncılık, Ankara 2000.

Tekin, Ahmet, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Gizem Yay. Ankara 2000.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Gizem Yay. Ankara 2000.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Gizem Yay. Ankara 2000.

Tekin, Ahmet; Türkeli, Cihat; Maraş, İbrahim, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5**, Gizem Yay., Ankara 2004.

Tunç, Cihat, **Ortaokullar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1984.

Ünal, Ali, “1924- 2000 Tarihleri Arası İlköğretim Program Anlayışları İçerisinde Din Dersi Programlarının Amaçlarının Tespiti ve Değerlendirilmesi”, Doktora Semineri, Ankara.

Ünal, Mustafa; Çakır, Nadi, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Uygun Yayıncılık, İstanbul 2000.

Ünal, Mustafa; Çakır, Nadi; Özkan, İlhan, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Uygun Yayınları, İstanbul 2000.

Yavuz, Kerim; Günay, Ünver, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4**, Murat Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul 1982.

Yılmaz, Hüseyin, “AB’ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi ile ilgili Öğrencilerin Düşünceleri”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: VIII / 2, Sivas Aralık–2004, s.101–127.

Yılmaz, Ömer; Sarısoy, Hasan; Vakkasoğlu, Vehbi, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6**, Kaan yayıncılık, İstanbul 2000.

_____, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8**, Kaan yayıncılık, İstanbul 1999.

Yusuf Ziya, **Peygamberimiz**, Kanaat Kitaphanesi, İstanbul 1926.

ÖZET

Gündüz, Hatice, İlköğretim Din Dersi Kitaplarında Diğer Dinlerin Öğretimi (Zorunlu Din Öğretimi Öncesi ve Sonrası Dönemlere Ait Ders Kitapları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma), Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Cemal Tosun, 191 s.

Son dönemlerde farklı kültür ve toplumların barış ve hoşgörü anlayışı içerisinde bir arada yaşaması için, çoğulculuk ve dinler arası diyalog gibi konularda ortaya konan fikir ve tartışmalar, dünyada ve ülkemizde giderek önem kazanmakta, bunun için özellikle din öğretimi alanında yapılacak araştırma ve ortaya konacak bulgulara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak ders kitapları ve öğretim programları üzerinde yapılacak araştırmaların önemi de göz ardı edilemeyecek bir husustur. Bu araştırma, ülkemizde din dersi kitapları ve öğretim programları ile ilgili bu konudaki boşluğu doldurmak için yapılmıştır. Araştırmanın problemini, Cumhuriyet dönemi örgün eğitiminde din dersi programlarında ve ders kitaplarında İslam dışındaki dinlerin öğretimi konusunda bir farklılaşma var mıdır? sorusu oluşturmaktadır.

Araştırmamızda 1924- 2006 yılları arasındaki Din dersi programları incelenmiş, bu dönemlerde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan ve okullarda okutulan ilköğretim din dersi kitapları içerik analizi yöntemine göre incelenmiştir. Öğretim programları ve ders kitapları, son dönemlerde önem kazanan kapsayıcılık, çoğulculuk ve dışlayıcılık kavramları göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öncesi ve sonrası olarak adlandırdığımız iki dönem arasındaki programlarda diğer dinlerin öğretimi konusunda yıllara göre farklılaşmanın olduğu, bu farklılaşmanın ders kitaplarına da yansımış olduğu gözlenmiştir. Ders kitaplarında diğer dinlerle ilgili kullanılan ifadeler, görsel materyaller ve kaynaklar konusunda belirgin bir farklılaşmanın olduğu görülmüştür. Özellikle 2000 yılından sonra programlarda ve ders kitaplarında kapsayıcılık ve çoğulculuk anlayışlarının önceki yıllara göre kendisini daha çok gösterdiği tespitinde bulunulmuştur.

ZUSAMMENFASSUNG

Gündüz, Hatice, Die Darstellung der anderen Religionen in den Religionsbüchern in Grundschulen (Eine vergleichende Untersuchung über die Unterrichtsbücher, die zur vor und nach der verpflichtenden Religionslehre gehören) Magisterarbeit, Gutachter: Prof. Dr. Cemal Tosun, 191 seite.

In letzter Zeit ist zu beobachten, dass Diskussionen und Meinungsäußerungen sowie auch Anmerkungen rund um das Thema Religions- und Kultur Vielfalt zu nehmen. Somit wird ein Weg gesucht um das Zusammenleben mit anderen Religionskulturen zu finden. Um dies zu Verwirklichen oder das Umgehen mit anderen Religionen zu lernen, sind neue Lösungsvorschläge und entwicklungsstrategien nötig. Aus diesem Grund ist das Benutzen und Einführen von Lehrplänen und Unterrichtsmaterialien in Schulen kritisch zu analysieren.

Diese Arbeit hebt die Darstellung der anderen Religionen in Religionsbüchern hervor, und reflektiert die Lehrinhalte der Religionskunde und Religionskultur und Sittenkunde. Bei der Untersuchungen wurden, die in den Jahren 1924- 2006 vom Erziehungsministerium genehmigten Schulbücher der Religionskunde und Religionskultur und Sittenkunde berücksichtigt. In dieser Arbei wurden die Lehrpläne und Schulbücher mit Hilfe der Begriffe “Inklusivität”, “Exklusivität” und “Pluralität” betrachtet.

Nach diesen Untersuchungsergebnissen stellte sich heraus, dass die Lehrpläne in den Jahren 1924- 2006 Entwicklung gezeigt haben. Diese Entwicklungen haben die Lehrpläne in Religionsbüchern geprägt. In den Lehrmaterialien ist zu beobachten, dass sich die Anwendungen von Begriffen über andere Religionen, sowie auch der bildlichen Darstellungen und Materialien, sowie auch die Literaturen über anderen Religionen verändert haben. Vor allem nach dem Jahr 2000 ist festzustellen, dass die Religionsverstände sowie Inklusivität und Pluralität in vergleich zu anderen Jahren Bedeutung gewonnen haben.